

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARKEOLOGLARIN CASUSLUK
FAALİYETLERİ
(1876-1918)**

**HAZIRLAYAN
Elif Gizem POLAT
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat SARICAOĞLU**

KIRIKKALE-2022

Elif Gizem POLAT tarafından hazırlanan “OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA ARKEOLOGLARIN CASUSLUK FAALİYETLERİ (1876-1918)” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat SARICAOĞLU

İmza.....

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan: Unvanı Adı SOYADI

İmza.....

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Unvanı Adı SOYADI

İmza.....

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Unvanı Adı SOYADI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Elif Gizem POLAT

(02/01/2023)

ÖNSÖZ

Avrupa’da Sanayi Devrimi’nin ardından ivme kazanan hammadde arayışı sonucunda, doğal kaynaklar ve insan gücü bakımından zengin olan Doğu’nun Düvel-i Muazzama nazarında değeri katbekat artmıştır. Süreç içerisinde Osmanlı Devleti’nin zengin topraklarını da hedef almaya başlayan Avrupa, Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü parçalamak veyahut nüfuz etmek amacıyla birçok yönteme başvurmuştur. Bu hususta yoğun olarak Osmanlı tebaasında yaşayan farklı millet ve dini inançlardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte Avrupalı devletlerin gözüne kestirdiği bölgelerde, orada yaşayan toplumun kültürünü anlayıp daha etkili bir şekilde nüfuz etmeleri için arkeoloji heyetleri görevlendirilmiş, enstitüler kurulmuştur. Sonuç olarak arkeoloji, petrol arama çalışmaları, ulaşım ağı gibi ekonomik, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş esnasında askerî, Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu coğrafyadan Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın ardından bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin ideolojik olarak kullandığı bir bilimdalı halini almıştır. Onu icra edenler ise bazen öncü birlik, bazen istihbarat bazen de ganimet toplayan er olarak Osmanlı topraklarında yürütülen sömürge savaşının cephelerinde yerlerini almışlardır.

1876 yılından başlayarak 1918 yılında I. Dünya Savaşı’nın sona ermesine kadar geçen süreci ele aldığımız Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeologların Casusluk Faaliyetleri (1876-1918) isimli bu tezde arkeolog unvanı kullanılarak farklı alanlarda bilgi aktarımının yapıldığı ortaya konmuştur. Arkeoloji paravanı ile yapılan çalışmalar bugün dâhi etkisini göstermekte, denetimci hukukî kurallar getirilerek eski eserlerin yurtdışına çıkarılması engellenmeye çalışılmaktadır.

Nitekim ele alacağımız gibi arkeoloji bilimdalı maalesef XIX. yüzyılda yeşeren diğer sosyal bilimlerde, yüzey araştırması içeren alanlarda da olduğu gibi farklı konularda bilgi sağlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte yeni kurulan ulusal müzelere eser kazandırmak amacıyla bilimsel bir amaç gütmeyen kazılar gerçekleştirilmiştir.

Bu tezi hazırlamamda yardımlarını esirgemeyen danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Esat Sarıcaoğlu’na, değerli fikirleri ile ışık olan Kırıkkale Üniversitesi Tarih anabilim dalı bölüm başkanı Prof. H. Ömer Budak’a, Ankara Üniversitesi Sümeroloji bölüm başkanı Prof. Salih Çeçen’e, Alanya Alaaddin Keykubat

Üniversitesi Turizm Rehberliđi bölüm başkanı Doç. Dr. Tuna Akçay’a, Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü’nden Dr. Hakan Dođan’a ve Araştırma Görevlisi Mert Can Erdoğan’a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARKEOLOGLARIN CASUSLUK FAALİYETLERİ

(1876-1918)

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat SARICAOĞLU

Arkeolojinin temellerinin atıldığı XIX. yüzyılda Antik kaynaklarda, Eski ve Yeni Ahit'te ismi zikredilen yerleşim yerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu coğrafyada bulunması birçok arkeologu Osmanlı Devleti topraklarında arkeolojik kazı çalışmaları başlatmaya itmiştir. Aynı yüzyılda Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak çıkar çatışması içerisine giren Avrupalı devletler ise arkeolojiyi, hammadde kaynaklarının aranması, Anadolu ve Mezopotamya gibi devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgelerde nüfuz sahibi olma ve halkı Devlet-i Aliyye'ye karşı kıskırtmak için bir paravan olarak kullanmıştır.

Napolyon'un Mısır Seferi'nden başlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nin çok yakın bir zamanda gerçekleştirdiği Irak işgali de dâhil olmak üzere arkeologlar sömürgeci bir kolu halini alan ve maddî kültür yağmasının sergilendiği müzelere eser kazandırmak için ordu içerisinde görev almışlardır. Fakat görevleri özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında müze ajanlığından saha ajanlığına dönüştüğü gözlemlenen arkeologlar, bu tezin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu hususu aydınlatmak amacı ile Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı Devleti'nde çalışmalar yürüten arkeologların anıları, mektupları, kaleme aldıkları makale ve kitapları incelenerek Osmanlı Devleti topraklarında arkeoloji paravanı ile yürütülen casusluk faaliyetleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Arkeoloji, Casusluk, Birinci Dünya Savaşı, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusya, ABD, Emperyalizm, Orta Doğu.

ABSTRACT

ESPIONAGE ACTIVITIES OF ARCHAEOLOGISTS IN THE OTTOMAN EMPIRE (1876-1918)

The foundations of archaeology were laid in the XIX. Century. We learn from ancient sources, Old and New Testaments of the Ottoman Empire sovereign in the geographical area to start archaeological excavations in the land for settlements has pushed many archaeologists wonder.

In the same century, European states, which were in conflict of interest as a result of the Industrial Revolution, used archaeology as a tool for searching for raw material sources. They used it as a front to have a say in regions where state authority was weak, such as Anatolia and Mesopotamia and to incite the people against the Ottoman Empire.

Starting with Napoleon's Egyptian Expedition and including the recent invasion of Iraq by the USA, archaeologists have been working within the army to bring artifacts to museums that have become a branch of the colony and where material culture looting is exhibited. However, archaeologists, whose duties were observed to change from museum agent to field agent, especially during the First World War, constitute the starting point of this thesis.

In order to clarify this issue, in addition to the memories, letters, articles and books of archaeologists working in the Ottoman Empire, documents in the Ottoman archives are examined and espionage activities carried out with carried out with the archaeological cover in the territory of the Ottoman Empire are discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Archaeology, Spy, First World War, England, Germany, France, Austria- Hungary, Russia, USA, Imperialism, Middle East.

Kısaltmalar Dizini

A.DVN. MKL. Sadaret Divan-ı Kalemi, Mukavelenameler

AMD. Bab-ı Asaî Amedî Kalemi

A.MKT. MHM. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

A.MKT. NZD. Nezaret ve Devair Evrakı

Bkz. Bakınız

BEO Bâb-ı Ali Evrak Odası

BOA Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi

C. Cilt

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

DH. EUM. MTK. Dâhiliye Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti

DH. MKT. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH. İ.UM. EK Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri

DH. İD. Dâhiliye Nezareti İdare

DH. HMŞ. Dâhiliye Hukuk Müşavirliği

DH. KMS. Dâhiliye Nezareti İdare-i Mahsus

DH. ŞFR. Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

DOG. Deutsche Orient Gesellschaft

H. Hicrî

HR. SYS. Hariciye Nezareti Siyasi

HR. İD. Hariciye Nezareti İdare

HR. TH. Hariciye Nezareti Tahrirat

HR. MKT. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

İ. DH. İrade-i Dâhiliye Nezareti

İ. DUiT. İrade-i Dosya Usulü

İ.HR. İrade-i Hariciye

İ. HUS. İrade-i Hususi

İ.MF. İrade-i Maarif

İ. MMS. İrade-i Meclis-i Mahsus

M. Miladî

MF. MKT. Maarif Nezareti Mektub-i Kalemi

M.Ö. Milattan Önce

M.S. Milattan Sonra

MV. Meclis-i Vükela Mazbataları

PA AA Politische Archiv des Auswärtigen Amts

R. Rumî

S. Sayı

s. Sayfa

Y.A. RES. Yıldız Resmi Maruzat

Y.A. HUS. Yıldız Hususi Maruzat

Y.MTV. Yıldız Mütenevvi Maruzat

Y. PRK. ASK. Yıldız Askeri Maruzat

Y. PRK. BŞK. Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı

Y. PRK. TŞF. Yıldız Teşrifat-1 Umumiye Dairesi

Y. PRK. UM. Yıldız Umumî

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I-II
ÖZET.....	III-IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI-VIII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
DÜVEL-İ MUAZZAMA VE OSMANLI DEVLETİ.....	2-4
I.1. Berlin-Bağdat Demiryolu.....	4-11
I.2. Arkeolojinin Tarihi Gelişimi ve Düvel-i Muazzama'nın Arkeoloji Siyaseti.....	11-15
I.3. Osmanlı Devleti'nin Gerçekleştirdiği Müze ve Arkeoloji Çalışmaları.....	15-19
İKİNCİ BÖLÜM	
BİR PARAVAN OLARAK ÂSÂR-I ATÎKA TAHARRİSİ.....	20-25
II.1. İngiliz ve Alman Arkeologların Faaliyetleri.....	25-26
II.2. Gertrude L. Bell.....	27-32
II.3. David G. Hogarth&Charles Leonard Woolley.....	32-35
II.4. Thomas E. Lawrence.....	35-38
II.5 Max von Oppenheim.....	38-44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MÜZE CASUSLARI	45
III.1.İngiltere'nin Faaliyetleri.....	45-48
III.2.Almanya'nın Faaliyetleri.....	48-51
III.3.Fransa'nın Faaliyetleri.....	51-52

III.4. Çarlık Rusya'nın Faaliyetleri.....	53-55
III.5.Amerika Birleşik Devletleri'nin Faaliyetleri.....	55-56
III.6.Avusturya-Macaristan'nın Faaliyetleri.....	56-58
SONUÇ	59-60
KAYNAKÇA	61-77
EKLER	78-101
HARİTALAR	102-105
DİZİN	106-107

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeologların Casusluk Faaliyetleri (1876-1918) başlıklı bu tezde arkeoloji paravanı ile yürütülen ve Osmanlı Devleti'ni parçalamayı amaçlayan bilgi aktarımı ve ajanlık ele alınmıştır. Arkeologların casusluk faaliyetleri ile ilgili şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Türkiye'de Orhan Koloğlu'nun *Lawrence Efsanesi*, Taha Niyazi Karaca'nın *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell* eseri ve Edhem Eldem'in 20. Yüzyılda yapılan arkeoloji ve müze çalışmaları ile ilgili makaleleri sayılabilir. Bu tezin hazırlanma amacı ise şimdiye kadar yapılan çalışmalardan hareketle arkeologların Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirdikleri casusluk faaliyetlerini genel hatları ile ele alarak bu alandaki boşluğu doldurmak ve gelecek çalışmalara katkı sağlamaktır. Bunun yanı sıra XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Almanya ile olan siyasî ilişkileri de ele alınmıştır. Ayrıca bu ülkelere ek olarak Çarlık Rusya, Avusturya-Macaristan, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya ile Osmanlı Devleti arasında yürütülen arkeoloji çalışmaları konu edinmiştir.

Tezin birinci bölümünde Düvel-i Muazzama ve Osmanlı Devleti başlığı altında Devlet-i Aliyye'nin siyasî durumu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Bir Paravan Olarak Âsâr-ı Atıka Taharrisi başlığı altında arkeolojinin casusluk faaliyetlerinde paravan olarak kullanımı ele alınmıştır. Söz konusu bölümde İngiltere ve Almanya'nın yaptığı casusluk çalışmaları okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan arkeolojik kazılar, bu dönemde İtilaf ve İttifak bloklarının kurduğu istihbarat teşkilatları ve bu teşkilatlarda yer alan arkeologlar konu edilmiştir. Üçüncü bölümde ise müze casusluğu ele alınmış olup Osmanlı topraklarından koparılıp emperyalist müzelerde sergilenen eserlerimiz üzerinde durulmuştur.

Başta tarih bilimine ve arkeoloji bilim tarihine farklı bir bakış açısı sağlamayı amaçlayan bu tezde birincil kaynak olarak Osmanlı arşiv belgeleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde çalışmalar yapan arkeologların anıları, bilimsel eserleri, mektupları, günlükleri, otobiyografileri ve daha önce bilim insanları tarafından yayımlanmış olan biyografi çalışmalarından faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜVEL-İ MUAZZAMA VE OSMANLI DEVLETİ

Şark sorununun merkezi olan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Düvel-i Muazzama'nın bölücü faaliyetleri ve işgalleri karşısında ezilmekteydi. 1876 yılına gelindiğinde iç isyanlar artmıştı. Balkan devletleri Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için faaliyetler yürütmekteydi. Panslavizm politikası ile bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen Çarlık Rusya'nın başını çektiği bu faaliyetlere bir de İngiltere'nin Almanya ile olası bir savaşta Almanya'yı saf dışı bırakmak amacı ile kurduğu Balkan İttifakı eşlik etmekteydi. Bu süreç içerisinde önce Yunanları karşısında bulan Osmanlı Devleti 1876 yılına gelindiğinde ise Sırbistan ve Karadağ ile karşı karşıya geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonucunda kendisine dayatılan maddeleri reddetmesini fırsat bilen Çarlık Rusya, 18 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.¹

1877-1878 Rus Harbi neticesinde ise 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması başta İngiltere olmak üzere Çarlık Rusya'nın bu denli nüfuz sahibi olmasını istemeyen emperyalist devletleri rahatsız etti. Söz konusu antlaşmanın yerini alması için ise Berlin Kongresi toplandı. Berlin Kongresi'nde kararlaştırıldığı üzere Osmanlı Devleti için artık bir de Ermeni sorunu vardı.²

Devletin içinde bulunduğu durum Arap yarımadasına da yansımakta iken bir yandan da Dürzî, Şammar, Suud kabileleri arasındaki çekişmeler de artıyordu. Bölgedeki otoritesi iyice zayıflayan Devlet-i Aliyye ıslahatlar ile durumu toparlamaya çalışsa da pek başarılı olamadı.³ Mısır Meselesi ile Kırım Savaşı arasındaki yıllarda Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunlarından Dürzîler ile Marunîler ve diğer Arap kabilelerinin birbirleri ile olan çatışmaları yer almaktaydı. Böylece konu uluslararası kriz haline geldi.⁴

Bunlara ek olarak İngiltere'nin 1856 yılında Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına alacağına dair attığı imza, 1878 Berlin Antlaşması ile sona erdi. İngiltere önce Kıbrıs'a daha sonra ise 1882

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907) VIII. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007, s.40.

² Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 53, Ankara, 2001, s.28.

³ *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Nu:129, İstanbul,2013, s. 62-64 içinde: BOA. Y. EE., 79/16, 12 Muharrem 1296/ 6 Ocak 1879,

⁴ Çağrı Erhan, İrşat Sarıalioglu, "Osmanlı Modernleşmesinde Anglosakson Etkisi (1839-1852)" ,*Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt 16, Sayı 63, 2009, s. 90.

yılında Mısır'a yerleşti. Fransa ise önce Cezayir ve ardından 1881 yılında Tunus'u teslim aldı.⁵ Nitekim dış politikada yalnız bırakılan Osmanlı Devleti henüz topraklarını fiili olarak işgal etmemiş olan Almanya ile siyasî ilişkilerine hız verdi.

1871 yılında siyasî birliğini Bismarck önderliğinde tamamlayan Almanya ise dünya siyasetine diğer Avrupa ülkelerine göre daha geç katıldı. Almanya için bu durum Asya ve Afrika'nın İngiltere ve Fransa tarafından çoktan paylaşıldığı anlamına gelmekteydi. Şayet Almanya dünya siyasetinde iyi bir konum istiyorsa hızla sömürgecilik yarışına katılmak zorundaydı.⁶

Nihayet 1896 yılına gelindiğinde II. Wilhelm'in Almanya'yı küresel bir güce dönüştürmeyi amaçlayan 'weltpolitik' siyasetini ilan etmesi ile devletin dış politikası emperyalizmi benimsedi. İlan edilen dünya politikası (weltpolitik) ile birlikte yeni pazar ve hammadde arayışında olan Almanya, rotasını Osmanlı topraklarına çevirdi. Fakat Almanya; İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'dan farklı bir politika izleyerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kendi çıkarları doğrultusunda korumayı tercih etti.⁷ Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist planlarını gerçekleştirmek için çabalayan Pancermenist Almanya'nın Kayzeri II. Wilhelm Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ile Osmanlı topraklarını paylaşma hususunda anlaşma yapmaktan da geri kalmadı. Anlaşma Kayzer II. Wilhelm'in II. Abdülhamit ile yakınlaşması sebebiyle rafa kaldırıldı.⁸ Ancak Osmanlı topraklarının zenginliğine sahip olma hırsı dinmeyen Almanya, sonucunda İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya ile karşı karşıya gelecek olsa da ilan ettiği dünya siyasetine hız verdi ve neo-kolonyalizmin ilk mimarı olarak anılmasına sebep olacak projelerini hayata geçirdi. Alman ırkının Orta Doğu'dan nesiller boyunca faydalanmasını sağlamak için çalışmaya devam etti.⁹

Düvel-i Muazzama yani Avrupa Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki arkeoloji siyasetinin ve Devlet-i Aliye'nin arkeoloji çalışmalarının ele alındığı bu bölümde eser kaçakçılığının ve casusluğun baş unsuru Berlin-Bağdat Demiryolundan bahsedilecektir. Bu bağlamda Berlin-Bağdat Demiryolu

⁵ H. Ömer Budak, *Olaylar ve Anlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, Anadolu Okul Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2018, s.188- 189.

⁶Karal, age, s.166-168.

⁷ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 8.

⁸ Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, (Çeviri: Azize F. Çakır), Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2012, s.27.

⁹Ortaylı, age, s.122.

Pancermenist bilim insanlarının özellikle arkeologların raporlarında ele alındığı şekliyle okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

I.1.Berlin-Bağdat Demiryolu

Bilim insanları tarafından modern sömürgeciliği uygulayan ilk devlet olarak işaret edilen Almanya, Osmanlı topraklarındaki zenginliğin barışçıl yollarla sömürülmesi amacıyla birçok yönetme başvurmuştur. Bunlardan biri de Berlin-Bağdat Demiryolu hattı projesidir.

Kırım Savaşı esnasında nakliyyede yaşanan problemler üzerine Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımının gerekliliği anlaşılmış olup Abdülaziz döneminde başlatılan çalışmalar, 1888-1896 yılları arasında yoğunlaştırılmıştır¹⁰. Bu dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti tebaasında bulunan farklı ulusları milliyetçilik telkinleri ile kışkırtması sonucunda pek çok bölgede isyanlar çıkmaktaydı. Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın ücra köşelerine zamanında ulaşp bu isyanları bastırmak zorlaşıyordu. Bu sebeple demiryolu yapımının belki de Osmanlı Devleti nazarındaki en önemli sebebi askerî kaygılardı. Demiryolu hattı başarılı bir şekilde bitirilirse devletin birçok bölgesinde asayiş sağlanacak ve otorite kuvvetlendirilecekti. Nitekim sözleşmede yer alan savaş ve barış dönemlerinde şirketin asker, askerî malzeme ve posta çantalarını taşıması ile ilgili madde bunun bir göstergesidir.¹¹Bunun yanı sıra Irak'ın İran, Afganistan ve Hindistan'ı etkileyecek bir konumda bulunması, İstanbul'dan buraya uzanacak bir demiryolu ile başta İngiltere olmak üzere Osmanlı Devleti'ni paylaşmak isteyen düşman devletlere ağır bir darbe indirecekti. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nda da demiryollarının önemi bir hayli öne çıkmış olup savaş zamanında da demiryolu yapımına devam edilecekti.¹²

Berlin-Bağdat Demiryolunun tarihî gelişimine de kısaca bakacak olur isek,1871 yılında Bağdat ile İstanbul arasında yapılacak demiryolu projesinin hazırlanması için bir irade yayımlandığı görülmektedir. 1888 yılında Deutsche Bank önderliğinde İzmit-Ankara demiryolu imtiyazı alındı.¹³ Almanya tarafından 2 Haziran 1890 tarihinde İzmit-Adapazarı hattı açıldı. 15 Mayıs 1891 tarihinde

¹⁰Budak, age, s.221-222.

¹¹ BOA. Y. PRK. TNF, Dosya No: 7, Gömlek No:19, H 10 Şevval 1319.

¹² Orhan Avcı, *Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1997, s.50-51.

¹³Ortaylı, age, s.40.

Ankara hattı Bilecik'e ulaştı. 15 Şubat 1893 tarihinde Eskişehir-Konya yolunun imtiyazı alındı ve 1896 yılında Eskişehir-Konya hattı işletmeye açıldı.¹⁴ Almanya'nın demiryolları konusundaki hızı ve başarısı Bağdat demiryolu imtiyazını da almasını sağladı. Almanya'nın Deutsche Bank önderliğinde yürüteceği Berlin-Bağdat Demiryolunun geçmesi planlanan en uygun güzergâh ise zengin petrol yataklarının olduğu alanlardı. Nitekim 1887 yılında bir Alman heyet tarafından bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu zaten ortaya çıkartılmıştı. 11 Nisan 1888 tarihine ait Şarkat ve Şemamuk mukataaları dâhilinde bulunan madenlerin yerlerini gösteren bir harita yayımlandı.¹⁵ 26 Şubat 1889 tarihinde Diyarbakır, Mardin, Bismil, Hazro Çayı, Dicle, Habur, Hakkâri, Musul, Fırat, Bağdat, Samarra, Şargat olmak üzere Dicle ile Fırat Nehirleri havzasında yapılan petrol araştırmalarının yerini gösteren harita ise bölgede yapılan çalışmaların genişletildiğini göstermektedir.¹⁶ Bu bağlamda Berlin-Bağdat Demiryolu hattı belirtilen petrol kaynaklarının olduğu veyahut yakın mevkii idi.

18 Mart 1902 tarihinde İstanbul-Bağdat arasında yapılacak demiryolu için Anadolu Demiryolu Şirketi ile anlaşılmasının ardından İngiltere, Çarlık Rusya ve Fransa harekete geçti. Belirtmek gerekir ki zaten demiryolu imtiyazları 1881 yılından itibaren Düvel-i Muazzama'nın Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma rekabetinin kıyasıya yaşandığı bir alan haline gelmişti. Hatta bu mücadele demiryolu yapımını alan devletin, hattı kendi çıkarlarına uygun güzergâhlardan geçirebilmek amacıyla bölge halkı arasında kargaşa çıkarmasına dâhi sahne oldu.¹⁷ Bu kadar önemli olan bu husus, Berlin-Bağdat Demiryolu hattı projesi ve alınan imtiyazlar sonucunda tabii ki Almanya'yı İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya ile karşı karşıya getirdi. Nitekim bazı araştırmacılar tarafından 1888-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasî meselesi olarak nitelendirilen bu proje ile Almanya, XVII. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin nüfuz alanı olan Irak ve Basra Körfezi'ndeki çıkarlarına engel oluyordu. Berlin-Bağdat hattı bu iki devlet arasındaki çıkar çatışmasını diplomatik krize dönüştürdü. Sonu Birinci Dünya Savaşı'na gidecek olan hammadde arayışı ve Yakındoğu'daki nüfuz mücadelesinin bir adı da Berlin-Bağdat Demiryolu hattı oldu.

¹⁴ Ortaylı, age, s.73, 82.

¹⁵ *Osmanlı Döneminde Irak Plan, Fotoğraf ve Belgelerle*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Yayın Nu: 83, İstanbul, 2006, s. 202.

¹⁶ *Osmanlı Döneminde Irak Plan, Fotoğraf ve Belgelerle*, age(BOA. HH. THR. 239-60), s. 214.

¹⁷ Budak, age, s. 222.

Almanya'nın sanayisini, dünya siyasetindeki konumunu her geçen gün daha da güçlendirmesi ve Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun artmaya başlaması birbirine paralel olarak ilerledi. Osmanlı Devleti için “*Avrupa'nın Hasta Adamı bir kez ve sonsuza kadar iyileştirilmeli ve şifa sürecinde bütün gücünden mahrum bırakılmalıdır.*”¹⁸ cümlesini sarf eden İngiliz Teğmen J. S. Wardlaw-Milne, Berlin-Bağdat Demiryolu ile alınan imtiyazların ve Almanya'ya verilen tavizlerin İstanbul'u pratik olarak bir Alman şehri haline getireceğini ve bu süreçte Türkiye'nin doğrudan Alman kontrolüne gireceğini düşünmektedir.¹⁹ Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın Hindistan'ı olabileceğine dair yorumlar bizi dönemin Alman düşünürleri ve arkeologlarının çalışmalarına, hazırlanan belli başlı raporlara yönlendirmiştir.

Bu konuya ilk dikkati çeken “ilk Alman emperyalisti” unvanına sahip Friedrich List'tir. 1846 yılında Türkiye'nin kuzeyini hedef göstererek buraların Alman sömürgeciler için uygun olacağını belirtmiş ve Berlin'den Bağdat'a uzanacak bir demiryolu önermiştir.²⁰ Anadolu'nun Almanlar için gelecek vadeden bir sömürge olması fikrini paylaşanlardan biri de Ludwig Ross'dur. Ludwig Ross seyyah, arkeolog ve filolog olup Anadolu'ya gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda Klasik Arkeoloji 'ye dair bir eser ortaya koyması gerekir iken 1850 yılında yayımladığı Anadolu'da kurulabilecek Alman kolonilerinden bahseden kitabı bu hususta örnek gösterilebilir.²¹ Nitekim bu durum Ludwig Ross'un da arkeolog unvanını kullanarak arkeoloji dışında farklı bilgiler toplayıp II. Reich'in emperyalist çıkarları için çalıştığını göstermektedir.

1891 yılında kurulan Pancermen Birliği (Alldeutscher Verband) ise Almanların Afrika ve Yakındoğu'yu sömürgeleştirmesini her fırsatta teşvik etmiştir. Nitekim Pancermen Birliği tarafından 1894 yılında yayımlanan Pancermen Gazetesinde “*Drang nach Osten*” (Doğu'ya Yayılım) sloganıyla genişleme politikası üzerinde durulmuştur. Bu hususta Pancermen Birliği başkanı Prof. Ernst Hasse tarafından 1896 yılında yayımlanan “Almanya'nın Türk Mirası Üzerindeki Talepleri” başlıklı broşüre dikkati çekmekte olan Lothar Rathmann, Mezopotamya'daki verimli topraklara Alman göçleri ile bölgenin bir süre sonra “*Reich'in mülkü*”

¹⁸ Lieut. Col. J. S. Wardlaw- Milne, “The Key to The World War”, *Jerusalem Its Redemption and Future The Great Drama of Deliverance Described by Eyewitnesses*, Christlan Herald, 1918, s. 153.

¹⁹ Wardlaw- Milne, agm, s. 138

²⁰ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusu'nda Bitmeyen Oyun*, (Çeviri: Mehmet Harmancı), Gençlik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 22-23.

²¹ Ludwig Ross, *Kleinasien und Deutschland: Reisebriefe und Aufsätze mit Berzugnahme auf die Möglichkeit Deutscher Riederlassungen in Kleinasien*, Nabu Press, 2010.

haline gelmesi tezinin savunulduğunu aktarmaktadır. Aynı broşürde söz konusu kolonileştirmeye örnek olarak ise Büyük Britanya'nın sömürgesi olan Hindistan gösterilmiştir.²² Bu bağlamda Almanya'nın demiryolu hattı yapımının ardından gidici değil kalıcı olacağı aşikârdır. Nitekim demiryolu hattının geçtiği bölgelerde bulunan verimli ovalar ve hat inşası sırasında ön planda olan sulama kanalı projeleri, Almanya'nın gıdaya olan ihtiyacını karşılamakla kalmayacak dokuma sanayi başta olmak üzere Anadolu, birçok Alman sanayisinin can damarı haline gelecekti. Bunun için de demiryolu hattının İskenderun yerine Adana'dan geçmesini belirleyen unsurun Osmanlı Devleti'nin askerî stratejisi mi yoksa Alman emperyalizminin Osmanlı Devleti'ni ikna etmesi sonucunda mı ortaya çıktığı sorusunu akla getirmektedir. Bu hususta Abdülhamit'in isteği doğrultusunda Çarlık Rusya başta olmak üzere düşman donanmalarının olası saldırılarına karşı özellikle limandan uzak tutulduğu bildirilmektedir.²³ Fakat Çukurova'da faaliyette bulunan Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient Mission) ve pamuğun yetiştirilip sömürülmesi için 1905 yılında kurulan Alman Levant Pamuk Şirketi (Deutsche Levantinische Baumwoll-Gesellschaft) gibi emperyalist kuruluş ve şirketler göze çarpmaktadır.²⁴ Bununla birlikte Almanların Konya ve çevresine olan ilgisi de bilinmektedir. Zaten Almanların Anadolu'dan ve Bağdat hattı güzergâhından beklentileri arasında Eskişehir, Konya, Ankara ve çevresinde üretilen tarım ürünlerinin İstanbul'a ve buradan da Avrupa'ya taşınmasını kolaylaştırmak olduğu açıktır.²⁵ Bu yıllarda birçok arkeolog ve coğrafyacı İç Anadolu Bölgesi de dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti topraklarında karış karış araştırmalar yapmıştır. Bu hususta kendisi de bir casus olan Amerikalı arkeolog Edgar J. Banks; "*Alman casusları, kâşif, milyoner kılığında gelecekteki olaylara hazırlanmak için bölgeye geldiler. Demiryolu yapımı için imtiyaz aldılar.*"²⁶Demektedir.

Tekrar Pancermenist bilim insanlarının bu yöndeki çalışmalarına dönecek olur isek, ilk akla gelecek isimlerden Pancermen hareketinin kurucusu olarak tanımlanan Prof. Paul Lagarde; Türkler, Yahudiler ve Macarlardan "*soysuzlaşmış*

²² Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi Berlin-Bağdat*, (Çeviri: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 55-56.

²³ Paul Rohrbach, *Die Bagdadbahn*, Wiegandt & Gieben, Berlin, 1911, s. 33.

²⁴ Rathmann, age, s.68, 108.

²⁵ Fatih Çolak, "Almanya'nın Konya Konsolosu J.H. Loeytved'in 1907 Yılında Konya Tarımıyla İlgili Yazmış Olduğu Rapor", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu Anısına (1961-2004)*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 71.

²⁶ Edgar J. Banks "The "Eden Land" and the Lands of Bible History", *Jerusalem Its Redemption and Future The Great Drama of Deliverance Described by Eyewitnesses*, Christlan Herald, 1918, s.126.

ırk” olarak bahsetmekte ve sömürge olarak Türkiye ve Balkanlara yönelmeyi teklif etmektedir. Sıkı bir Pancermenist olan ve 1905 yılında Kayseri’de bulunan Hitit kenti Kültepe’de arkeolojik araştırma ve gözlemlerde bulunan kültür politikacısı Hugo Grothe ise 1902 yılında Berlin-Bağdat Demiryolu projesini de kapsayan ve Mezopotamya’nın Alman göçmenler tarafından kolonileştirilmesini savunan tezini yayınlamasının ardından Alman dış politikasındaki yerini sağlamlaştıranlar arasındadır. Bu tezinde demiryolu hattı güzergâhını “*Eskişehir ve Konya’dan Musul’a- Dicle’nin sağ kıyısından Bağdat’a ve Babil’i kesen bir dönüş ile El Kuveyt’e oradan da Basra Körfezi’ne ulaşacak*” diye tarif eden Hugo Grothe, Suriye ve Mezopotamya’nın ticarî açıdan önemine vurgu yapmaktadır.²⁷ Demiryolu hattı ile Fırat ve Dicle ovalarıyla kurulan bağlantıya değinen Grothe, bölgedeki maden zenginlikleri üzerinde durmaktadır. Bunların arasında Elazığ ili Keban ilçesindeki kurşun, çinko; Diyarbakır ili Ergani ilçesindeki bakır madenlerinin yanı sıra petrol kaynaklarına da değinmiştir.²⁸ Tezin 44. sayfasından itibaren *Alan ve Nüfus* başlığı altında demiryolunun geçtiği şehir ve bölgeleri inceleyen Grothe, Hayfa, Yafa, Saron ve Kudüs gibi şehirlerin etnik durumu, tarım tipi ve mahsul miktarlarını ele almıştır.²⁹ Hugo Grothe’nin bu çalışmasında da görüldüğü üzere hattın geçtiği yerlerdeki etnik nüfus, tarım ve yeraltı zenginlikleri Alman bilim insanları tarafından incelenip ön planda tutulmuş ve söz konusu demiryolu hattı Osmanlı topraklarındaki Alman kolonilerinin oluşturulmasında bir aracı olarak savunulmuştur. Çalışmaları bununla kalmayan Hugo Grothe, 1905 yılında kurulan Alman Ön Asya Komitesi’nin (Deutsche Vorderasienkomitee) başkanlığını üstlenmiştir. Bu komite 1877 yılında Filistin’de nüfuz politikasını hazırlamak ve koloni kurmak için kurulan Alman Filistin Araştırma Birliği (Deutscher Verein für Erforschung Palaestinas), 1895 yılında kurulan Ön Asya Cemiyeti (Vorderasiatische Gesellschaft), 1901 senesinde kurulan Münih Doğu Cemiyeti (Münchener Orientalische Gesellschaft), 1904 tarihinde kurulan Alman Anadolu Keşif Cemiyeti’nde (Deutsche Gesellschaft für e Erforschung Anatolies) çalışan uzmanlardan oluşmaktaydı.³⁰ Alman kültür politikalarını planlamak ve hayata geçirmek için oluşturulan bu komite, Ön Asya’da Alman dilini tanıtmak, okul,

²⁷ Hugo Grothe, *Die Bagdadbahn und das Schwäbische Bauernelement in Transkaukasien und Palästina: Gedanken zur Kolonisation Mesopotamiens*, München, 1902, s. 8.

²⁸ Grothe, age, s. 35-38.

²⁹ Grothe, age, s. 49-50.

³⁰ Ortaylı, age, s. 51.

kütüphane, hastane açmak ve arkeoloji gibi bilimsel çalışmalar yapmak amacı gütmekteydi.³¹ Kısaca Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzunu arttırmayı planlayan komite ve başkanı Hugo Grothe birçok çalışmada da başarıya ulaştı. Bütün bunların yanı sıra demiryolu ile sadece yolcu ve mal taşınmayacak kültürel ve fikrî geçiş de sağlanacak ve bölgedeki zengin tarihî eserler ortaya çıkarılacaktı. Nitekim Berlin-Bağdat Demiryolu projesinde yer alan isimlerden biri de Panislamizm'in Alman savunucularından diplomat, arkeolog ve Kahire Ataşesi Max von Oppenheim'dı. Kimi araştırmacılara göre Birinci Dünya Savaşı'nda yürütülen cihat politikasının Alman fikir babası olarak işaret edilen Max von Oppenheim'in³² Berlin-Bağdat hattı ile ilgili hazırladığı üç yüz elli sayfalık raporda demiryolu sayesinde ülkedeki kültür çalışmalarının artacağını ve elbette hattın döşenmesi esnasında gömülü olan kültürel eserlerin gün yüzüne çıkarılabileceği üzerinde durmuştur.³³ Nitekim öyle de olmuş ve Max von Oppenheim, Halep-Musul hattının güzergâhının tespiti için kurulan komisyonda yer aldığı sırada Tell Halaf'ı keşfetmiştir.³⁴ Bu hususta belirtmek gerekir ki arkeolojinin bugün bir bilim dalı olmasını sağlayan sistem ve metodoloji Alman araştırmacılar tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte bu tecrübe Osmanlı topraklarında sağlanmıştır. Bu duruma katkıda bulunan projelerin biri de Berlin-Bağdat Demiryolu hattıdır. Nitekim hattın güzergâhının belirlenmesi sırasında ve inşaatı esnasında birçok arkeolojik kazı gerçekleştirilmiştir. Hatta inşası tamamlanan bölgelerde tarihî eserlerin yurtdışına kaçırılması hızlanmıştır. Bunlara ek olarak arkeolojinin XIX. ve XX. yüzyıllarda bölgedeki halkın kültür kökenini araştırarak, bölge halkını daha iyi tanıma ve bunun sonucunda bölgeye daha hızlı nüfuz etme anlayışı ön plandadır. Bunun dışında Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan hammadde arayışı ve sömürge yarışı sonucunda emperyalist devletlerin işgal ettikleri bölgelerde arkeoloji aracılığıyla hak iddiaları güçlendirilmekte ve işgaller meşrulaştırılmaktaydı. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan maddî kültür kalıntılarını ulusal müzelerinde sergileyen devletler dolaylı yoldan o kültürün sahiplerinin de koruyuculuğunu üstlenmiş oluyorlardı. Bu sebeple içlerinde Almanya'nın da bulunduğu birçok ülke arkeolojiye ağırlık

³¹ Bilge Karbi "Hugo Grothe'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX, Savaş ve Bilim Özel Sayısı*, 2018, s. 113.

³² Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg Zwei Denkschriften zur Revolutionierung İslamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial Geschichte*, 19 (3), 2004, s.34.

³³ Nicole Chevaalier, "Early Excavations (pre 1914)", Edited by: D. T. Potts, *A Companion to The Archaeology of the Ancient Near East*, Volume I, Wiley Blackwell Publishing, United Kingdom, 2012, s. 64.

³⁴ *An Oriental Adventure: Max von Oppenheim His Discovery of Tell-Halaf*, Bundeskunsthalle, 2014, s.2.

verdi. Bununla birlikte özellikle Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı milletlerdeki tebaa ile arkeolojik araştırma adı altında temas kurularak kışkırtıldığı da bu tezin araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu hususta daha sonra da görüleceği üzere Max von Oppenheim, Osmanlı Devleti'ne ait birçok bilgiyi Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yollamıştır. Raporlarında Ermenilerden Vahabilere, İngilizler adına çalışan milletlerden bahseden ve Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz sömürgelerinde yaşayan Müslümanları ayaklandırmak için aktif görev alan ve Emir Faysal gibi isimlerle görüşüp onları İttifak Devletleri safına katmaya çalışan Max von Oppenheim'in Berlin-Bağdat Demiryolu projesinde de yer alması bizce ayrı bir öneme sahiptir. İngilizlerin deyimiyle Kayzer Casusu Oppenheim diğer Alman araştırmacılarından farklı olarak hazırladığı raporda Halife olarak II. Abdülhamid'in Müslümanlar üzerindeki etkisinin demiryolları sayesinde pekişeceğini belirtmiş ve II. Abdülhamid'in desteğinin Almanya için önemini vurgulamıştır.³⁵

Max von Oppenheim'a benzer bir şekilde Osmanlı Devleti'nin desteğini ve demiryolları ile güçlenmesini (!) savunanlardan biri de Paul Rohrbach olmuştur. *Die Bagdadhban* kitabında Almanya'nın geleceği için Türkiye, Mezopotamya ve Suriye'yi işaret eden Paul Rohrbach, "İngiltere'ye karşı korunmak için Almanya Türkiye'nin güçlenmesine katkıda bulunmalıdır" tezini savunanlardan olmuştur.³⁶

Berlin-Bağdat Demiryolu hattı ile ilişkili bir diğer husus ise Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya borçlanmasıdır. Şirketlerin daha fazla kâr elde etmek amacıyla demiryolunun geçeceği yolları uzatmaları Osmanlı Devleti'ni daha çok borç almaya itmiştir.³⁷ Zaten malî zorluklar yaşayan ve Kırım Savaşı'ndan itibaren aldığı dış borçları giderek artan Osmanlı Devleti'nin, 1910 yılında malî krize girmesinin ardından önce Fransa ve İngiltere'ye başvurulup borç alınmak istenmişse de olmamış Almanya hemen devreye girmiştir. Almanya ile yüzde dört faizle on bir milyon altınlık borç anlaşması yapılmış ve bunun karşılığı olarak Bağdat Demiryolu için ek sözleşme imzalanmıştır.³⁸

³⁵ Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 223.

³⁶ Rohrbach, age, s. 19.

³⁷ Budak, age, s. 224-225.

³⁸ Murat Özyüksel, *Osmanlı Devleti Üzerinde Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.230.

Pancermenizmin yayılmacı politikası Osmanlı Devleti'ni işgal etmeye yönelikken II. Reich'in yöneticileri Osmanlı Devleti'ni sömürmek amacıyla dostça görünmeye çalışmışlardır. Hatta bu sebeple Alman Hükümeti tarafından bazı Pancermen yayınlarına sansür uygulandığı yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur.³⁹ Bu sebeple Almanya'nın Osmanlı Devleti topraklarındaki gerçek emelini anlamak için Alman Hükümeti yerine Pancermenist bilim insanları ve araştırmacılar tarafından kaleme alınan makale ve kitaplar, gazete ve broşürler üzerinde durulması gerekli görülmüştür.

Berlin-Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlar tarafından alınması İngiltere ve Almanya'nın özellikle Basra ve Irak'ta petrol yatakları sebebiyle çıkar çatışması içerisine girmesine neden olmuş ve Almanya'nın eski düşmanı Fransa ile İngiltere arasındaki siyasî bağı güçlendirmiş ve bu durum iki dünya savaşında da söz konusu devletleri silah arkadaşlığına götürmüştür.

I.2. Arkeolojinin Tarihi Gelişimi ve Düvel-i Muazzama'nın Arkeoloji Siyaseti

Arkeoloji, genel manada günümüze kadar ulaşmış olan materyallerden yola çıkarak geçmişi ve o geçmişte yaşayan toplumu anlamaya ve açıklamaya çalışan bir bilim dalıdır. Bu materyallerin sergilendiği müzelerde ise önce koleksiyonerliğin geliştiği görülmekte olup bu koleksiyonlara eser kazandırmak amacıyla önceleri burjuvanın satın alma yoluyla, daha sonra ise kazı çalışmalarına maddî destek sağlaması ile bu koleksiyonların çoğalıp birer müzeye dönüştüğü gözlemlenmektedir. Bu müzeler ilk başta elit kesimin görebildiği ve birer saygınlık göstergesi iken daha sonraları kamuya açılmaya başlanmıştır.

Kutsal Kitap ve Antik Döneme ait yazılı eserler Rönesans Dönemi Avrupasında önem kazanmış, Michelangelo gibi büyük sanatçıların eserlerini etkilemekle kalmamış bu kitaplarda anlatılan şehirlere olan ilgi de artmıştır.⁴⁰ Bazı Antik Yunan ve Roma heykellerinin yine bu dönemde sergilenmesi ile birlikte antik uygarlıklara olan hayranlık, Avrupa'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kendi kökleri veyahut kardeş köklerinin Yunan ve Roma Uygarlıklarından geldiği düşüncesi

³⁹Rathmann, age, s. 11.

⁴⁰ Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gerçek Kitaplığı, İstanbul, 2012, s.70.

Klasik Arkeolojiyi meydana getirmiştir.⁴¹ Reform hareketiyle başlayan ve Charles Darwin'in evrim teorisiyle zirveye ulaşan dinlere olan güvensizlik, Kutsal Kitap Arkeolojisini de beraberinde getirmiş Tevrat ve İncil'de adı geçen yerleri arkeolojik olarak araştırıp somut birer kanıt olarak sunma kaygısı bu şehirlerin bulunduğu topraklar olan Yakındoğu coğrafyasına araştırma heyetlerinin ve seyyahların akın etmeleri ile sonuçlanmıştır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'nin ardından dünyaya yayılan milliyetçilik akımından etkilenen arkeoloji, “nereden geldik?” sorusunu ulusçu bir çerçevede değerlendirmeye başlamıştır. Son olarak Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan hammadde arayışı ve sömürge yarışı ile de emperyalist devletlerin işgal ettikleri bölgelerde arkeoloji aracılığıyla hak iddiaları güçlendirilmiş ve işgaller meşrulaştırılmıştır.

Henüz bir bilimsel çalışma diyemeyeceğimiz ve nitekim çoğunluğu amatör arkeolog olan elçi, konsolos, maden ve jeoloji mühendisleri ve seyyahların yaptığı ‘âsâr ameliyatı’ bir maceracının veya tarih aşığının çalışmaları olarak görülmüşse de Almanya’da Kayzeri, Rusya’da Çar’ı, İngiltere Hükümeti’ni, Amerika’da Başkanları ve petrol şirketlerini, İtalya’da Dışişleri Bakanlığı’nı ilgilendiren bir konu olmuştur.

XIX. ve XX. yüzyıllarda asıl görevi müze ajanlığı yapıp, estetik yanı güçlü olan eserleri müzelere kazandırmak ve bunları halkı eğitmek için kullanmak olan arkeologlar, tebaası oldukları ülkelerin “Osmanlı Devleti’ndeki nüfuzunu nasıl ve ne kadar arttırabiliriz?” gibi soruları cevaplandıran çalışmalar yürütmüşlerdir. Misal olarak İtalya Dışişleri bakanı Anadolu’ya nüfuz etmek amacıyla arkeoloji heyetlerinin görevlendirilmesini gerekli görmüştür.⁴²

Grecism (Hellen Hayranlığı) ise XVIII. yüzyıldan başlayarak Batı’ya hâkim olmuş bir görüştür.⁴³ Avrupa devletleri Yunan ve Roma’yı kendi kültür temelinde görmekle birlikte Şark araştırmalarını Bizans ve Klasik dönemlerden öteye götürerek Asur, Hitit, Arami gibi Doğu kökenli halkların çalışmalarını yapmaya başlamıştı. Böylece Kutsal Kitap’ın somutlaştırılması adına birçok arkeolojik çalışma başlatan arkeologlar, Osmanlı Devleti’nden aldığı izinler ile Yakındoğu coğrafyasının yer altı ve yerüstü zenginliklerini de keşfetmeye başlamıştı.

⁴¹ Bleda S. During, *Küçük Asya’nın Tarihöncesi Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, (Çeviri: Azer Keskin), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.39.

⁴² Mevlüt Çelebi, “Antalya Bölgesi’nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri”, *Adalya*, No: X, 2007, s.388.

⁴³ Özdoğan, age, s.64.

Nitekim arkeolog unvanını kullanan birçok jeolog, Musul ve çevresinde petrol bulmak amacıyla araştırmalar gerçekleştirmiş ve Osmanlı Devleti subaylarına yakalanmışlardır.⁴⁴ Osmanlı Devleti topraklarında yapılan çalışmalarda suiistimalin fazlaca artması sonucunda 1897 yılında âsâr-ı atîka araştırması yapacak kişilerin uzmanlıklarını belgelemeleri istenmiştir.⁴⁵

Bununla birlikte Kutsal Kitap Arkeolojisi; Tanzimat Fermanı, Meşrutiyetin ilanı gibi tebaası üzerindeki otoritesini arttırmayı amaçlayan yenilik hareketleri veyahut Batıcılık, Osmanlıcılık, Panturanizm ve Panislamizm gibi fikir akımlarıyla devletin çökmesini engellemeye çalışan ve yöneticilerinin Müslüman olduğu Osmanlı Devleti için pek de iyi olmamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin çöküşünde bir iç problem haline gelen ve bu süreçte önemli roller üstlenen misyonerlere somut birer dayanak sağlamıştır.

Arkeoloji, Osmanlı Devleti nezdinde ise Batılılaşma hareketleri içerisinde müze çalışmaları ile birlikte ivme kazanmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Batılılaşma hareketlerine hız verilmesinin ardından 'âsâr-ı atîka' kavramı Osmanlı belgelerinde sıkça zikredilir olmuştur.⁴⁶ Batılı tarzda ilk müzecilik çalışması olan Aya İrini Kilisesi'ndeki Mecmua-i Âsâr-ı Atîka öncesinde türbe ve tekkelerde korunan ve sergilenen eşyalar ilk müzeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Bu hususla ilgili belirtmek gerekir ki müzelerin kökenini oluşturan ve elit kesimin meydana getirdiği koleksiyonlar her dönemin kendine özgü fikir akımlarını da içermektedir. Nitekim Avrupa'da Grek ve Roma sikkelerinden oluşan koleksiyonlar veya doğa bilimi açısından önem arz eden çalışmalar koleksiyonlarda ön plandayken, Türklere ait koleksiyonların genellikle sikke, elyazması, hat ve tezhip sanatı eserlerden meydana geldiği görülmektedir.⁴⁸ Bu durum Avrupa'da Grek ve Roma hayranlığının (Philhellenizm) kimlik arayışıyla birleşmesi ve Avrupalı devletlerin kökenlerini bu uygarlıklara dayandırmasıyla ilişkilendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ise yönünü Batıya çevirmeden önce bu eserlerle ilgilenmemesi anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte İslami olmayan Doğu kökenli eserlerin Osmanlı Devleti'nde açılan 'Batılı Müzelerde' yer almadığı ve Batılılaşma çerçevesinde

⁴⁴ Hopkirk, age, s.39.

⁴⁵ Ali Karaca, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Bilinci", *CIEPOOsmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV Sempozyum Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.388.

⁴⁶ Mehmet Özdoğan, "Ideology and Archaeology in Turkey", *Archaeology Under Fire*, Londra, 2002, s.111.

⁴⁷ Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, 2004, s. 66-67.

⁴⁸ Özkan, agm, s. 71.

Antik Yunan ve Roma Dönemlerinin kapsamlı olarak araştırıldığı Klasik Arkeolojinin ön plana çıktığı görülmektedir.⁴⁹ Bu durum da yine dönemin fikrî yapısı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yunan ve Roma kalıntılarından oluşan koleksiyonların sergilenmesi ile Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal bakımdan Avrupa'ya yakınlığı vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca tebaasının farklı uluslardan oluşması sebebiyle milliyetçilikten fazlasıyla uzak durmaya çalışan Osmanlı Devleti için söz konusu arkeoloji çalışmaları ve müzelerde sergilenen eserler toprak bütünlüğünü simgelemekte ve Avrupa'nın büyüklüğünün Osmanlı topraklarında daha önce kurulan medeniyetler sayesinde olduğu özellikle belirtilmektedir.⁵⁰ Nitekim 17 Ağustos 1880 tarihinde Çinili Köşk'te Maarif Nazırı Münif Paşa'nın açılış konuşmasında da bu durum vurgulanmış olup, eski eser kaçakçılığı ve bu kaçakçılığın sebebinin eski eserlere Osmanlı Devleti'nde kıymet verilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ek olarak Osmanlı Devleti'nde bu tutumun değiştiğini, bunun en açık örneğinin Müze-i Hümayun olduğunu vurgulayan Münif Paşa, Avrupalıların bu hususta fikir ve davranışlarını değiştirmelerini ümit ettiğini söylemiştir.⁵¹

Osmanlı Devleti'nde müze ve arkeoloji adına yapılan çalışmaların Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki uluslararası siyasî kaygılar olduğu açıktır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde yapılan çalışmalar Avrupa'daki gibi eser temelli olup, Antik Yunan ve Roma Dönemlerini benimseyerek Avrupalı milletler arasında yer edinilmeye çalışılmıştır.

1856 yılından itibaren açılan azınlık okullarının binalarında eğitimlerinin bir parçası olarak müze işlevi gören alanlar bulunmaktadır.⁵² Bu babda Süveydiye kasabasında bulunan Asurlular ve Romalılar döneminden kalma eski eserlerin Şam'daki İdadî Mektebi'ne nakli ve fotoğraflarının Dersaadet'e gönderilmesi istenmiştir.⁵³ Azınlık okullarının yanı sıra Konya, İstanköy, Kayseri, Kudüs ve Nablus gibi Türk okullarında da müze olarak kullanılan yerler bulunmaktadır. Müzelerin Maarif Vekâleti 'ne bağlanması ile oluşturulan ve mahalli müze olarak tanımlayabileceğimiz bu alanlar sadece Osmanlı Devleti döneminde değil Milli

⁴⁹ Mehmet Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 32.

⁵⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, (Çeviri: Esin Soğancılar), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020, s.94-95.

⁵¹ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey I. Cilt*, EKAV Yayınları 2. Basım, 1995, s. 180.

⁵² Özkan, agm, s.69.

⁵³ BOA, MF. MKT. Dosya No:338, Gömlek No:53, H 06.05.1314.

Mücadele yıllarında da özellikle İtalya ile sorun yaşanmasına ve bu hususta yazışmalar yapılmasına neden olmuştur.

I.3. Osmanlı Devleti'nin Gerçekleştirdiği Müze ve Arkeoloji Çalışmaları

Fethi Ahmet Paşa Batılı tarzda bir müze kurulması fikrini ortaya atmış ve bununla birlikte Osmanlı Devleti topraklarında bulunan eski eserlerin tespit edilmesi için faaliyetler başlatılmış, eski eserler Aya İrini Kilisesi'nde toplanmıştır.⁵⁴ Burası 1846 yılında halka açık olmayan ve özel izinle gezilebilen bir müzeye dönüştürülmüştür.⁵⁵ Eski eserlerin bulunması ve müzeye sevk edilmesi için birçok çalışma yürütülmüştür. Misal olarak 1856 yılına ait bir arşiv belgesinde Anadolu'da âsâr-ı atîka aranarak harp gemileriyle getirilmesi söz konusudur.⁵⁶

1868 yılında Albert Dumont tarafından eserlerin ilk kataloğunun hazırlandığı görülmektedir. Ardından 1869 yılında koleksiyon Müze-i Hümayun olarak adlandırıldı ve Galatasaray Sultanisi'nin öğretmenlerinden Mösyö Goold müzeye müdür olarak tayin edildi. 1873 yılında; eski eserler için kullanılan cepخانه odasının eserlerin muhafaza edilmesi ve sergilenmesine uygun olmaması sebebiyle eserlerin daha uygun bir yer olan Çinili Köşk'e yerleştirilmesi kararlaştırıldı.⁵⁷ 1472 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ve Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde bulunan Çinili Köşk'te 1875 yılında bakım yapılması ve müze haneye çevrilmesi için tadilat işlemleri başlatıldı.⁵⁸

1881 yılına gelindiğinde ise müze müdürü Dethier'in ölümünün ardında Sadrazam Ethem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olarak atanması Türk arkeolojisi için bir dönüm noktası oldu.⁵⁹ Nitekim onun müdürlüğe gelmesinin ardından 1884 yılında yayımlanan Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi çağdaş anlamda yayımlanan ilk eski eser yasasıdır.⁶⁰ Bütün eserlerin devlete kalmasını ön gören bu yasanın ardından gelen nizamnameler ile birlikte denetim sıkılaştırılmış, eser kaçakçılığı önlenmeye çalışılmış, seyyah ve

⁵⁴ İlber Ortaylı, "Tanzimatta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1599.

⁵⁵ BOA, AMD. Dosya No: 73, Gömlek No: 72.

⁵⁶ BOA, A. MKT. NZD. Dosya No: 223, Gömlek No: 73.

⁵⁷ BOA, A. MKT. MHM. , Dosya No: 471, Gömlek No: 11.

⁵⁸ BOA, İ. MMS. Dosya No: 53, Gömlek No: 2348; BOA, MF. MKT., Dosya No: 33, Gömlek No: 132.

⁵⁹ BOA, İ. DH. Dosya No: 835, Gömlek No: 67168, H 09.10.1298.

⁶⁰ BOA, A.DVN. MKL. Dosya No: 25, Gömlek No: 45, H 29.12.1301.

arkeologlar takibe alınmıştır. Örneğin Alman arkeolog ve seyyah Heinrich Schliemann Osmanlı Devleti'ne ilk defa geldiği 1868 yılında Troya'yı keşfetmiş ve 1870 yılında kazılara başlamıştı. Bulduğu arkeolojik eserleri yurtdışına kaçırarak Schliemann, 1887 yılında tekrar geldiğinde Osmanlı Devleti'ne girişinin yasak olduğunu öğrendi.⁶¹ Nitekim Osmanlı Devleti eski eser kaçakçılığını önleme kapsamında araştırmalar yapmakta ve nizamnamelerde “devlet malı” olarak nitelendirilen eski eserleri kaçırarak kişilerin devlete girişini dâhi men etmekteydi. Bununla birlikte denetleyici Türk Eski Eser Kanunu'nun temellerinin atıldığı bu dönemde, Max von Oppenheim'in Tell Halaf kazıları için aldığı ruhsat, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi'ne uyulması şart koşularak verilmiş ve kazılar esnasında bir komiser tayin edilerek gözetim altında tutulmuştur.⁶²

Bu gibi önlemlerin alınmasının yanı sıra Osman Hamdi Bey ilk kez arkeolojik çalışmaları da başlatmış, 1883 yılında Adıyaman'da Nemrut Dağı'nda, 1887 yılında Lübnan'da Sayda'da, 1891 ve 1892 yılları arasında ise Muğla Yatağan'da bulunan Lagina kazılarını gerçekleştirmiştir.⁶³

Osman Hamdi Bey'in özellikle Sayda kazısı esnasında bulduğu lahitlerle birlikte Çinili Köşk yetersiz gelmeye başlamış ve yeni bir müze binası inşa edilmesi için 1887 yılında başvuruda bulunmuştur.⁶⁴ Söz konusu yeni müze binası Mimar Alexandre Vallauray tarafından yapılmış olup 13 Haziran 1891 tarihinde açılmıştır.⁶⁵ Çinili Köşk ise Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak işlevini sürdürmüştür.⁶⁶ Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak adlandırılan bu müze daha önce bahsedildiği gibi Batılılaşma sürecinde Müze-i Hümayunca benimsenen Klasik Arkeoloji, müze binasının mimarisine yansımış ve bina Hellenistik Dönem'e göre planlanmıştır.⁶⁷

Osman Hamdi Bey dışında Makrîdi Bey birçok çalışmaya imza atmakla birlikte amatör olarak arkeolojik faaliyette bulunan Türkler de vardır. Misal olarak Kastamonu'nun Ulus nahiyesinin Ağadivanı ile Rumşah karyeleri arasındaki Ceneviz Köşkü ve Malçaklı adlı yerlerde âsâr-ı atika aramak isteyen Kavak

⁶¹ BOA. DH. MKT DosyaNo: 1417, Gömlek No: 90, H 11.08.1304.

⁶² Özer Özbozdağı, *Ortadoğu'nun Yağmalanan Hafızası Almanların Ortadoğu'da Arkeolojik Faaliyetleri (1890-1914)*, (BOA. DH. İD. 129-2/1), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.104.

⁶³ BOA, İ. DH. Dosya No: 1038, Gömlek No:81689, H 17.10.1304.

⁶⁴ BOA, MV. , Dosya No: 23, Gömlek No: 34.

⁶⁵ Cezar, age, s. 261.

⁶⁶ BOA, Y. A. RES, Dosya No: 132, Gömlek No: 82.

⁶⁷ Özdoğan, age, s. 32.

Vapuru'ndan Mülazım-ı Sani Mustafaoğlu Hüseyin'e şartlarını yerine getirmesi üzere ruhsat verilmesi istenmiştir.⁶⁸

1903 yılına ait bir belgede Suriye, Filistin, Finike gibi önemli tarihi yerlerde bazı kimselerin buldukları tarihî eserleri Batılılara satılmasının önlenmesi, ihracına meydan verilmemesi, gümrük idarelerince ve sahil güvenliğinin bu konuda fevkalade dikkatli olması gerekli görülmüştür.⁶⁹

1911 yılında eski eser kaçakçılığını ve ruhsatsız kazı yapan yabancılar hakkında hukukî işlemler yapılmıştır.⁷⁰ Seyyahlara sadece arkeolojik eserleri ve sit alanlarını görebilme izni verilmiş ve kazı yapımları engellenmiştir.⁷¹ Yapılan kazılar ise mahalli hükümetler tarafından teftiş edilmiştir.⁷² Bununla birlikte memleketin her tarafında ruhsatsız âsâr-ı atıka hafriyatına meydan verilmemesi, kaçak eserlerin müsadere edilip faillerinin cezalandırılması kararlaştırılmıştır.⁷³

Âsâr-ı atıka bulunan yerlerin hiçbir şekilde ruhsatsız kazılmasına izin verilmemesi, binaların korunmasının mahalli hükümetlere ait olduğu, eski eser kaçakçılığı yapanların yakalanarak adalete teslim edilmeleri salık verilmiştir.⁷⁴

Misal olarak âsâr-ı atıka kaçakçılığı yapan silah tüccarı Tarakçızade Ali Efendi hakkında kanunî muamele yapılması ve Müze-i Hümayunlar Müdiriyyet-i Umumiliği'ne malumat verilmesi istenmiştir.⁷⁵ Bursa'da Kaplıca muhitinde bir kadın tarafından bulunup satılmak istenen lahdin âsâr-ı atıka nokta-i nazarından kıymeti tespit edilinceye kadar muhafaza edilmesi istenmiştir.⁷⁶ Bütün bu işlemler daha öncede bahsedildiği üzere Osman Hamdi Bey'in yoğun çalışmaları sonucunda ortaya çıkan nizamnameler sayesinde olmuştur. Nitekim bahsi olunan nizamnamenin dördüncü maddesinde her türlü arazide bilinen veyahut keşfedilecek olan her çeşit taşınır ve taşınmaz âsâr-ı atıka devlet malı olarak tanımlanmıştır. Beşinci maddesinde ise *"Hükümet-i Osmaniye'nin tasarrufunda bulunan arazide vaktiyle sakin olan alelumum akvam-ı kadimenin sanayi-i nefise ve ulûm ve edebiyat ve edyan ve hirfete müteallik bilaistisna kâffe-i muzaharat ve her türlü mamulat-ı âsâr-ı atıkadan maduttur."*denilmektedir. Altıncı madde ile eserin parçalanması veyahut dağınık olmasının bir şey değiştirmeyeceği, yine

⁶⁸ BOA, MF. MKT. Dosya No: 323, Gömlek No: 32 H 24.01.1314.

⁶⁹ Osmanlı Belgelerinde Filistin, 20 Ağustos 1903, DH. MKT,753/50, s.537-539.

⁷⁰ BOA, DH. HMŞ. Dosya No: 9, Gömlek No: 12.

⁷¹ BOA, MF. MKT. Dosya No:165, Gömlek No: 1, BOA, DH. MKT Dosya No:2228, Gömlek No: 33.

⁷² BOA, MF. MKT. Dosya No:1197, Gömlek No:18, H 23.05.1332.

⁷³ BOA, DH. EUM. MTK Dosya No: 13, Gömlek No:12, H 22.02.1332.

⁷⁴ BOA, DH. İD Dosya No:129, Gömlek No:12, H 17.04.1332.

⁷⁵ BOA, MF. MT. Dosya No: 1228, Gömlek No:124 H 10.11.1335.

⁷⁶ BOA, MF. MKT. Dosya No:326, Gömlek No: 54, H 08.02.1314.

âsâr-ı atıkadan olduğu bildirilmektedir.⁷⁷ Söz konusu nizamnamenin yedinci ve sekizinci maddelerinde ise eski eser bulan kişinin on beş gün içerisinde devlet makamlarına haber vermesi zorunlu olup âsâr-ı atıka üzerinde tahribat yapmak yasaklanmıştır.⁷⁸ Dokuzuncu maddede ise eski eser bulup devlet makamlarına haber vermeyenlerin cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bununla birlikte eski eserleri teslim edenler ise mükâfatlandırılmıştır. Misal olarak Müze-i Hümayun'a bir âsâr-ı atıka ihda etmiş olan Selim bin Canbolat'a nişan verilmiştir.⁷⁹

Nizamnamelerin düzenlenme tarihlerinde yeni arkeolojik kazılar askıya alınmıştır. Misal olarak Suriye'nin Sayda ve Sur şehirleri arasında âsâr-ı atıka araştırması yapmak isteyen Makri Bey'e izin verilmesi için yeni nizamnamenin çıkması gerektiği bildirilmiştir.⁸⁰ Yapılan araştırmalar esnasında ise malumat vermesi istenmiş, yüzey araştırmalarında çekilen fotoğraflar ve haritalardan Müze-i Hümayun'a da yollanması zorunlu kılınmıştır.⁸¹

Belli bir aşamadan sonra arkeoloji turizm amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Yurtdışında düzenlenen uluslararası etkinliklere eser yollanmıştır.⁸² Yurtdışından eski eserleri görmek için gelenler olmuştur. Nitekim Amerikan tebaasından Mösyö Bokim ve arkadaşlarına Dersaadet'te bulunan camîilere, Topkapı Sarayı ve Âsâr-ı Atıka Müzesi'nin gezdirilmesi ile ilgili bir belgeye rastlanmıştır. Bununla birlikte Rusya'dan Mösyö Lamiçenski'ye Dersaadet'te bulunan camîi, Topkapı Sarayı ve Âsâr-ı Atıka Müzesi'ni ve Tophane-i Amire'nin gezdirilmesi istenmiştir.⁸³ Bu turizm seyahatleri casusluk faaliyetlerini de içermektedir. Nitekim İngiltere konsolosu ile Yüzbaşı Salamon Musul civarındaki eski eserleri görmek istediklerini beyan etmiştir. Fakat bu seyahatin asıl sebebinin Almanlar gibi Musul'da bir konsolosluk açıp ticaretlerini genişletmek ve İran hududundaki durum hakkında bilgi almak olduğu anlaşılmıştır.⁸⁴

Ayrıca arkeolojik çalışmalar eğitim olarak görülmüş olup 1869 yılında yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnamesinin seksen birinci maddesine göre ilm-i âsâr-ı atıka derslerinin talim olunacağı, yüz yirmi sekizinci madde de ise

⁷⁷ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 3, Ankara, s.43-44.

⁷⁸ Mumcu, agm, s.61.

⁷⁹ BOA, İ. DH, Dosya No:1254, Gömlek No: 98444, H 18. 05. 1309.

⁸⁰ BOA. MF. MKT. Dosya No: 78, Gömlek No: 15, H 14.01.1300.

⁸¹ BOA. MF. MKT. Dosya No: 80, Gömlek No: 11, H 24.05.1300.

⁸² BOA. İ. DH, Dosya No:1274, Gömlek No: 100197, H 17.10.1309.

⁸³ BOA, HR. MKT. Dosya No: 238, Gömlek No: 35, H 04.10.1274.

⁸⁴ BOA, Y. A. HUS. Dosya No: 501, Gömlek No: 103, M 08.04.1906. BOA DH. ŞFR. Dosya No: 361, Gömlek No: 135, R 19.01.1332.

bazı âsâr cem' ve hıfzına mahsus olmak üzere birer daire yapılacağı belirtilmiştir.⁸⁵ Fakat Türk arkeologlar tarafından benimsenen Klasik Arkeoloji, Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi içerisinde Batı ile ilişki kurulması dışında bir önem arz etmemiştir. Arkeoloji bilim dalı bu sebeple toplumu eğitmek için kullanılamamış ve elit bir kesime hitap ederek kalmıştır.⁸⁶

⁸⁵ BOA, İ. MMS. Dosya No: 37, Gömlek No: 1541, BOA. A. DVNSMTAN. d, No: 2

⁸⁶ During, age, s. 39.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR PARAVAN OLARAK ÂSÂR-I ATÎKA TAHARRİSİ

Sözlük anlamı haber alma olan ‘istihbarat’, Arapça *haber* kökünden türeyen *istihbar* kelimesinin çoğulu olup devletin çıkarları doğrultusunda kişi, kurum, örgüt, cemiyet, düşman ya da düşman olması muhtemel devletlerin imkân ve kabiliyetlerini öğrenmek, zaaflarını ortaya çıkartmak, farklı devletlerce gönderilen casusları ortaya çıkartmak, olası savaşlarda veyahut savaş esnasında düşmanın hareketlerini önceden tespit edebilmek için yürütülen çalışmaların bütünüdür. Arapça *cess* kökünden türemiş olan ‘casus’ ise araştıran, gözlemlerde bulunup düşmanın sırlarını öğrenen ve bu bilgileri sızdıran, düşman devletler içerisinde yıkıcı faaliyetler gerçekleştiren kişi manasına gelmektedir.⁸⁷ Tarihî olarak XV. yüzyıldan itibaren gelişme gösteren istihbarat faaliyetleri, XIX. yüzyılda artan sanayileşme ve hammadde arayışı ile sömürge yarışı neticesinde yoğunluk kazanmıştır. Nitekim sömürgecilik yarışının merkezi haline gelen Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceği için yürüttüğü casusluk faaliyetleri de bu dönemde yoğunlaşmış olup düşman ve hatta dost devletler de söz konusu yıllarda Osmanlı sınırları içerisinde istihbarat çalışmalarına hız vermişlerdir.

Nitekim İngiltere, Çarlık Rusya, Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Balkan devletleri Osmanlı topraklarından pay kapma yarışında birbirlerine üstün gelmek amacıyla Devlet-i Aliyye’nin sınırlarının ulaştığı her noktada farklı kılıklara bürünen casuslar yerleştirmişlerdir. Casusluk faaliyetlerinin bir kısmı ise bilimsel çalışmalar ile birlikte yürütülmüştür. XIX. yüzyılda temelleri atılan arkeoloji de bunlardan biri olup casusluğa paravan olarak kullanılmıştır. Mamafih arkeolog unvanı ile Osmanlı Devleti’nde çalışmalar yürüten Walter Andrae, Robert Koldewey, Max von Oppenheim, Ernst Herzfeld, Rudolf Berliner, Curt Prüfer, Thomas E. Lawrence, Gertrude Bell, A. Henry Layard, Hormuzd Rassam, David G. Hogarth, Leonard Woolley gibi isimler arkeolojiye katkı sağladıkları gibi seyahat ettikleri bölgelerde ve kazı çalışması gerçekleştirdikleri yerlerin yakın çevresinde olup biten olayları, bölgenin etnik ve sosyo-kültürel yapısını, ekonomik faaliyetleri, yer altı ve yerüstü zenginliklerini, coğrafi haritalar ile birlikte bağlı bulundukları Dışişleri Bakanlıklarına rapor etmekteydiler. Bu raporlar yaklaşmakta olan Birinci Dünya

⁸⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da İstihbarat*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 148, İstanbul, 2017, s. 5.

Savaşı'nda kullanılacak ve hatta bunları hazırlayan kimi arkeologlar istihbarat bürolarında saha ajanı olarak istihdam edilecektir.

Nitekim arkeoloji araştırmaları adı altında izin alan kimselerin yaptığı faaliyetleri fark eden Osmanlı Devleti 1897 yılında çıkarttığı bir kararname ile araştırma yapacak kişilerin uzmanlıklarını belgelemeleri ve Dâhiliye Nezareti'nden de tavsiye mektubu almalarını zorunlu hale getirmiştir.⁸⁸

Ele alacağımız arkeologların Birinci Dünya Savaşı esnasında siyasî ajana dönüşmesi nedeniyle burada savaş hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Avrupalı devletlerin arasında giderek artan gerilim, bilhassa Almanya ile Fransa arasındaki husumet, Avrupa'yı müthiş bir kamplaşmanın kucağına süratle sürüklüyordu. İngiltere'nin ve Fransa'nın dünyanın dört bir tarafındaki sömürgeleri onları gün gün zenginleştirirken, kendi içindeki birliği tesis ettikten sonra bu sömürge yarışına katılmak isteyen Almanya silahlanmaya başlamıştı. Almanya'nın silahlanması, Fransa ile İngiltere diplomasisini birbirine doğru yaklaştırdıkça, Almanya karşısına çıkan söz konusu devletlerle başa çıkacak kuvveti oluşturma yoluna gitti. Yüzyıllardır dönemin modern orduları birkaç devletin müşterek askerî hareketlere girişmesine alışmış, dünya siyaseti ve idarî sistem birbirine iyice karışmıştı. Çıkar çatışması içine giren devletler kendilerine müttefik aramaya koyuldukça dünyanın en kuvvetli ordularını idare eden ülkelerin arasında gerilim iyice artmış ve en sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Arşidük Franz Ferdinand ve eşine 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da atılan bir kurşun savaşı tetiklemişti.⁸⁹ 24 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan hükümetine nota vermesini takip eden süreçte Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti ve ardından 4 Ağustos'ta serbest geçiş izni alamadığı Belçika'yı işgal etmeye başlaması üzerine İngiltere'yi karşısında buldu.⁹⁰ Bu sırada Osmanlı Devleti, topraklarına karşı ciddi tehdit oluşturan devletlerle sulh yoluna gitse de bunda başarılı olamadığı gibi Türk ordusunun

⁸⁸ Karaca, agm, s.388.

⁸⁹ Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I.Dünya Savaşı*, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2014, s.63.

⁹⁰ Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çeviri: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.34-36.

yeniden yapılandırılmasında önemli roller üstlenen Almanya'nın yanında, dünya tarihinin gördüğü en kanlı savaşlardan birine itildi.

1914 yılına kadar Osmanlı Devleti, ordusunu ne kadar yapılandırmış olsa da sanayi bakımından gelişmiş ve zengin ülkelerin modern ordularıyla mukayese edilebilecek güçte ordu donanımına ve yapısına sahip değildi. Osmanlı Devleti'nin dağılmasına mani olmak için yapılan ıslahatlar istenileni bir türlü veremiyor, dağılmayı engelleyemiyordu. Askerî ıslahatları takip eden süreçte gerçekleştirilen içtimai değişimler ülkeyi kalkındıracak hamlenin yapılmasına bir türlü yetmedi. Birbiri ardına gelen uzun soluklu savaşlar bıraktıkları siyasî, ekonomik ve toplumsal külfet ile birleşince yeni yollar aranmaya başlandı. Bu süreçte ortaya çıkan İttihat ve Terakkî Partisi'nin çevresinde toplanan Osmanlı Devleti aydınları, hareketli ve idealisttiler. Bilhassa İmparatorluğun o şaşalı dönemlerinin hayallerini özleyen subay kadrosu büyük bir rûh ile bu işe giriştiler.⁹¹ Osmanlı'daki bu siyasî rûh karşısında bir de dünya siyasetinin hakikati vardı. Bunun yanında dünyayı tahakkümü altına almış Avrupalı devletler de hem ekonomik olarak Osmanlı'yı sıkıştırıyor, hem de Afrika'daki ve Ortadoğu'daki topraklarından pay istiyorlardı. Bilhassa Rusların tutumu Osmanlı Devleti'nin alacağı siyasî tavırda çok tesirli oldu.⁹² Türkiye üzerinde emelleri bulunan bu devletlerin birbirlerine karşı da siyasî çıkarları mevcuttu. Bu çıkarlar aynı zamanda devletleri, askerî harp teknolojisini paylaşarak ekonomik külfeti azaltma yoluna da götürüyordu. Kırım Harbi sırasında müşterek askerî harekâta girişme tecrübesi edinmiş Osmanlı ordusunun teknolojik ve disiplin sorununu giderebilir, Osmanlı'da Almanya için İngilizlerin geçişlerini, sömürgelerinden gelecek asker sevkیاتlarını durdurabilir, Hindistan ve Afrika'daki ticarî yolları tehdit edebilirdi.⁹³ Tarih böylece iki milleti birbirine yaklaştırdı. Zaten son yılların acısıyla iyice dolan Türkler, isteseler de istemeseler de bu savaşın içinde kendilerini buldular.

Fakat bu dönemde orduların insan gücünün yanı sıra o günün teknolojisi ile bezenmiş sanayi ve hammaddeye, bununla ortaya çıkacak ulaşım ağına ve silaha ihtiyacı vardı. İtilaf Devletlerini oluşturan Avrupa ülkelerinin ordularını ve bu

⁹¹ Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Çeviri: Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.42.

⁹² Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Çeviri: Fatih Yücel, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul, 2019, s. 14.

⁹³ Erich von Falkenheim, *General Falkenheim'in Hatıratı*, Çeviri: Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Berikan Yayınları, Ankara, 2002, s.42-43.

orduların donanımlarını taşıyacak kapasitedeki ulaşım ağı cephelerde başarı kazanılmasında önemli rol oynayacaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin çoğu noktada olduğu gibi bu hususta da çeşitli dış etkenler ve içeride yürütülen politikalar nedeniyle geride kalması, henüz cephelerde sıcak çatışmaya girmeden mağlup görünmesine neden oluyordu. Misal, demiryolu hat uzunluğu Osmanlı Devleti'nde 5.759 km iken Fransa'da 51.000 km, kömür üretimi ise Osmanlı Devleti'nde 826.000 iken İngiltere ve Fransa'da toplam 332.000.000 idi.⁹⁴ Silah sanayisi bakımından da zayıf olan Osmanlı Devleti daha önce Balkan Savaşları'ndan çıkmış olarak girdiği Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar müttefiklerinden destek alacak ve ithal silahlar kullanmak zorunda kalacaktı.⁹⁵

Savaşın patlak vermesiyle Osmanlı Devleti, özellikle Almanların etkisinde kalan ordu mensupları İttifak Devletleri ile birlikte savaşa girerek devletin prestijinin artacağını, kaybedilen Balkan topraklarının geri alınabileceğini, borçlar ve kapitülasyonların devleti zor durumda bırakması sebebiyle bunlardan kurtulabileceğini ve Avrupa'da Almanların savaşı kazanacağına dair duyulan güven ile İtilaf Devletlerine yapılan başvurularının geri çevrilmesi ve ülke üzerinde oluşan Rus tehdidi sebebiyle 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Osmanlı arasında gizli bir antlaşma imzalandı.⁹⁶ İmzalanan ittifakın ardından ilan edilen seferberlik ve silahlı tarafsızlığı, 11 Ağustos günü Alman askerî gemileri olan yirmi üç tonluk Goeben ve altı bin beş yüz tonluk Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınması takip etti.⁹⁷ Bu durum Osmanlı'nın tarafsız kalma çabalarına gölge düşürüyordu. İtilaf Devletleri'nin baskılarına rağmen bu gemileri İngilizlere vermeyen Osmanlı, Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin maddî desteğiyle İngiltere'ye siparişi verilen iki zırhlı geminin teslim edilmemesini sebep göstererek Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) zırhlı gemilerinin Osmanlı Hükümeti tarafından satın alındığını açıkladı.⁹⁸ Osmanlı Devleti içerisinde Donanma Kumandanlığına devam eden Amiral Souchon, Alman subaylar tayin edip, sığındığı Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nezareti'ni idaresi altına almaya ve Almanya çıkarları için kullanmaya çalışıyordu.⁹⁹ Nitekim korkulan oldu ve 29

⁹⁴ Edward j. Ericson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çeviri: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.34. Yalman, age, s.101.

⁹⁵ Ericson, age, s.35, Falkenheim, age, s.43.

⁹⁶ Said Halim Paşa, age, s.31,37-38.

⁹⁷ Pomiankowski, age, s.67.

⁹⁸ Said Halim Paşa, age, s.22-23, Yalman, age, s.82-83.

⁹⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s.30.

Ekim 1914 tarihinde Amiral Souchon'un emrinde bulunan Yavuz ve Midilli askerî gemileri, Rus filosunun geri çekilmemesi üzerine ateş açıp Rus gemilerini Sivastopol'e kadar kovalamış ve Ruslara ait Sivastopol ve Odesa Limanlarını bombalamıştı.¹⁰⁰ Yaşanan bu olayın ardından 4 Kasım 1914 tarihinde Rusya, 5 Kasım gününde İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve Osmanlı, tarafsızlık yanlısı siyasetçilerinin tüm çabalarına rağmen İttifak Devletleri yanında savaşa girdi.¹⁰¹

Balkan topraklarına tekrar sahip olmak isterken bu toprakların sahibi ve müttefikleriyle aynı safta savaşacak olan Osmanlı Devleti, belirlediği hedeflere ulaşamadığı gibi var olan kısıtlı kaynaklarının bir kısmını da İttifak Devletleri yararına kullanmak için harcadı. Bu Osmanlı Devleti için öyle bir süreçti ki İtilaf Devletleri yenerse Osmanlı Devleti yok olma sürecine girecek, savaş İttifak Devletleri lehinde sonuçlanırsa Osmanlı Devleti Almanların sömürgesi haline gelecekti.¹⁰² Her iki durumda da Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan Birinci Dünya Savaşı, Türklerin cumhuriyet rejimini benimseyen yeni bir devletin kurulma sürecini başlatırken, aynı kaderi müttefikleriyle de paylaşacak ve 1914 ile 1915 yılında düşmanla çarpıştığı cephelere, 1916 yılı itibariyle Avrupa'da gerçekleşen savaşlara da askerî birliklerini yollayarak bir yenisini ekleyecekti.

Osmanlı Devleti askerleri ve subayları cephelerde canlarını verirken konumuz olan müze casusluğu da artmaktaydı. Osmanlı Devleti topraklarında yıllardır deneyim kazanan arkeologlar işgal edilen topraklara ordular ile birlikte girip eserleri gemilere yüklüyorlar ve ülkelerine rahatça götürüyorlardı. Nitekim savaş sırasında Rus ordusu içerisinde arkeologlar da yerlerini aldı. İşgal edilen yerlerde kısa süreli kazılar yapıldı. Bu husus 1828 ve 1874 yıllarında Trakya işgalinde de yaşanmış, Kırklareli Aşağı Pınar mevkiinde tümülüsler kazılmış ve eserlere dair incelemeler Rus arkeologlar tarafından yayımlanmıştı.¹⁰³ Rus işgaline uğrayan Vilayet-i Sitte'de Rus Arkeoloji Enstitüsü müdürü Upsenski'nin başkanlığında Bizans İmparatorluğu'na ve Hristiyanlığa ait maddi kültür unsurlarını ortaya çıkartmak amacıyla çalışmalar yürütüldü. Bununla da kalmayarak Çarlık Rusya'nın mirasçısı olduğunu iddia ettiği Bizans İmparatorluğu ve koruyuculuğunu üstlendiği Ortodoks Hristiyanlığına ait

¹⁰⁰ Yalman, age, s.89, Said Halim Paşa, age, s. 38.

¹⁰¹ Yalman, age, s.91, Said Halim Paşa, age, s.39.

¹⁰² Yalman, age, s.87.

¹⁰³ Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gerçek Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 67-68.

eserler kullanılarak topraklarımızda hak talep edilecek ve işgalden sonra da Çarlık Rusya'yı hatırlatacak unsurların ortaya çıkarılması sağlanacaktı.¹⁰⁴ Bu bağlamda arkeoloji, sadece işgal edilen toprak üzerinde hak iddia edilmesini sağlamamış bunun yanı sıra şehrin tekrar inşasında da söz konusu emperyalist ülkeye yardımcı olmuştur.

II.1. İngiliz ve Alman Arkeologların Faaliyetleri

Almanya'nın desteği ile ilan edilen cihat ve Panislamizm politikası İngiltere'yi zor durumda bıraktı. Türk ve Alman casuslarının varlığı Arap Büro'nun kuruluşu ile sonuçlandı. Nitekim Kasım 1915 tarihinde Mısır Yüksek Komiseri McMahon, Mark Sykes'ten gelen Arap Büro teklifini Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırdı.¹⁰⁵ Büro, 7 Ocak 1916 tarihinde resmî olarak kuruldu. Arap Büro, İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki siyasetini güçlendirmek, Dışişleri Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve İngiliz kolonisi olan Hindistan Hükümeti'ni Devlet-i Aliyye ve II. Reich'in politikalarından haberdar etmek, Birleşik Krallık'ın kolonilerindeki Müslümanların aleyhine çalışmalar yapmalarını engellemek amacıyla kurulmuş olup Dışişleri Bakanlığı'na haftalık rapor hazırlayacak, merkezi Londra'da bulunan Basın Bürosu'na sözde tarafsız yayınlar yollayacaktı. Bununla birlikte Osmanlı topraklarında casuslar vasıtasıyla İttifak Devletleri karşıtı işler yapılacaktı.¹⁰⁶ Arap Bürosu özellikle Arap aşiretleri ile ilgili bilgi topluyordu. Büro memurları Suriye'den gelen düşman telsiz mesajlarını ele geçirmekle mesuldü.¹⁰⁷ Arapları İtilaf Devletleri safına çekmek için çalışan söz konusu büronun başkanı Gilbert Clayton idi. Yardımcısı ise daha sonra ele alacağımız arkeolog David G. Hogarth oldu. Hogarth ile birlikte Thomas E. Lawrence, Gertrude Bell de bu büroda görev aldılar. Hogarth ile Bell Donanma istihbaratında, Lawrence ise Savaş Ofisi bünyesinde çalışmaktaydı.¹⁰⁸ Büro'nun bir de Arab Bulletin adı altında Yakındoğu politikası ile ilgili gizli bir dergisi

¹⁰⁴ Ünal, age, s. 197.

¹⁰⁵ Ü. Gülsüm Polat, "Türk- Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 76, s. 110-111.

¹⁰⁶ Polat, agm, içinde *TNA, FO, 371/2357, 180379, 29 Kasım 1914, s. 315*, "Constitution and Functions of the Arabian Bureau" s.112-113.

¹⁰⁷ Bruce Westrate, *The Arab Bureau British Policy in the Middle East 1916-1920*, University Park, Pennsylvania State University Press, 1992, s. 35.

¹⁰⁸ Çabuk, agm, s. 1133, 1136.

yayımlanıyordu. Söz konusu yayıncılar arasında Gertrude Bell ve Thomas E. Lawrence de bulunuyordu. Arab Bulletin, İngiliz Dışişleri Ofisi, İngiliz Donanması, Askerî İstihbarat, Hindistan, Basra, Somali, Kıbrıs, Mısır Yüksek Komiserlikleri ve Hicaz bölgesine yollanıyordu. Söz konusu bülten başta Arap yarımadasının etnik, dinî, coğrafi, kültürel durumu olmak üzere birçok askerî yayın yaptı.¹⁰⁹ Arap Büro'nun 1920 yılında kapatılmasına kadar geçen süreç içerisinde başta Emir Faysal olmak üzere Arap şeyhleri ile görüşüldü. Bu hususta daha önceleri yaptıkları seyahatler sırasında şeyhler ile tanışan arkeologların bilgileri kullanıldı.

Bu süreç içerisinde arkeologların donanımlı hale gelmeleri için casusluk eğitimi almış olmaları gerekmektedir. Nitekim Intelligence Service'in gizli ajanları üç yıllık bir eğitim görmekteydiler. Bu casusların Devonshire adı verilen söz konusu okulda başarılı olmaları ve nerede, hangi alanda görevlendirilmeleri gerektiği bu şekilde belirlenmektedir. Almanların da ajan yetiştirmek için okullarının olduğu bilinmektedir. Fransız basını, II. Reich'in Fransa Devleti'ni içerden çökertmek amacıyla ajan eğittiğini bildirmektedir.¹¹⁰ Bununla birlikte Alman casusları da İngiltere'de olduğu gibi Doğu'ya seyahat eden arkeologlardan seçilmiştir. Bu arkeologlar Alban Kont Gleichen başkanlığında görev almaktaydılar.¹¹¹

Daha önce de bahsettiğimiz üzere bu dönem Osmanlı Devleti'nin otoritesinin çöktüğü bir dönem olmakla birlikte her yerde iç isyanlar görülmekteydi. Bağımsızlık isteyen Arap şeyhleri yıllardan beri zaten İngilizlere yanaşmaktaydı. İngilizler tarafından neredeyse satın alınan Araplar, savaş başladığında cihada karşılık vermediler ve birçoğu İtilaf Devletleri safında yer aldı. Bu durumun ortaya çıkmasında ise İngilizlerin arkeoloji paravanı altında yürüttükleri faaliyetlerin etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim İngiltere'nin istihbarat kaynakları; Arap kabileleri ve liderleri, Şerif Hüseyin ve oğulları, arkeoloji gibi saha çalışması gerektiren bilim dallarının olduğu bilinmektedir.¹¹²

¹⁰⁹Çabuk, agm, s. 1141.

¹¹⁰Servet Aşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları Ve Osmanlı Devleti'nin Casusluğu Önleme Faaliyetler", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Kasım 2018 s.3.

¹¹¹Yılmaz, agm, s. 10.

¹¹²İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2021, s.91

II.2. Gertrude L. Bell

Tam adı Gertrude Margaret Lowthian Bell; 1868 yılında Kuzey İngiltere'nin Durham kentinde dünyaya geldi. İngiliz arkeolog, seyyah, diplomat olan Bell, Yakındoğu'nun antik çağ tarihi ile ilgili çalışmalar yürüttü. Queen's College'de eğitim gördü. Ardından Oxford Üniversitesinde tarih okumaya başladı. Bölümünü birincilikle bitirdi. Üniversitenin ilk kadın birincisi oldu. Ardından Doğu kültürüne kendini kaptırdı ve Arapça öğrenmeye başladı.¹¹³ İlk defa 1897 yılında Anadolu'ya geldi. 1897 yılının Mayıs ayında önce Atina'ya ulaşan Gertrude Bell oradan Troya'ya geçti. Bozcaada ziyaretinin ardından İstanbul'a geldi ve Layard ile buluştu. 6 Mayıs tarihinde Bursa'ya geçti.¹¹⁴

1899 yılına gelindiğinde ise tekrar seyahatleri için plan yapmaya başlayan Gertrude Bell, 4 Aralık'ta Atina'ya oradan da İzmir'e geldi. Kos Adası, Halikarnas, Kıbrıs'ı geçen Bell, 10 Aralık'ta Lübnan'a vardı. Aralık ayının 21'inde Kudüs'e ulaştı. Ardından Tell Aviv ve Yafa'ya seyahat düzenledi. Arapçasını geliştirmek amacıyla yedi aylığına Kudüs'e taşındı. 1900 yılının ortasına kadar Kudüs ve çevresine seyahatler düzenledi. İlk çöl gezisini gerçekleştirdi. Söz konusu seyahatten edindiği bilgileri makale haline getirdi. Bu makaleler İngiltere ordusuna dağıtıldı. Artık kendisinden Orta Doğu uzmanı olarak söz ediliyordu.¹¹⁵

Çatışmaların yoğun olduğu bölgelere dâhi girip çıkıyordu. Dürzi bölgesine gitmek için almak istediği izin büyük olasılıkla reddedilecekti. O da arkeolog unvanını kullanarak izin aldı ve Salkhad'daki kalıntıları görmek istediğini bildirdi. Hâlbuki asıl hedefi Dürziler ile görüşmekti. Sonunda isteğine ulaştı ve Dürzi Şeyhi Yahya ile tanıştı.¹¹⁶

1902 yılının Ocak ayında bu sefer babası ile Kuzey Afrika, Malta, İtalya, Sicilya'yı kapsayan bir geziye çıktı. Seyahatin son günlerinde Anadolu'ya gitmek isteyen Bell, babasından ayrılarak Bergama, Efes, Sard'ı, Ege Bölgesi'nin kıyı şeridini ve harabelerini gezdi. Buradaki kazılar üzerinde çalıştı. Oradan ise Rodos adasına,

¹¹³ Timoty Darvill, *Oxford Concide Dictionary of Archaeology*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

¹¹⁴ Kenan Karataş, *Gertrude Bell İsyen*, En Kitap İstanbul, 2018, s. 19-20.

¹¹⁵ Karataş, age, s. 25-27.

¹¹⁶ Georgina Howell, *Çölün Kızı Gertrude Bell'in Olağanüstü Yaşamı*, Çeviri: Cengiz Yücel, Tarih& Kuram Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 125.

ardından da Kıbrıs'a gitti. Mart ayında Hayfa'ya gelen Bell, bir süre Suriye'de ikâmet etti. Bu süreçte Şammar Şeyhi Humeyni İbn-i Farhan ile tanıştı.¹¹⁷

1905 yılına gelindiğinde ise tekrar Orta Doğu'ya gelmek istedi. Suriye ve Kilikya'da Bizans'tan kalma eserleri inceledi. 1907'de İzmir'de son çalışmalarını yapan Gertrude Bell *The Desert and the Sown* kitabını yayımladı.¹¹⁸ 1907 yılının Mart ayında Karadağ'dan Hasan Dağı'na oradan da Karacadağ'a gitti. Buradaki eserleri kazı yapmaksızın ortaya çıkartmak ve fotoğraflamak için Osmanlı Devleti'nden izin alan Gertrude Bell¹¹⁹ ardından Binbirkilise'de arkeolojik kazılar gerçekleştirdi. Bell'in finanse ettiği bu kazı 1907 Mayıs ayında başladı.¹²⁰ Temmuz 1907'de Gertrude Bell'in ve kazı başkanı Ramsay'in raporları kitap haline getirilerek basıldı.

Gertrude Lowthian Bell Halep, Tell Ahmar, Buseirah, Hit, Kerbela, Bağdat, Musul, Zakho, Diyarbakır, Konya'ya seyahatler düzenledi ve önemli çalışmalara imza attı. Eserlerinde Bedevilerden bahseden Gertrude Bell, onların etnografik, nüfus ve ekonomik yönlerini ele aldı. 1908 yılında Halep'e geldi. Buradaki Hristiyanlar ile görüşüp Osmanlı Devleti yönetimi hakkında bilgi aldı.¹²¹ Halep ve çevresini gezdikten sonra Bâb'a ulaştı. Çerkez bedevilerin eşliğinde yolculuğuna devam etti. Hieropolis'e gitti. Buradan ise Karkamış'a ve Tell Ahmar'a ziyaretlerde bulundu. Karkamış'ta Thomas E. Lawrence ile tanışan Gertrude Bell, daha sonra iş arkadaşı olacağı bu adam hakkında fazla bilgi vermemektedir.¹²²

1909 yılının Ocak ayının 26'sında Kahire'ye geldi. En uzun seyahati başlamıştı. Aynı ayın 27'sinde İbn-i Tulun'a gitti. Seyahatleri sırasında Max von Oppenheim tarafından yayımlanmış olan kaynakları kullandı. Günlüklerinden elde edilen bilgilere göre Ocak ayının 28'inde Oppenheim ve Moritz ile buluşan Bell, Mezopotamya hakkında bilgi ve Oppenheim'dan tavsiyeler aldı. Max von Oppenheim, Gertrude Bell'i Urfa ve Diyarbakır'a yönlendirdi.¹²³ Ocak ayının 30'unda Yafa'ya ulaştı. Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzunu fark eden Bell, bu durumu notlarına ekledi. Ayın 31'inde pasaport göstermeden ve çantaları açılmadan Beyrut'a girdiğini belirten

¹¹⁷ Mim Kemal Öke, M. Lütfullah Karaman, Emir Turam, Mithat Baydur, Orhan Koloğlu, *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.121.

¹¹⁸ Brian Fagan, *Arkeolojinin Kısa Tarihi*, Çeviri: Abdullah Yılmaz 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021, s. 189.

¹¹⁹ BOA. HR. TH. Dosya No: 344, Gömlek No: 102, M 27.03.1907.

¹²⁰ Lisa Cooper, *In Search of Kings and Conquerors Gertrude Bell and the Archaeology of the Middle East*, I. B. Tauris & Co. Ltd., London, 2016, s.20.

¹²¹ Gertrude Lowthian Bell, *Amurath to Amurath*, E. P. Button and Company, New York, 1911, s.7-8.

¹²² Bell, age, s.28.

¹²³ New Castle University Gertrude Bell Archives, Günlükler 1909.

Gertrude Bell, burada bir komiteye katıldı. Söz konusu komitede Süleyman el Bustanî, Mudha es Salh vardı. Komitenin seçimleri yapıldı.¹²⁴ Şubat ayının ilk günlerinde Diyarbakır'dan gelen Mr. Head ile görüşen Gertrude Bell, bu sırada başa geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski rejimden daha kötü olduğu düşüncesini paylaştı. Ermenilerin durumunu günlüğüne not etti.¹²⁵ Ertesi gün trenle Lübnan'a yolculuk yaptı, Baalbek'e ulaştı. Buradaki harabeleri gezdi ve notlarını aldı. Şubat ayının 3'ünde Hama'ya ve Halep'e gitti. 4 Şubat 1909 tarihinde Aziziye'ye gitmek için hazırlıklar yapan Bell'i Tajir ve Shellem isminde iki kişi görmeye geldi. Ardından Gracy, Dr. Piper, Dr. Griffeths ile birlikte dört Müslüman milletvekiliyle tanıştı. Şubat ayının 6'sında Memlûk surlarını geçti ve Antakya kapısına vardı. Fransız konsolosu ile görüştü. Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Urfa'ya gitti. Bitlis'te dinî toplantılara katıldı. Bölgedeki Ermenilerin durumu hakkında bilgiler aldı. Musul'a geçen Gertrude Bell, Keldani ve Kürtler ile görüştü. Keldani-Kürt çatışması hakkında notlar aldı.¹²⁶ 8 Şubat 1909 tarihinde Vali'yi görmeye gitti. Oradan Salubi'deki Kostaki Homsî ile görüştü ve dört sterlin gibi bir meblağa birkaç Hitit silindiri satın aldı. Aktardığına göre bu silindirler alçak kabartma figürlü, Asur çivi yazılı ve bazalttı. Gerçek olduğundan emin olamayan Bell, Bab el Hadid'e doğru yola çıktı. Günlüğündeki 9 Şubat 1909 tarihli notlarında Halep komitesinden bahsetmekte olup, komiteden Hikmet Bey ve İsmail Bey ile görüştüğünü bildirmektedir.¹²⁷ 1909 yılının Şubat ayının 10'unda Hitit uygarlığına ait eserleri fotoğrafladı. Ertesi gün ise edindiği bilgileri Time'a yolladı. 13 Şubat'ta Ain Tell'e vardı ve bir İngiliz Albay ile burada buluştu. Ayın 16'sında El Bab'a vardı. Oradan Tell el'Abr'a geçti. 24 Şubat'ta Şeyh Mabruk ile buluştu. Ertesi gün şeyhin adamlarından birinin rehberliğinde yola çıktı. Rakka'ya ulaştı. Mart ayının sonunda Kerbela'ya gelen Gertrude Bell burada Şiiler ile ilgili çalışmalar yaptı. 1 Nisan 1909 tarihinde Babil'e gitti. Burada arkeolog Walter Andrae, Koldewey, Buddensieg ve Wetzel ile vakit geçirdi.¹²⁸

Midyat'tan gelirken eşyalarını çaldıran Bell, hazzetmediği Osmanlı Devleti'nden yardım istemek zorunda kaldı. Diyarbakır ve Doğu vilayetlerinde seyahat etmekte iken Kürt eşkıyalar tarafından tecavüze uğradığı bilgisinin asılsız olduğu, sadece

¹²⁴ New Castle University Gertrude Bell Archives, Günlükler 1909.

¹²⁵ New Castle University Gertrude Bell Archives, Günlükler 1909.

¹²⁶ New Castle University Gertrude Bell Archives, Günlükler 1909.

¹²⁷ New Castle University Gertrude Bell Archives, Günlükler 1909.

¹²⁸ New Castle University Gertrude Bell Archives, Günlükler 1909.

hırsızlığın yapıldığı anlaşıldı.¹²⁹ Haziran ayında Van'dan seyahate başlayan Gertrude Bell, artık Osmanlı Devleti'nin takibindeydi.¹³⁰ Nitekim yazdığı yazılar ve dolaştığı şehirlerde Devlet-i Aliyye aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmişti. 20 Temmuz 1909 tarihinde Kayseri'ye geçtiği tespit edildi ve Ankara Vilayetinden gereğinin yapılması istendi.¹³¹

Söz konusu seyahatlerinde arkeolojik sit alanlarının plan ve haritalarını çıkartan Bell, 1900 yılından 1914 yılına kadar altı kez çöle seyahat düzenledi. Söz konusu plan ve haritalar ileride Arap Büro tarafından kullanılacaktı. Görüldüğü üzere arkeoloji ile ilgili olarak tek çalışması Binbirkilise kazıları olup onun dışında yıllar boyunca arkeolog unvanını kullanarak casusluk faaliyeti gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra tehlikeli çöl yolculuklarından hırsızlık dışında bir kaybı olmadan çıkan Gertrude Bell ancak İngiltere Hükümeti veyahut istihbaratı tarafından korunuyor olmalıdır. Sadece arkeolog unvanını değil İngiliz kimliğini de çöl seyahatlerinde kullanan Bell, birçok şeyh ve Bedevi ile dostluk kurmuştur.

1911 yılının Şubat ayına gelindiğinde ise bu sefer seyahatini Şam'dan başlattı. Oradan Ukadir'e doğru ilerleyen Gertrude Bell, buradaki kalenin ölçümlerini yaptı ve Necef'e geçti. Dicle üzerinden Tur Abdin'e geldi. Karkamış'a ziyarette bulundu. Mayıs ayına gelindiğinde Halep'e gelen Bell, eve dönmeden önce Beyrut'a uğradı.¹³²

Kasım 1913 tarihinde tekrar çöle gitmek için hazırlıklara başladı. Gertrude Bell'in çalışmaları bitmemişti. Kadın başına tehlikeli Necd Çölü'nü geçen Gertrude Bell, Ha'il şehrine vardı. Ha'il ziyaretinin asıl sebebi ise siyasî idi. Bu husus Osmanlı Devleti tarafından da tespit edilmiş ve Gertrude Bell'in özellikle Suud Bölgesi'ne girişi engellenmeye çalışılmıştır.¹³³ Arkeolog unvanını tekrar tekrar kullanan Gertrude Bell, elindeki bilgiler ile Bağdat'a geçti. Suriye çöllerini tekrar aştı ve Şam'a ulaştı.¹³⁴ Son çöl yolculuğunu planlayan Gertrude Bell, Suudî-Raşîdi çatışmasının en yoğun olduğu bölgeye seyahat edecekti. Osmanlı Devleti'nin engellemelerine rağmen bunu yapmak zorundaydı. Nitekim bu seyahatin amacı

¹²⁹ BOA DH. MKT. Dosya No: 2826, Gömlek No: 24, H. 09.05.1327, BOA. DH. MKT. , Dosya No: 2840, Gömlek No: 60 H. 23.05.1327.

¹³⁰ BOA DH. MKT. Dosya No: 2850, Gömlek No: 69, H. 01. 06. 1327.

¹³¹ BOA DH. MKT. Dosya No: 2880, Gömlek No: 84, H 02.07.1327.

¹³² Howell, age, s. 132.

¹³³ BOA, DH. KMS. Dosya No: 9, Gömlek No: 3, H 19.01.1332.

¹³⁴ Howell, age, s. 132-133.

Dışışleri Bakanlığı'na bilgi sağlamaktı. Temas kurduğu isimlerden biri Muhammed el-Bessam idi. Haritalar, fotoğraflar ve bilgiler ile memleketine geri döndü.¹³⁵

Nitekim Gertrude Bell'in seyahatleri yeraltı ve yerüstü kaynakları zengin, stratejik ve İngiltere için önemli konumları içermektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi arkeolog unvanını kullanarak birçok şehirde Bedevi şeyhleri, Hristiyan misyonerler, komite üyeleri ile bir araya gelen Bell, Dışışleri Bakanlığı için önemli ve stratejik bilgileri derledi. Seyahatleri ve kazıları boyunca Osmanlı Devleti ile ilgili iktisadî, siyasî, dinî bilgiler aldı. Halkın hükümete karşı olan şikâyetlerini dinledi ve not etti. Gittiği yerlerde önemli yerlerin fotoğraflarını çekti ve haritalara aktardı. Zengin Orta Doğu hakkında raporlar hazırladı.¹³⁶

Gertrude L. Bell'in Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda edindiği deneyim, Arap Büro'da 1916 yılının Haziran ayında görev alması ile sonuçlandı. Özellikle seyahatleri sırasında Bedeviler hakkında edindiği bilgisi onun Arap kabileleri ile iletişim sağlayıcı olarak kullanılmasına sebep oldu. Bahsedildiği üzere Gertrude Bell, 1905 yılından itibaren istihbarat için bilgi toplamaktaydı fakat resmî bir görevli değildi.¹³⁷ Arap Bürosu'nda raporların hazırlanmasında çalışan Gertrude Bell'in Arab Bulletin'de birçok çalışması yayımlandı ve bunlardan övgü ile bahsedenler oldu. Nitekim ajan ve arkeolog David G. Hogarth, Gertrude Bell'in Araplarla ilgili kadın ya da erkek fark etmeksizin en bilgili kişi olduğunu söyler.¹³⁸ Savaş boyunca Kahire'de bulunan istihbarat bürosuna bilgi sağlayan Bell, 1917 yılında merkezi Bağdat'ta bulunan Politik Ofisin asistanlığına yükseldi. Türklerin Arap Yarımadasında bir başarısızlık emsali olduğunu düşünen Gertrude Bell, Masqat sultanı ve ada şeyhleri ile ilişkilerin kurulmasında yardımcı oldu. Türk ordusuna dair bilgileri içeren raporlarında aynı zamanda Türklerin vergi düzeni, aşiretler ve aşiret mensupları, Kürtler, aşiretlerin bölgeleri ve sayıları, nüfusları hakkında bilgiler verdi. Bunların yanı sıra Hindistan'a yönlendirildi. Görevi ise Arap sorunu ile ilgili olarak Yüksek Komiserin desteğini almaktı.¹³⁹

¹³⁵ Howell, age, s.197-198.

¹³⁶ Gertrude Bell, *The Desert and the Sown: Travels in Palestine and Syria*, Dover Publications Inc., Mincola& New York, 2008, s.16, 152, 230.

¹³⁷ Çabuk, agm, s.1133.

¹³⁸ Köse, age, "Tha Arab Bulletins, Bulletin of the Arab Bureau in Cairo, 1916-1919 vol I, Archive Editions: London, 1986, s. xx-xxviii", s.18

¹³⁹ *Rewiev of the Civil Administration of Mesopotamia*, Majesty's Stationery Office, London, 1920, s.1

Gertrude Bell, Arabistan ve Suriye'deki en önemli otorite olarak kabul edilmekteydi. Basra'daki karargâhta tam on iki ay geçiren Bell, savaş bitmeden hemen önce çölde at ile yolculuk yapacak kadar gözü karaydı. Bahsi geçen bu seyahatinde Beni Temin aşiretinden otuz iki atlı bedevi kendisine eşlik etti.¹⁴⁰ Savaştan sonra ise Doğu Yüksek Komisyonu bünyesine giren Bell, Mart 1926'da öldü.¹⁴¹

II.3. David G. Hogarth ve Charles Leonard Woolley

David George Hogarth 1862 yılında İngiltere'de dünyaya geldi. Winchester Koleji'ne giden Hogarth, ardından Oxford Magdalen Koleji'ni bitirdi. Oxford Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev aldı. Bunun yanı sıra arkeolog unvanı ile kazılar gerçekleştirdi. Arkeoloji dünyasında Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirdiği kazılarla Avrupa'da ün kazanan David G. Hogarth ünlü kazısı Karkamış'ın dışında Anadolu, Kıbrıs ve Mısır'da da arkeolojik kazılar gerçekleştirdi. Atina'da kurulan İngiliz Arkeoloji Okulu'nda uzun yıllar çalışan Hogarth, 1897 yılında Girit'te, Türk-Yunan Savaşları esnasında ise Teselya'da Times gazetesi adına muhabirlik yaptı.¹⁴² Sadece bir arkeolog değil aynı zamanda İngiliz İstihbarat Dairesi ile ilişkileri olan bir İngiliz milliyetçisi idi. Nitekim Osmanlı Devleti'ne yaptığı seyahatlerde bu husus ön plana çıkmaktadır. Hogarth Anadolu seyahatinin ardından İngiltere'nin buradaki mirasının meşruluğundan bahsetmiştir.¹⁴³ Bu bağlamda Hogarth'ın İngiltere'nin Anadolu'da hak iddia etmesinin burada bulunan Yunan ve Roma kalıntılarına dayandığını düşünmekteyiz. Bununla birlikte David G. Hogarth'ın Anadolu seyahatini arkeolojik değil siyasî amaç ile gerçekleştirdiği açıktır.

Karkamış'taki eserleri Britanya'ya taşıyan Hogarth ve Woolley, ileride Birinci Dünya Savaşı esnasında da casusluğa devam edeceklerdi. 1911 yılının Şubat ayında Hogarth ile ünlü ajan Lawrence Beyrut, Hayfa, Nâsiriye, Yermük, Humus ve Halep'e gidip araştırmalar yaptılar. Bu seyahat siyasî içerikli olup, Berlin-Bağdat Demiryolu hakkında bilgi toplamak amacı taşımaktaydı. Bunun dışında sözü edilen

¹⁴⁰ Howell, age, s. 334.

¹⁴¹ Darvill, age.

¹⁴² Orhan Koloğlu, *Lawrence Efsanesi*, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 29-30.

¹⁴³ Sean McMeekin, age, *Elie Kedouire, England and the Middle East the Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921*, s. 90.

şehirlerdeki etno-kültürel yapı, Arap aşiretlerinin durumu ve milliyetçilik hareketlerini rapor haline getirip Dışişleri Bakanlığı'na yolladılar.¹⁴⁴

Karkamış antik kentinin görünürdeki kazı başkanı olan David G. Hogarth daha öncesinden fikir babalığını yaptığı Thomas E. Lawrence ve Charles Leonard Woolley'i de yanına aldı. Nitekim kazılar esnasında Hogarth istihbarat çalışmaları yaparken veyahut Londra'ya seyahat ederken Karkamış kazılarına Charles Leonard Woolley başkanlık ediyordu. Karkamış, söz konusu isimler tarafından 1878-1881, 1911-1914 ve 1919-1920 yılları arasında kazıldı. British Museum önderliğinde yapılan Karkamış kazıları ilk başta deneysekti.¹⁴⁵ Karkamış'tan çıkarılan eserler C. Leonard Woolley başkanlığında British Museum'a taşındı. Bu çalışmasından dolayı Woolley'e Sir unvanı layık görüldü. İngiltere müzelerine eser kazandıranlara özel önem veriyordu. Bununla da kalmayarak Karkamış bir tür paravan olarak kullanıldı. Bir kilometre ötede Berlin-Bağdat Demiryolu için inşa edilmekte olan köprü gözlenmekte ve hattın zayıf yönleri taranarak Dışişleri Bakanlığı'na aktarılmaktaydı.¹⁴⁶

1909 yılında Ashmolean Müzesi'nin sorumlusu olan Hogarth ise burada çalışmalarına devam etti.¹⁴⁷ Yapılan kazılarda ise Osmanlı Devleti tarafından ruhsatsız iş yapılmasına müsaade edilmemiştir. Hogarth'a, Halep'te kazı yapması için iki yıl süre ile ruhsat verilmiştir.¹⁴⁸ İki yılın ardından Hogarth'ın Londra'da olması sebebiyle ruhsat Woolley adına çıkartılmıştır.¹⁴⁹ Kazılar esnasında bir de memur tayin edildi.¹⁵⁰ Söz konusu memur Mazlum Bey olup Halep'e giderken Hogarth ve ekibine yardım etti. Bunun dışında Müze-i Hümayunca da memurlar atanmış olup kazılar belirli aralıklarla teftiş edildi. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nden bir de seyahat izni alan Hogarth, gezileri esnasında İngiliz subayları ile Devlet-i Aliyye'de rahatlıkla cirit atıyordu.¹⁵¹ Nitekim Hogarth'ın Gaziantep

¹⁴⁴Bruce Westrate, *The Arab Bureau British Policy in the Middle East 1916-1920*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992, s. 43.

¹⁴⁵ D.G. Hogarth, R. Campbell Thompson, C. Leonard Woolley, T. E. Lawrence, P. L. O. Guy, H. Reitlinger, *Carchemish: Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum*, The Trustees of the British Museum, London, 1952, s.1.

¹⁴⁶ Koloğlu, age, s.31.

¹⁴⁷ Samet Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s.189

¹⁴⁸ BOA İ. MF. Dosya No: 16, Gömlek No: 51, H 28.10.1328.BOA BEO. Dosya No: 3819, Gömlek No: 286414, H 03.11.1328.

¹⁴⁹ BOA BEO. Dosya No: 4069, Gömlek No: 305123, H 21.08.1330.BOA İ. MF. Dosya No: 20, Gömlek No: 8, H 18.08.1330.

¹⁵⁰ BOA MF. MKT. Dosya No: 1168, Gömlek No: 13, H 14.03.1329.

¹⁵¹ BOA DH. İD. Dosya No: 28, Gömlek No: 11, H 19.03.1329.

Vilayetinde yaptığı çalışmalar casusluk yaptığının bir göstergesidir. Buradaki dağların ve geçitlerin fotoğraflarını çekip haritalandırmıştır. Gezilerin stratejik noktalar olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan haritaların temelini oluşturması dikkat çekicidir. Bununla birlikte mezarlarda bulunan eski yazıları, taşları ve camileri inceleyerek notlar almıştır. Bazı âsâr-ı atîka satın alan Hogarth, Osmanlı Devleti subaylarına yakalanmış ve bu eserleri tekrar teslim etmek zorunda kalmıştır.¹⁵² Bundan dolayı her seyahatinde Osmanlı Devleti tarafından izlenmiştir.¹⁵³

1915 yılına gelindiğinde Deniz İstihbarat Bölümü'ne atanan Hogarth, bir yıl sonra yeni kurulan Arap Büro'nun direktörlüğüne getirildi.¹⁵⁴ Hogarth'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Britanya istihbaratıyla belirtildiği üzere temas geçmişi vardı. İngiliz istihbaratı uzun süre akademiye asker toplama alanı olarak kullandı.¹⁵⁵ 8 Eylül 1915 tarihli belgenin aydınlattığına göre Hogarth, İstanbul'a görevli olarak geldi ve çantalarına el konuldu.¹⁵⁶ Arap Büro'nun direktörlüğüne atanan Hogarth, Thomas Edward Lawrence'i de yanına aldı. Savaş boyunca Gertrude Bell, Leonard Woolley, Thomas E. Lawrence ve David G. Hogarth birlikte çalıştılar. Bu çalışmalar arasında Arapları isyana teşvik etmek, Türklere karşı propaganda hazırlamak, Arap Bulletin'e raporlar yollamak vardı. Savaş esnasında ve savaştan sonra özellikle Almanlar tarafından kazılıp gün yüzüne çıkartılan arkeolojik eserlerin peşine düşen Hogarth, 1927 yılında öldü.

Sir Charles Leonard Woolley ise 1880 yılında İngiltere'de dünyaya geldi. Arkeolog ve casus olan Woolley, Ashmaelon Müzesi'nde çalıştı ardından bahsedildiği üzere Karkamış kazılarına katıldı. Bir süre sonra kazıya başkanlık etmeye başladı. Kaleme aldığı anılarından öğrendiğimiz kadarıyla Woolley, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sadece bir kere casusluk yapmıştı. 1913 ve 1914 yılları arasında Mısır Keşif Cemiyeti ile Sina Çölü'nde yaptıkları çalışmaydı. Bu çalışma esnasında Sina'nın bir haritası çıkartıldı. Yanlarında bir de subay vardı ve Woolley ile Lawrence Woolley'in tabiri ile *kırmızı ringa balığı görevi görüyorlardı*. Yani asıl paravan Lawrence ve Woolley, doğal olarak arkeoloji yüzey araştırması idi. Woolley anılarında Karkamış'ın çevresinde birçok askerî bilginin olduğunu

¹⁵² BOA DH. MKT. Dosya No: 2067, Gömlek No: 16, H 03.11.1311.

¹⁵³ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 165, Gömlek No: 103, R 13.02.1310.

¹⁵⁴ Polat, agm, s.122-123.

¹⁵⁵ Westrate, age, s. 42.

¹⁵⁶ BOA HR. SYS. Dosya No: 2218, Gömlek No: 8, M 08.09.1915.

aktarmaktadır.¹⁵⁷ Karkamış'ta bir subay önderliğinde Kitchener'ın yönlendirmesiyle birçok bilgi toplandı. Aynı yıl Karkamış'ta Kitchener adına çalışan subayın isteği ile Halep'e giden Woolley ve Lawrence burada bir Alman mühendisi ile görüşüp Toros Dağları'nın yakınından geçecek olan Berlin-Bağdat Demiryolu inşaatını görmek istediklerini söyledi. Tabii ki mühendis bunu kabul etmedi. Bu sebeple başka bir mevkiden oranın yakınına yaklaşmak zorunda kalacaklardı. Bir Alman vatandaşı aracılığı ile istenilen bilgilere ulaşan Woolley, hazırladığı raporu Savaş Bakanlığı'na yolladı.¹⁵⁸

1914 yılında savaş başlar başlamaz Woolley istihbarata çağırıldı. Port Said'de görev yapmaktaydı.¹⁵⁹ 1960 yılında hayata gözlerini yumdu.

II.4. Thomas E. Lawrence

1888 yılında gayrimeşru bir çocuk olarak dünyaya gelen Thomas Edward Lawrence, 1909 tarihinde Oxford Üniversitesi'ni bitirdi. Ardından 1910 yılında Hogarth ile birlikte ilk defa Türkiye'ye seyahat etti. Arkeolojik yüzey araştırmaları ve kazılar paravanı ile petrol etütlerine katılan Lawrence, aynı zamanda bölgenin etno-kültürel ve siyasî yapısı hakkında raporlar hazırladı.¹⁶⁰ Karkamış, Cerablus, Şam, Akabe ve Petra'da arkeolojik çalışmalar yaptı. ¹⁶¹ Karkamış ise Lawrence'in istihbarat çalışmalarına attığı ilk adımdı. Daha önce de bahsedildiği üzere Karkamış kazıları bir paravan olarak kullanılmıştı. Bu paravanda Lawrence önemli bir rol oynamıştır. Hogarth'ın Londra'ya seyahatleri sırasında istihbarat işlerini Lawrence üstlenmiştir.

1908 yılına gelindiğinde Lawrence'in akıl hocası Hogarth onu Doğu'ya yöneltti ve Arapların yoğun olduğu bölgelerde çalışma yapmasını teşvik etti. 1909 yılında “*Ortadoğu'da Ortaçağ Şövalye Mimarisi ve Askerî Uygulamaları*” adlı tezinin verilerini almak için Şark'a seyahat etti. Bu seyahati esnasında Beyrut, Sayda, Nasıra, Taberiye, Akka, Hayfa, Tir, Lazkiye, Trablusşam, Urfa, Harran ve Şam'a gitti.¹⁶²

¹⁵⁷ Sir Leonard Woolley, *As Seem to Remember*, George Allen and Unwin LTD. London, 1962, s. 88.

¹⁵⁸ Woolley, age, s. 89-92.

¹⁵⁹ Woolley, age, s. 93.

¹⁶⁰ Sait Yılmaz, “Ortadoğu'da İngiliz İstihbaratı; 1914-1918”, s.6.

¹⁶¹ Halil Temiztürk, “Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, 2019, s.405.

¹⁶² Koloğlu, age, s.17.

1910 yılında Hogarth, Thomas E. Lawrence’i Karkamış kazılarına yönlendirdi. Burada yedi yıl kalacak olan Lawrence arkeoloji paravanı ile Almanya ve Osmanlı Devleti’ne karşı casusluk faaliyetleri yürüttü. 1911 yılının Mart ayında bu sefer hocası Hogarth ile birlikte Beyrut, Hayfa, Karmel, Nasıra, Yaruk, Deraa, Hicaz Demiryolu vasıtasıyla Şam, Humus, Halep’e gittiler.¹⁶³ Hogarth İngiltere’ye döndü, kazıyı Woolley’e, işçilerin idaresini ise Lawrence’e bıraktı. Thomas E. Lawrence’in Karkamış’taki asıl görevi ise bir kilometre uzaktaki demiryolu hattı çalışmalarını gözlemlemektir. Bununla birlikte bölgedeki Türkleri Almanlara düşman etmek, Arapları isyana teşvik etmek görevleri arasındaydı. Lawrence’in suçları bunlarla kalmamıştı. Hâkime ve polise tabanca çekti. Zorbalıkları nedeniyle otuz liralık para cezasına çarptırılan Thomas E. Lawrence, bunu ödemek yerine ihbarnameyi yırttı.¹⁶⁴

Seyahatleri sırasında birçok bedevi şeyhiyle yakın ilişki kurdu. Bunlardan biri ise Vahhabi Abdülaziz Bin Suud idi.¹⁶⁵

1913 yılına gelindiğinde Lawrence, İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından Sina Yarımadası’nın haritasını çıkartmakla görevlendirildi. İngiliz subaylarının yarım bırakmak zorunda kaldığı işi Lawrence, arkeolog unvanını kullanarak büyük bir kolaylık ile yürüttü. Fakat 1914 yılında Türk subayları Lawrence’den şüphelenmeye başladı ve Şubat ayında Sina Yarımadası’ndan men edilmesi için Akabe Valisi’ne emir verildi. Lawrence Sina Yarımadasından çıkartıldı.¹⁶⁶ Fakat Lawrence görevini tamamlamış haritaların bir kısmını çizmiş, önemli noktaların fotoğraflarını çekmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nın ilk iki yılında bu haritalar kullanıldı.¹⁶⁷ Lawrence’i takibe alanlardan biri ise Teşkilat-ı Mahsusa adına çalışan Ahmet Hamdi Bey idi. Ahmet Hamdi Bey, Thomas Edward Lawrence’i kısa boylu, mahalli kıyafetle dolaşan ve çok iyi Arapça konuşan biri olarak tanımladı. Bununla birlikte Bedevi şeyhleri ile sık sık görüşüğünü gören Ahmet Hamdi Bey, Lawrence’i yetkililere bildirdi. Bu bilgileri elde eden Eşref Kuşçubaşı, Eczacı Nejat Bey’den Lawrence’in kimliğini tespit etmesini ve faaliyetlerini takip etmesini istedi. Eczacı Nejat Bey, Lawrence’i Baalbek’te sıkıştırdı. Lawrence burada kendisini müze görevlisi olarak tanıttı. Eczacı Nejat Bey’in çalışmalarının sonucunda bu kişinin İngiliz olduğu ve arkeolog unvanını kullanarak bilgiler topladığı anlaşıldı. Raporunu Eşref Kuşçubaşı’na yolladı. Eşref

¹⁶³ Koloğlu, age, s.17-19.

¹⁶⁴ Koloğlu, age, s. 50.

¹⁶⁵ Yılmaz, agm. s. 6.

¹⁶⁶ Willy Bourgeois, *Lawrence*, Çeviri: Nusret Kuruoğlu, Rek Tür Kitap, İstanbul, 1967, s.18.

¹⁶⁷ Bourgeois, age, s.19.

Kuşçubaşı Lawrence’i fazlasıyla merak etmişti ve kendisi bizzat tanışmak istiyordu. Nitekim öyle de oldu Lawrence’e kendini Arap şeyhi olarak tanıtan Eşref Kuşçubaşı, daha sonra onunla Hayber saldırısının ardından yaralanıp esir düştüğünde karşılaştı.¹⁶⁸

1914 yılının Kasım ayında resmî olarak savaşa giren Osmanlı Devleti’nde çalışmalar yürütmek isteyen Lawrence, Hogarth’ı aracı olarak kullanarak Aralık ayında Kahire’de bulunan Askerî Haberalma Örgütü’nde faaliyetlerine resmî olarak devam etmek üzere işe başladı. 1916 yılının Kasım ayına kadar burada görevlendirildi. Ardından ise bahsi olunan Arap Büro’ya atandı. Buradaki görevleri arasında propaganda yayımları hazırlamak, Türk subaylarını sorguya çekmek, sabotaj eylemlerine önderlik etmek vardı. Sabotaj eylemleri genellikle 1910 yılından beri üzerinde çalıştığı Berlin-Bağdat Demiryolları ve Hicaz Demiryoluna yönelikti.¹⁶⁹ Nitekim 1916 yılının Eylül ayına gelindiğinde Lawrence Hicaz’da görevlendirildi.¹⁷⁰ Bir ay sonra ise Arapların milliyetçi hareketlerini tekrar rapor etmesi için çöle gönderildi.¹⁷¹

Thomas Edward Lawrence Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün ve Hicaz bölgesinde Arapların milliyetçi hareketleri konusunda uzmanlaştı.¹⁷² Kaleme aldığı *Bilgeliğin Yedi Sütunu* kitabında “Doğu’da yeni bir halk yaratma isteğini” açıkça belirten Lawrence, bu husustaki çalışmalarını ilk olarak Mısır’daki Yüksek Komiser Sir Henry McMahon sayesinde yaptığını aktarmaktadır.¹⁷³ Savaş öncesinde yaptığı yüzey araştırmaları ve çalışmaları savaşın ilk yıllarında Türk Ordusunun bölgedeki dağılımı ve haritaların hazırlanması ile değiştiren Lawrence, Arap emirleriyle kurduğu iyi ilişkileri İngiltere’nin Ortadoğu Politikası için kullanmıştır.

1916 yılında gerçekleştirilen Halil Bey önderliğindeki Kut’ül Amare zaferinde Lawrence de İngiliz tarafında yer alıyordu. Irak’ta sarılmış olan İngiliz ordusunu kurtarmak için Halil Kut’a rüşvet teklif edecek kadar alçalan İngiliz Hükümeti’ne aracılık eden Lawrence, başarısız olarak geri döndü.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Taşkesen, age, s. 190-191.

¹⁶⁹ Thomas Edward Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Çeviri: Bilal Çölgeçen, Nemesis Kitaplığı, Ankara, 2015, s.11.

¹⁷⁰ Köse, age, s. 278.

¹⁷¹ Yılmaz, agm, s. 6.

¹⁷² Lawrence, age, s. 11.

¹⁷³ Lawrence, age, s.65.

¹⁷⁴ Koloğlu, age, a. 18-19.

1917 yılına gelindiğinde ise Lawrence, istihbarat çevresini Yahudilerin kurduğu Nili örgütüne kadar genişletti. Kahire’de Sarah Aaronsohn ile tanıştı.¹⁷⁵ Faysal ile sıkı ilişkileri bilinen Lawrence, Siyonist liderler ile Arap emirlerinin arasını yapmaya çalışıyordu. Nitekim Siyonist lider Weizman ile Faysal’ın anlaşması Lawrence sayesinde oldu. Faysal bu anlaşmayı Suriye kralı olacağını düşünerek yaptı.¹⁷⁶

6 Temmuz 1917 tarihinde Lawrence öncülüğünde iki bin kişilik bir grup Akabe’ye saldırdı. Bu saldırının sonucunda yedi yüz Türk askeri öldürüldü, altı yüz Türk askeri ise esir alındı. Esir alınan Türk askerinin sorgusuna Lawrence de katıldı. Bu görevi sonucunda Yüzbaşı Lawrence binbaşılığa yükseldi ve başarısı sebebiyle nişan aldı.¹⁷⁷

Tarih 1 Ekim 1918’e geldiğinde ise Osmanlı Devleti Şam’ı kaybetti. Lawrence’in buradaki başarıları ona albay rütbesini kazandırdı. Askerî görevi ise sonlandırıldı.¹⁷⁸ Bundan sonraki görevi ise Faysal ile siyasî politika yürütmektir ve Faysal’a aracılık ve tercümanlık yapmaktır.

1910 yılından itibaren istihbarat adına gayri resmi olarak çalıştığı anlaşılan Thomas Edward Lawrence, Arapları satın almak için heybesinde altın, üzerinde Bedevi kıyafetleri ile Osmanlı Devleti topraklarını karış karış dolaştı. Nitekim Lawrence’in Osmanlı Devleti’ne attığı ilk adımdan beri istihbaratta çalıştığının bir göstergesi ise dağıttığı altınlardır. Bu bağlamda Lawrence, ne Gertrude Bell ne de Hogarth gibi zengin bir aileden gelmemektedir. Henüz bir kanıt bulunamamış olsa da Lawrence’e parayı İngiliz İstihbaratının verdiği düşünmekteyiz.

II.5. Max von Oppenheim

1860 yılında Yahudi bir bankacının oğlu olarak dünyaya gelen Max von Oppenheim’in ailesi, demiryollarına yaptığı maddi yatırımlar dolayısıyla 1867’de Avusturya İmparatoru tarafından, 1868 yılında ise Prusya hükümdarı tarafından kalıtsal olarak Freiherr (Baron) unvanı aldı.¹⁷⁹ Doğu dünyasına çocukluğundan itibaren derin ilgisi olan Baron Max von Oppenheim öğrencilik yıllarından itibaren

¹⁷⁵ Taşkesen, age, s. 128.

¹⁷⁶ Köse, age, s.398.

¹⁷⁷ Köse, age, s. 385-386.

¹⁷⁸ Koloğlu, age, s.19.

¹⁷⁹ Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Open Book Publishers, Cambridge 2014, s. 29.

Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmeye başladı.¹⁸⁰ Babasının isteği üzerine okuduğu hukuk bölümünü 1883 yılında bitirdikten sonra aynı yıl ilk Doğu ziyaretini gerçekleştirdi. 1883 yılında Doğu'ya olan ilk seyahati sırasında yüz elli takım kadın kıyafeti satın aldı.¹⁸¹ Koleksiyonerliğe de düşküncü. İkinci ziyaretini 1886 yılında gerçekleştiren Oppenheim'in Doğu'ya olan ilgisi Fas seyahatinin ardından daha da arttı. Fas'ta altı ay kalarak Arapçasını geliştirdi.¹⁸² 1892 tarihinde tekrar yola çıkan Max von Oppenheim bilimsel çalışmalarına başladı. Osmanlı Devleti'nden aldığı seyahat izni ile Afrika'da araştırmalar yaptı¹⁸³. Senûsi Tarikatı üzerine yoğunlaşan Oppenheim, bu tarikatın hem dini hem de Almanya'nın çıkarları için yürütülen siyasi çalışmalar açısından önemli olduğunu düşünmekle birlikte edindiği bilgileri Alman hükûmetine sundu.¹⁸⁴ Ardından Mısır ve Mezopotamya'ya yönelen Max von Oppenheim, 1894 yılında gittiği Kahire'de Bedevilerin kültürlerini daha iyi anlayabilmek ve öğrenmek için onlarla birlikte çadırlarda yaşamaya başladı.¹⁸⁵ Arabistan çöllerinde yaptığı geziler sırasında Şammar Kabilesi üzerinde araştırmalar yaptı ve Şammar Şeyhi Faris Paşa ile iyi ilişkiler kurdu¹⁸⁶.

1895 yılında Hindistan'a kadar uzanan gezisini tamamlayıp Almanya'ya döndükten sonra bölgedeki çalışmalarını rapor halinde Alman Dışişleri Bakanlığına sunan Oppenheim, bu Bakanlıktan (Austawärtiges Amt) Almanya'nın Kamerun ile Çad Gölü arasında kalan alana nüfuz edebilmesi için bölgeye gerçekleştirilecek olan araştırma gezisinde Alman heyetine liderlik etmesi için teklif aldı.¹⁸⁷ Proje gerçekleştirilememiş olsa da 1896 yılında Kahire Elçiliğinde göreve başlayacak olan Max von Oppenheim 1895 yılında henüz Almanya'ya dönmeden İstanbul'da II. Abdülhamit ile bir araya gelip, Almanya'nın çıkarları için kullanacağı ve hazırladığı raporlarda sıklıkla göreceğimiz Panislamizm hakkında II. Abdülhamit'in görüşlerini takip etti.¹⁸⁸ Max von Oppenheim bu görüşme ile ilgili olarak seyahat ettiği bölgelere ilişkin etnografik bilgiler içeren Bedeviler (Die Beduinen) adlı kitabında “*Sultan*

¹⁸⁰ Wolfgang G. Schwanitz, “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg Zwei Denkschriften zur Revolutionierung İslamischer Gebiete 1914 und 1940”, *Sozial Geschichte*, 19 (3), 2004, s. 31,33.

¹⁸¹ Hacer Höl, *Max von Oppenheim'in Tell Halaf Tutkusu “Osmanlı Arkeolojisi ve Alman Weltpolitik'i”*, Gece Kitaplığı, Anara, 2020, s.91.

¹⁸² Özbozdağı, age, s. 98-99.

¹⁸³ BOA, Y. A. HUS., Dosya No: 286, Gömlek No: 20. H 03.06.1311.

¹⁸⁴ Gossman, age, s. 30.

¹⁸⁵ Max von Oppenheim, *Tell Halaf A New Culture in Oldest Mesopotamia*, Translated by: Gerald Wheeler, G.P. Putnam's Sons, London & New York 1933, s.1.

¹⁸⁶ McMeekin, age, s.37.

¹⁸⁷ Gossman, age, s. 30-31.

¹⁸⁸ Schwanitz, agm, s. 33-34.

Abdülhamit ile mükemmel ilişkiler kurmayı başardım. Konstantinopolis'e ne zaman gelirim haber vermemi istedi.” diye aktarmaktadır.¹⁸⁹

25 Mayıs 1896 (16 Zilhicce 1313) tarihli arşiv belgesinde ise Max von Oppenheim'in Alman Konsolosluğu'ndaki maiyetine '*meal-i İslamiyye*'yi anlatmak için' gideceği bildirilmektedir.¹⁹⁰ Bu belge Yahudi kökenli ve Katolik olarak büyüyen bir insanın Osmanlı Devleti'ne kendisini nasıl tanıttığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Casus Max von Oppenheim bu belge ile Kahire'ye taşınmış ve faaliyetlerine burada devam etmiştir. Biyografi çalışmalarında Max von Oppenheim'in İslamiyet'e ve Doğu'ya olan ilgisinin şahsi olduğu belirtilmiş olsa da bu belge aksini ispat etmektedir. Bununla birlikte bize II. Wilhelm'in 1898 yılında Şam'a gerçekleştirdiği ziyarette Selahattin Eyyübi'ye övgüler yağdırıp, "*300 milyon Müslüman'ın dostu*" olduğunu belirttiği konuşmasını anımsatmaktadır.¹⁹¹ Bu konuşma Panislamizm akımının devlet politikası olduğu II. Abdülhamit döneminde Almanların Osmanlı Devleti'ne uyguladığı nüfuz politikası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nitekim Panislamizm kullanılarak Osmanlı Devleti'ne sızma çabaları görülmektedir.

Almanya'da, II. Abdülhamit'in Panislamizm politikasının ve Halifeliğinin dünya üzerindeki Müslümanları ne yönde etkileyeceği ve müttefik Almanya'nın bunu nasıl kendi lehine çevireceğine dair araştırma ve çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda Panislamizm'i ilerleyen yıllarda Alman çıkarları doğrultusunda bir eylem planına dönüştürmek amacıyla bölgede araştırma yapması için Max von Oppenheim'in önceden görevlendirilmiş veya yönlendirilmiş olma olasılığı bahsedildiği üzere şahsi ilgiden daha yüksektir. Max von Oppenheim'in Alman çıkarlarına yönelik yayımlarına henüz siyasi bir kimlik kazanmadan başlaması, henüz Kahire'ye atanmadan ve resmi bir görevi olmadan buradaki bilgileri Dışişleri Bakanlığı ile paylaşması bu durumu desteklese de yapılan bilimsel çalışmalarda ve arşiv belgelerinde Oppenheim'in daha önceden bu yönde görevlendirildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Osmanlı Devleti'ne yaptığı seyahatin ardından vücuda getirdiği yayımları onun bir bölge uzmanı olarak anılmasına sebep oldu ve 1896 yılında Melcior Hubert Paul

¹⁸⁹ Gossman, age, s. 31 içinde *Max von Oppenheim, Die Beduinen, Vol I, s.3-6.*

¹⁹⁰ BOA. Y. PRK. TŞF. Dosya No: 4, Gömlek No: 71. H 16.12.1313

¹⁹¹ Ortaylı, age, s. 5.

Gustav Graf von Hatzfeldt aracılığıyla Kahire'deki Alman Büyükelçiliğine atandı.¹⁹² Görevinden azledileceği 1910 yılına kadar Max von Oppenheim Alman Dışişleri Bakanlığı için toplam dört yüz altmış yedi rapor hazırlamıştır. Bu raporlar; Berlin-Bağdat Demiryolu hattı için uygun olan güzergâh, Panislamizm, Halifelik, Babil Vadisindeki sulama kanalları, Mısır politikası, Hac ziyaretleri, Sudan'daki Mehdi taraftarları, Mekke Şerifi ve onun Hicaz'daki nüfuzu, Sunni-Şii ayrımı ve bu ayırımdan kaynaklanan Mehdi kültü, Ermeniler, Marunîler, Kiptîler, Vahabîler; Fransız, İngiliz, Rus ve Amerikan misyoner okulları ile ilgilidir.¹⁹³

Kahire'de bulunduğu süre içerisinde Vahabî Şeyhi İbni Reşid, Nusayri Şeyhi¹⁹⁴, Hidiv Abbas Hilmi, Osmanlı Devleti'nin Mısır Yüksek Komiseri Ahmet Muhtar Paşa, Mısır milliyetçilerinden ve El-Mu'ayyad gazetesinin yayın yönetmeni Şeyh Ali Yusuf, el-Liva Gazetesinin editörü Mustafa Kamil, Mekke Şerifi ve oğulları, Milli Kabilesinin şeyhi İbrahim Paşa ve Panislamizm taraftarı olan Tunuslu Şeyh Abdülaziz Şaviş ile iyi ilişkiler kurdu.¹⁹⁵ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı esnasında rakipleri olacak olan Gertrude Bell ve Thomas E. Lawrence ile de bir araya gelen Oppenheim'in bu dostları ne İngiltere'nin ve Fransa'nın ne de Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçmamaktaydı. Osmanlı Devleti'ne karşı bölücü faaliyetlerde bulunan ve bu amaçla Devlet-i Aliyye'nin tebaasına her fırsatta milliyetçi telkinlerde bulunan İngiltere, Mısır'daki milliyetçi hareketlerden ve onların dostu olan Oppenheim'dan haz etmemeye başlayacaktı.

İngiltere ve Almanya'nın nüfuz mücadelesine girdiği II. Abdülhamit döneminde öne çıkan konulardan biri Bağdat'tan İstanbul'a oradan da Avrupa'ya açılması planlanan demiryolu idi. Bir imtiyaz olarak Alman şirketlerine verilen bu demiryolu hattı güzergâhının tespiti için oluşturulan heyete Max von Oppenheim da katıldı. Bu hususla ilgili olarak önce George von Siemens ile görüşen Oppenheim, söz konusu demiryolu için araştırmalarına Şam mevkiinden başladı.¹⁹⁶ Araştırma gezisinde Kürtler ve Arap Bedevilerinden oluşan Milli Kabilesinin şeyhi İbrahim Paşa ile

¹⁹²McMeekin, age, s.38.

¹⁹³McMeekin, age, s. 40-42.

¹⁹⁴ Max Freiherr von Oppenheim, Hans Lucas, *Griechische und Lateinische Inschriften Aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien*, Sonderabdruck Aus Der Byzantinischen Zetirschrift XIV. Jahrgang, Leipzig 1905, s.3.

¹⁹⁵ McMeekin, age, s.42,Gossman, age, s. 38.

¹⁹⁶ Oppenheim,age, s.1.

görüŖen Max von Oppenheim, kabiledaki bedevilerden aldığı bilgiler ile Tell Halaf'ı keŖfe çıktı¹⁹⁷.

19 Kasım 1899 tarihinde Tell Halaf'a ulaŖtı.¹⁹⁸ Nitekim keŖ ile ilgili olarak hazırladığı raporda Beyrut, Baalbek, Ŗam, Tel Nabi, Mendu, Mardin, Hama, Humus, Selimiye, Halep, Urfa, Diyarbakır Nizip, Siverek, Antep, Adana, Mersin, Konya'ya gittiğini bildirmekle beraber Berlin-Bağdat Demiryolunun geçeceğı güzergâhta çok sayıda antik döneme ait Ŗehir ve kalıntıların olduğunu söylemektedir¹⁹⁹.

Halife II. Abdülhamit'in Berlin-İstanbul-Bağdat Demiryolu hattı ile Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu arttıracakını düşünenlerden biri olan Max von Oppenheim 1900 yılının yazında Postdam'da Kahire Başkonsolosu Paul Graf von Metternich aracılığıyla Kayzer II. Wilhelm ile bir araya geldi. Görüşmede Bedeviler ve onların gelenekleri hakkında Kayzer'e bilgi veren Oppenheim, görüşmenin ardından II. Wilhelm tarafından Legationsrat (Resmi Başdanışman) unvanı aldı.²⁰⁰ 1906 ve 1909 yıllarında temas kurduğu Mısır milliyetçileri, devraldığı El-Fatat Gazetesindeki yazılar, Panislamizm destekçiliğı ve Akabe sorununda parmağı olduğu gerekçesiyle İngiltere ve Fransa kamuoyunca "*Kayzer Casusu*" olarak adlandırılmaya baŖlayan Max von Oppenheim, baskılar sonucunda önce 1906 yılında uyarı aldı ve Başkonsolos Graf Metternich tarafından Kahire'de resmi bir görevi olmadığı duyuruldu. Kasım 1910 yılında ise elçilikteki işinden alındı.²⁰¹ 5 Ağustos 1911 tarihinde Tell Halaf'ta ilk arkeolojik kazıları baŖlattı. Kazılarda yaklaşık iki yüz Ermeni'yi işçi olarak görevlendirdi.²⁰² Tell Halaf için aldığı kazı ruhsatının yanı sıra Zor Sancağı ve çevresinde tarihi eser aramak amacıyla seyahat izni de aldı. Bu izinlerle baŖta Tell Halaf olmak üzere bulduğu tarihi eserleri yurt dışına kaçırmak amacıyla bölgede çalışmalar yürüten Oppenheim'ın aynı zamanda Rakka'da aşiret reislerine para dağıttığı da tespit edildi.²⁰³ Bununla birlikte Halep Valisinin Dersaadet'e bildirdiğine göre Bedevi aşiretleri ile Oppenheim'ın görüşmelerinin siyasi amaç taşıdığının ve aldığı seyahat izinleri ile Musul ve Güneydoğı Anadolu

¹⁹⁷ Oppenheim, age, s. 2-4.

¹⁹⁸ Oppenheim, age, s. 7.

¹⁹⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA), RZ, 201, R 14556.

²⁰⁰ McMeekin, age, s. 39-40.

²⁰¹ McMeekin, age, s.44, 46

²⁰² Oppenheim, age, s.15.

²⁰³ BOA. DH. İD. Dosya: 129-1, H 23.09.1332.

Bölgesi'nde Mardin, Diyarbakır'a giderek buralarda siyasî faaliyetlerde bulunabileceği aktarılmıştır.²⁰⁴

Tell Halaf kazıları esnasında Bedevî şeyhleri kazı evine ziyaretlerde bulunuyordu. Şammar Kabilesi'nden Anaze Kabilesi'ne birçok Bedevî gelip gidiyor, kazının çevresinde çadırlar kuruyorlardı.²⁰⁵ Bunun yanı sıra Tell Halaf kazılarında esnasında gün yüzüne çıkartılan eserleri Berlin'e götürmeye çalışıyordu. Max von Oppenheim, Halep'te yakalandı ve âsâr-ı atıka dolu on dokuz sandığa el konuldu. Bu husus siyasî gerginliğe yol açtı. Almanya'nın Halep konsolosluğu on dokuz sandığın geri verilmemesi durumunda Osmanlı Hükümeti'nin protesto edileceğini bildirdi.²⁰⁶

Gerçekleştirdiği seyahatler ve yaptığı arkeoloji çalışmaları esnasında Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır'ın coğrafyası ve etnolojisi hakkında bilgi sahibi olan Oppenheim, İslamiyet'e dair edindiği bilgiler ile birlikte 1914 yılının Ekim ayında Alman Dışişleri Bakanlığı'na “*İslam Dünyasının Düşmanlarımıza Başkaldırısı*” adlı raporunu sundu. Bu raporda Mısır ve Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye karşı ayaklanmasının önemini vurgulayan Oppenheim, Fransa ve Çarlık Rusya'nın egemenliği altında bulunan Müslümanların arasında başlatılacak ayaklanmanın Almanya'nın lehine olacağını belirtmektedir.²⁰⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Doğu İstihbarat Bürosu bünyesinde bu uğurda propagandalar yürüten Oppenheim, özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'i İttifak safına çekmek amacı ile görüşmeler de gerçekleştirmiştir.²⁰⁸ Ayrıca Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile de Pera Palas'ta buluşan Oppenheim, Faysal'ın isteklerini dinledi ve onları İttifak safında savaşa sokmaya çalıştı. Fakat Faysal'ın istekleri bitmiyordu. Oppenheim'dan seküler okulların kapatılması ve bunun yerine Arapların cihat konusunda eğitilmelerini talep etti.²⁰⁹

Ele alınan isimlerin yanı sıra 1876-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında casusluk yapmış ve daha önce bilinmeyen isimler de yer almaktadır.

²⁰⁴ BOA. HR. İD. Dosya No: 1445 Gömlek No: 46, Rumî 12 Temmuz 1327/ Miladi 23.01.1911.

²⁰⁵ Oppenheim, age, s. 18.

²⁰⁶ BOA DH. İD. Dosya No: 129, Gömlek No: 2, Miladi 16.08.1913.

²⁰⁷ Kadir Kon, “Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53, 2012, s.230-231.

²⁰⁸ Hopkirk, age, s.187.

²⁰⁹ Sean McMeekin, *Osmanlı'da Son Fasıl Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*, Çeviri: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 304-305

Bunların arasında âsâr-ı atîka araştırması adı altında Bingazi'ye giden İngiliz Mr. Belondel vardır. Osmanlı arşiv belgelerinden takip edildiği üzere Belondel ile beş Avrupalı kişi Darfur civarında yerleşip yerli halk ile görüşmektedirler.²¹⁰ Arkeoloji adı altında yapılan bu faaliyetin yanı sıra Gazze ve Birüsseb'ada da bazı faaliyetler tespit edilmiştir. Arap şeyhlerinin çocukları İngilizler tarafından bilgi toplaması amacıyla istihdam edilmiştir. Tarihi eser aramakta olan yirmi beş kişilik İngiliz heyetinin söz konusu mahalde yüzey araştırması yapmak için kırk yıl önce izin aldıkları tespit edilmiştir. Bu eski izinle casusluk faaliyetlerini sürdürmeye kalkışan söz konusu heyet Osmanlı Hükümeti'ne yakalanmıştır. Bu heyetin asıl görevi ise bir yüzbaşı önderliğinde Filistin'in ve Mısır hududunun haritasını çıkartmaktır. Harita çıkartma işi ilerledikçe heyetin sayısı yüz yirmiye çıkartılmıştır. Bu heyetin tamamının zabıt olduğu anlaşılmıştır.²¹¹ Bunlara ek olarak Osmanlı arşiv belgelerinde geçtiği şekilde İngiliz seyyah Ormoldayt ve arkadaşı Mr. Marc, tercüman Joseph ve işçilerinin Mr. King tarafından Musul'da yapılan kazıya ziyaret düzenledikleri ve daha sonra nehir yoluyla Diyarbakır'dan Bağdat'a gittikleri belirtilmiş olup gizlice takip edilmeleri istenmektedir.²¹²

²¹⁰ BOA BEO. Dosya No: 535, Gömlek No: 40052, H 17.06.1312.

²¹¹ BOA DH. KMS. Dosya No: 6, Gömlek No: 25, M 24.02.1914.

²¹² BOA HR. TH. Dosya No: 282, Gömlek No: 19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MÜZE CASUSLARI

Arkeoloji sadece casusluk faaliyetlerine paravan olarak değil, müze casusları tarafından eser kaçakçılığı için de kullanıldı. Ulusal müzeler kendi kimlik sorununu çözmek için bulunduğu topraklardaki tarihini daha eskiye dayandırmak veyahut işgal edecekleri topraklarda hak iddia etmek için çalışmalar yürüttü. Bununla birlikte dünya kültürlerini sahiplenmek bir saygınlık göstergesi idi. Geçmişe eser olarak bakan Avrupa, Osmanlı topraklarında yürüttükleri kazılarda tahribata sebep olmuştur. O dönemde eser kaçakçılığı için yok edilen höyükler bugün hala tartışma konusudur.

Avrupa ülkeleri 1876 yılından 1918 yılına kadar birçok kazı gerçekleştirmiştir. Düvel-i Muazzama tarafından yapılan kazılar ise şunlardır: Irak'ta Koyuncuk, Khorsabad, Nimrud, Tello, Niffer, Bismaya, Babil, Asur, Elhadra, Fara, Ahimer ve Samarra. Suriye, Lübnan ve Ürdün'de yapılan kazılar; Tell Cezir, Tell Mütesellim, Kudüs ve çevresi, Nablus ve Çevresi, Mşatta. Anadolu'da gerçekleştirilen kazılar; Assos, Bergama, Boğazköy, Didim, Efes, Gordion, Gorikos, Halikarnassos, Hieropolis, Kargamış, Kültepe, Kyme, Labissa, Larissa, Aydın Magnesia, Milet, Mirina, Nisa, Priene, Sakçagözü, Sard, Toprakkale, Tralles, Trisa, Troia, Yortan, Zincirli, Toprakkale, Afrodiasias.

III.1. İngiltere'nin Faaliyetleri

İngiltere casusluk faaliyetlerinin yanı sıra eser kaçakçılığı da yapmakta hatta bu konuda diğer devletlerden önce gelmektedir. Bu bağlamda İngiltere'nin çalışmaları 1876 yılından önceye gitmektedir. Misal olarak Austen Henry Layard elçi olmadan önce arkeolojik çalışmalar yaptı. 1839-1840 yılları arasında ilk Doğu seyahatini gerçekleştiren Layard, 1845 yılına gelindiğinde dönemin İstanbul elçisi Canning'in sağladığı altmış İngiliz lirası ile Nimrud da kazılara başladı. Fakat ruhsat Osmanlı Devleti'nden bir yıl sonra yani 1846'da alındı. Bu çalışmalar sonucunda Aşşur-nasir-apli'nin Kuzeybatı ve Aşşur-aha-iddin'in Güneybatı Sarayları ortaya çıkartıldı.²¹³ 1845-1847 yılları arasında Nimrud, Koyuncuk, Kal'at Şerkat'ta araştırmalar yaptı.

²¹³ Sevin, age, s.17.

Doğu Anadolu'da Van'a ziyaretlerde bulunup²¹⁴ eski eser araması yapıyormuş gibi görünerek Ermenilerle yakın ilişkiler kurdu. Koyuncuk'ta Sennaherib Sarayı'nın kalıntılarını gün yüzüne çıkartan Layard, eserleri British Museum'a gönderdi. Âsâr-ı atîka arama izni almak için pek çok yönetme başvurdu. Bunlardan birisi ise bulduğu eserlerden birini Müze-i Humayun'a hediye etmesidir.²¹⁵ Osmanlı topraklarından çıkarttığı eserleri Osmanlı Devleti'ne hediye etmeye kalkan Layard, elçilik koltuğuna oturduktan sonra yarım bıraktığı işleri Hormuzd Rassam devam ettirdi. Musul asıllı olan Rassam Asur dönemine ait saray kalıntılarını ve ünlü avlanma sahnelerini, saray kütüphanesini ortaya çıkarttı. Bu çalışmalar esnasında ele geçen taşınabilir eserler önce Basra'ya oradan da İngiltere'ye kaçırıldı.²¹⁶ Osmanlı arşivlerinden Rassam'ın kazı ruhsatı için birçok kez başvurduğu anlaşılmaktadır.²¹⁷ Ayrıca Osmanlı Devleti Rassam'ın Musul'dan ele geçirdiği eserler hakkında defter tutmasını istemiştir.²¹⁸ Bulunan eserlerden nakli mümkün olanların İstanbul'a yollanması gerektiği bildirilmiştir.²¹⁹ Fakat Rassam çıkardığı eserleri olasılıkla Halep üzerinden İngiltere'ye kaçırıyordu. Nitekim yakalandı. Halep'te ele geçirilen eserlerin geçişine Osmanlı Hükümeti tarafından izin verilmedi.²²⁰ Kazı ruhsatının süresi dolan Rassam tekrar Osmanlı Devleti'ne başvurduğunda British Museum adına Musul'da tekrar kazı yapmasına izin verilmedi.²²¹ Geçen dört yılın ardından tekrar kazı izni almayı başardı.²²²

Layard ve Rassam'ın yanı sıra George Smith de Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirdiği kazılar ile önemli çalışmalara imza attı. 1872 yılında pek çok çivi yazılı tabletin transkripsiyonunu yapan Smith çalışmaları esnasında tufan tabletlerine rast geldi. Bu tabletler onun nazarında İncil'i kanıtlamaktaydı. Hemen bir sponsor bulundu ve Smith Osmanlı topraklarına Tufan tabletlerinin kayıp olan parçalarını aramaya geldi.²²³ Fakat Smith İskenderun'dan Londra'ya taşıdığı eski eserler için

²¹⁴ BOA Y. PRK. EŞA. Dosya No: 4, Gömlek No: 17, H 27.05.1301.

²¹⁵ BOA MF. MKT. Dosya No: 64, Gömlek No: 37, H 14.08.1296.

²¹⁶ Köroğlu, age, s.27-28.

²¹⁷ BOA MF. MKT. Dosya No: 55, Gömlek No: 11, H 04.04.1295.

²¹⁸ BOA MF. MKT. Dosya No: 55, Gömlek No: 97, H 17.04.1295.

²¹⁹ BOA MF. MKT. Dosya No: 57, Gömlek No: 157, H 23.08.1295.

²²⁰ BOA. MF. MKT. Dosya No: 57, Gömlek No: 61, H 17.06.1295.

²²¹ BOA MF. MKT. Dosya No: 58, Gömlek No: 51, H 20.10.1295.

²²² BOA MF. MKT. Dosya No: 75, Gömlek No: 142, H 17.06.1299.

²²³ Fagan, age, s.56.

gerekli formaliteleri yerine getirmemiş²²⁴ ve öncesinde eski eser aramaktan men edilmişti.²²⁵

Osmanlı belgelerinde rastlandığı üzere İngiliz tebaasından Frederik Belis de arkeolojik kazı yapanlar arasındaydı. Özellikle Kudüs ve çevresinde üç yılı aşkın çalışmalar yaptı.²²⁶

Adana’da ise John Garstang faaliyet göstermekteydi.²²⁷ Adana Sakçagözü’nde arkeoloji dünyasında önem arz eden birçok eser gün yüzüne çıkartıldı. Mr. Back ise British Museumadına Bağdat’ta çalışmalar yapmaktaydı.²²⁸ İngiliz Cemiyeti adına Mr. Edperet Namfera’nın Kudüs ve çevresinde kazı çalışmaları için istediği ruhsat verildi.²²⁹ Yine Kudüs’te Ebuşuşe karyesinde âsâr-ı atîka taharrisi yapmak isteyen İngiliz Mr. Robert adlı kişiye ruhsat verildi.²³⁰ Ayrıca Prof. Yiri Gordon ve Mr. Pinork’e Suriye, Halep ve Kudüs’te gerçekleştireceği eski eserler üzerindeki incelemeler için yardımda bulunulması istendi.²³¹

Sadece Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarında değil Anadolu topraklarında da kazılar ve yüzey araştırmaları gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda Mr. Oremrod ve Mr. Robenson Antalya’da araştırmalar yaptı.²³² Efes’teki kazıları Avusturyalılardan önce İngilizler başlattı ve burada Artemis Tapınağı üzerinde yoğunlaşıldı. Kazılar esnasında gün yüzüne çıkarılan eserlerden iki tane olanların bir tanesinin Osmanlı Devleti’ne verilmesi uygun görülmekteydi. Fakat bunlar Osmanlı Devleti’ne teslim edilmemiştir ve İngiltere’ye kaçırılmıştır.²³³

Birinci Dünya Savaşı’nda Irak’ı işgal eden İngiltere buradaki tarihî eserlerin öncesinden Almanlar tarafından götürüldüğünü tespit etti ve söz konusu eserlerin peşine düştü. Bu amaçla savaştan sonra Dışişleri Bakanlığı tarafından emir verildi. 28 Şubat 1919 tarihli bu emirde Osmanlı Devleti’nin Asya’da kalan topraklarından götürülen âsâr-ı atîka hakkında rapor hazırlanması istendi.²³⁴ Konu ile ilgili

²²⁴ BOA MF. MKT. Dosya No: 19, Gömlek No: 138, H 15.07.1291.

²²⁵ BOA MF. MKT. Dosya No: 17, Gömlek No: 100, H 23.01.1291. BOA MF. MKT. Dosya No: 17, Gömlek No: 8, H 01.01.1291.

²²⁶ BOA BEO. Dosya No: 783, Gömlek No: 58705, H 07.12.1313.

²²⁷ BOA BEO. Dosya No: 3183, Gömlek No: 238656, H 07.10.1325.

²²⁸ BOA Y. PRK. EŞA. Dosya No: 12, Gömlek No: 30, H 13.03.1308.

²²⁹ BOA ŞD. Dosya No: 217, Gömlek No: 25, H 06.09.1319.

²³⁰ BOA ŞD. Dosya No: 219, Gömlek No: 38, H 12.02.1322.

²³¹ BOA DH. MKT. Dosya No: 1224, Gömlek No: 11, H 04.12.1325.

²³² BOA DH. İD. Dosya No: 28, Gömlek No: 25, H 29.06.1329.

²³³ BOA HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 14.

²³⁴ Halil Özşavlı, “Almanların Irak’tan Götürdükleri Tarihî Eserlere İlişkin Bazı İngiliz Arşiv Belgeleri” Atatürk Araştırma Merkezi, *Kütü’l-Amâre Zaferi I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi*, Atatürk Di Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s. 231; FO 371/4175 No: 72059 Belge I.

araştırmalar yapıp yerel halk ile iletişime geçildi. Araştırmaların sonucunda 1916 yılının Kasım ayında Almanların beş büyük heykel ve on beş ila yirmi konteyner âsâr-ı atıkayı nehir aracılığı ile götürdükleri bilgisine ulaşıldı.²³⁵ Birçok tarihî eser ise 1918 yılının Nisan ayında Portekiz'in başkenti Lisbon'da el konan Alman ticaret gemileri içerisinde yakalandı. Söz konusu eserlerin ise Prof Dr. A. S. Yahuda tarafından Babil dönemine ait olduğu tespit edildi.²³⁶

III.2. Almanya'nın Faaliyetleri

1870'lerden Birinci Dünya Savaşı yıllarında da dâhil olmak üzere II. Reich birçok arkeolojik çalışmanın başlaması için uğraşmıştır. Bu uğurda cemiyetler kurulmuş ve arkeoloji heyetleri Anadolu ve Mezopotamya'da çalışmalar yürütmüştür. Buldukları eserleri Berlin'e taşıyan Alman arkeologlar Bergama, Milet, Priene gibi yerlerde önemli çalışmalara imza atmışlardır. Bizce en dikkati çeken husus ise 1900 yılında Kayzer'in isteği üzerine Baalbek'te kazı yapılmasıdır.²³⁷ Konu ile ilgili Osmanlı arşiv belgesinde Alman imparatoru adına Baalbek'te kazı yapması için ruhsat verilen Dr. Postayn'a Suriye vilayetince gereken kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.²³⁸

Nitekim telif eserlerde ele alınan ve kişilerin kendi özel uğraşmış gibi gösterilen bu husus Almanya'da Kayzer'in salık vermesi ile başlamıştır. Fransız Devrimi'nden sonra ulusal devletlerin bir politika olarak kullandığı arkeoloji hükümet nazarında önemli olmakla birlikte kendi varlıklarını ve kolonilerinin haklılığını ortaya çıkartmak için önemli bir araçtır. Bununla birlikte sözde halkını eğitmek için kullanılacak olan arkeoloji, eser kaçakçılığının bir dalı halini almıştır.

Alman arkeologların Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri çalışmaları Pancermenizme ve emperyalizme katkıda bulunmaktaydı. Bu amaçla 25 Ocak 1898 yılında James Simon tarafından kurulan Alman Şark Cemiyeti (Deutsche Orient Gesellschaft) Osmanlı Devleti sınırlarında yapılan kazı çalışmalarını yönetmiş ve finanse etmiştir. 1901 yılından itibaren Alman Şark Cemiyeti'nin koruyucusu ve başı II. Wilhelm olmuştur. Söz konusu cemiyetin finansörleri ve üyeleri arasında ise Berlin-Bağdat Demiryolunu da finanse eden Deutsche Bank'ın direktörlerinden

²³⁵ Özşavlı, agm, s. 232.

²³⁶ Özşavlı, agm, s. 232 içinde FO 371/4175, No: 103071, Belge 2.

²³⁷ BOA, BEO, , Dosya No: 1552, Gömlek No: 116372.

²³⁸ BOA MF. MKT. Dosya No: 517, Gömlek No: 7, H 24.03.1318.

Gwinner, silah şirketi Krupp'un patronu Frederich Alfred Krupp ve Siemens gibi isimler de bulunmaktaydı.²³⁹ Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı verdiği yarışın bir kolu olan arkeoloji Alman Şark Cemiyeti'nin desteği ile hem Alman müzelerine eser kazandırdı hem de Osmanlı Devleti toprakları daha yakından tanındı.

Alman Şark Cemiyeti bünyesinde bulunan arkeologların arkeoloji ve etnoloji ile ilgili yayımladıkları eserlerin çoğunda Osmanlı topraklarının kolonileştirilmesine değinen birçok siyasî bölüm de yer almaktadır. Bununla birlikte bahsedildiği üzere arkeolojik çalışmalarda bulunan Alman Şark Cemiyeti'nin Kayzer II. Wilhelm tarafından korunması ve bazen de finanse edilmesi XIX. Yüzyılda gerçekleştirilen arkeoloji çalışmalarının Almanya nazarındaki önemini göstermektedir. Söz konusu cemiyet II. Wilhelm'in koruyuculuğu ile Berlin'de kuruldu.²⁴⁰ Alman Doğu Cemiyeti'nin ilk çalışması Robert Koldewey'in başkanlığında yürütülen Babil kazıları idi.²⁴¹

Bergama ise kaçakçılığın en belirgin kazılarından biri idi. Carl Humann'ın başkanlığında yapılan Pergamon kazıları Osmanlı Devleti'nden 19 Temmuz 1878 tarihinde alınan ruhsat ile başladı. Kazı alanı devlet arazisi olduğu için daha önce aktarılan Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'ne göre kazıdan elde edilen eserlerin üçte birinin devlet malı olduğu maddesine göre yapısı gerektiği bildirildi.²⁴² Fakat çıkarılan eserlerin çoğu Almanya'ya götürüldü. Bu hususla ilgili olarak Carl Humann'ın aktardığına göre Dikili ve Smyrna kaçakçılık hattı olarak kullanılmaktaydı. Tek seferde yüzlerce sandık eski eser gemiye yüklenerak Berlin'e taşındı. Nitekim 6 Eylül tarihinden 11 Eylül'e kadar yirmi altı sandık, ayın yirmisine kadar Kale'deki yüz yirmi sandıktan yüz sekizi Dikili'ye taşındı. Eylül ayının 29'unda beşinci seferini yapmaya başlayan Carl Humann ve ekibi keyifleniyordu. 10 Ekim'de yine 31 sandık daha Smyrna'ya taşındı. 23'ü gecesi ile 24 Eylülde otuz beş sandık daha gemiye yüklenmişti. 24'ü akşamında hareket eden gemi, toplam iki yüz eser dolu sandığı Smyrna'ya ulaştırdı. İki yüz sandığın tümü Kasım ortasında Berlin'e ulaştırıldı. 1 Ocak 1880'de Dikili'de yine yüz sandık bekliyordu ve Pergamon kazılarına esas olarak yardımcı olan Büyükelçi Graf Hatzfeld, geminin taşıma işiyle görevlendirilmesini tekrar onaylamıştı. 22 Ocak 1880 tarihinde otuz iki

²³⁹ Özbozdağlı, age, s.54.

²⁴⁰ J.L. Huot, J.P. Thalman, D. Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, Çeviri: Ali Bektaş Girgin, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 331.

²⁴¹ Köroğlu, age, s.31.

²⁴² BOA İ. MMS. Dosya No: 62, Gömlek No: 2929.

sandık ile Smyrna'ya varan Carl Humann ve ekibi tekrar aynı sistem ile taşımaları yaptı.²⁴³ Son sandıklar 3 Haziran tarihinde Berlin'e ulaştı. Yedi bin zentner* ağırlığında, toplam dört yüz altmış iki sandıktan bahseden Carl Humann, yarısının yontular diğer yarısının ise yapı elemanları ve yazıtlar olduğunu bildirmektedir. Kaçırılan eserlerden ganimet olarak bahseden Humann büyük ebattaki doksan dört adet Gigantomachie kabartma levhaları, ek olarak daha önceden müzeye gönderilen plakalar ve İstanbul'daki parçayı içeriyordu. Telephos serisinden ise otuz beş plaka bulunmuş, ayrıca yüz arkeolojik parça, tek tük yontular, büstler, yüz otuz civarında yazıt, iki sunak taşı götürülen eserler arasındaydı. Büyük ana orthostatların tanrı adlarını içeren tüm parçaları Berlin'e götürüldü. Onun dışında harap olan bronz yontular, neredeyse bütün halde bulunan ve yazıtlara göre II. Attalos tarafından inşa edilen Trajeneum'un yakınlarındaki bir exedra ile beraber sunak yapısından ve etrafındaki Augusteum ile Gymnasium'dan elde edilen bir sürü mimari malzeme de topraklarımızdan koparılarak Almanya'ya götürülmüştü.²⁴⁴

Carl Humann kazı esnasında yüz doksan sekiz yazıt tespit etti. 1880 yılının Mayıs ayında İstanbul'daki Kayzer büyükelçiliği buluntuların tümünü, mevcut olanları tamamlamak üzere Kraliyet Müzesi'ne kazandırma çalışmalarına başladı. 23 Ağustos'ta yayımlanan bir ferman ile tüm buluntuların Berlin Kraliyet Müzesi'ne ait olduğu salık verildi. 5 ile 23 Ekim arasında yüz yirmi sandık daha Smyrna'ya taşınmıştı.²⁴⁵ Carl Humann'nın ölümünün ardından Bergama kazıları Dörpfeld tarafından yürütülmüştür.²⁴⁶

1888 yılında Carl Humann Sam'al antik kentini de bilimsel bir kaygısı olmadan ekibiyle kazıp gün yüzüne çıkartılan eserlerin Almanya'ya kaçırılmasına ön ayak oldu.²⁴⁷

Carl Humann'ın dışında Osmanlı belgelerinin bildirdiğine göre Dr. Saha isimli arkeolog da Basra ve çevresinde araştırmalar yaptı. Yanında ise ünlü Alman mimar

²⁴³Yılmaz, age, *Carl Humann, Der Entdecker von Pergamon, Berlin, 1930, s.45-50.*

*Elli kiloluk tartı.

²⁴⁴ Humann, age, s. 50-52.

²⁴⁵ Humann, age, s. 68-72.

²⁴⁶ BOA BEO. Dosya No: 3737, Gömlek No: 280238, H 10.04.1328

²⁴⁷ Yılmaz, age, s.62-63.

ve arkeolog Koldewey vardı.²⁴⁸ Aynı zamanda casus olan Koldewey seyahat ettiği bölgelerde edindiği bilgileri Dışişleri Bakanlığı'na aktarıyordu.

Berlin Darülfununu hocalarından Karl Smith ile Dr. Pavel Loman Suriye'de âsâr-ı atîka araştırması yapacaklarından kendilerine tavsiyename verilmesi istenmiştir.²⁴⁹

Ankara Beylik Köprü'de de kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu mevkide Dr. Körte isimli Alman hafriyat yapmıştır.²⁵⁰

Daha önce de ele aldığımız Pancermenist Hugo Grothe ise Baron Rodberg ve Dr. Favas ile birlikte ruhsat almadan Şar karyesinde eski eser araması yapmışlardır.²⁵¹

İslahiye'nin Zincirli kazasında ise Almanya tebaasında von Luschan kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir.²⁵² Bunların yanı sıra Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Erzurum ve Trabzon'da ruhsatsız kazı çalışmaları yapacaklarına dair ihbar edilen Dr. Belk ve Dr. Löman yakalanmışlardır.²⁵³

Almanlar Kale-i Şarkat'ta kazılar gerçekleştirmişlerdir ve arkeoloji için birçok önemli eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Çıkan eserler önce Basra'ya daha sonra ise alınan izin ile Berlin'e götürülmüştür.²⁵⁴ İzin ile götürülen eserlerin yanı sıra izinsiz çalışmalar da söz konusudur. Misal Alman Arkeoloji Cemiyeti müdürü Karo ve ekibi, Menteşe mutasarrıflığı sınırları içindeki Bodrum kalesinde izinsiz kazılar gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu kişiler men edilmiştir.²⁵⁵

III.3. Fransa'nın Faaliyetleri

Fransız arkeolojisinde Charles Texier gibi isimler ön planda olup 1862 yılında Fransız araştırmacı ve arkeolog Georges Perrot tüm Anadolu'ya seyahatler düzenledi ve yüzey araştırmaları yaptı. Tarsus çevresinde ise Victor Langlois yüzey araştırmaları yapmıştır. Fransızlara verilen demiryolu imtiyazının ardından demiryolu mühendisi Paul Graudin yönetimindeki bir arkeoloji heyeti 1904 yılında

²⁴⁸ BOA. BEO. Dosya No: 1052, Gömlek No: 78856 H 18.07.1315.

²⁴⁹ BOA DH. KMS. Dosya No: 26, Gömlek No: 21, H 07.09.1332

²⁵⁰ BOA MF. MKT. Dosya No: 509, Gömlek No: 17, H 18.02.1318.

²⁵¹ BOA DH. MKT. Dosya No: 1006, Gömlek No: 7, H 28.06.1323.

²⁵² BOA HR. TH. Dosya No: 269, Gömlek No: 15.

²⁵³ BOA MF. MKT. Dosya No: 397, Gömlek No: 1, H 05.01.1316.

²⁵⁴ BOA MV. Dosya No: 187, Gömlek No: 69, H 26.05.1332.

²⁵⁵ BOA DH. EUM. SSM Dosya No: 33, Gömlek No: 23, M 14.11.1918.

Aphrodisias'ta kazılara başladı.²⁵⁶ Demiryolu mühendisleri dışında rahiplerde Hac yolunda karşılaştıkları eserlerle ilgilenmekteydi. Hicaz Demiryolu güzergâhında bulunan âsâr-ı atîka üzerinde araştırma yapacak olan Fransa tebaasından rahip Joş ve rahip Sovinyak bu konuda misal verilebilir.²⁵⁷

Osmanlı arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre arkeoloji çalışmaları konsoloslar tarafından da yürütülmekteydi. Nitekim Bağdat konsolosu Mösyö Sarzec Basra'nın Tigre havalisinde âsâr-ı atîka araştırmaları yapmıştır.²⁵⁸ Bir başka sefir ise Müze-i Humayun'dan Louvre Müzesi için eser istemiştir.²⁵⁹

Elçi ve konsolosların yanı sıra Fransa, arkeoloji heyetlerini Osmanlı topraklarına yönlendirmiştir. Bu hususta İngiltere ile yarışta olan Fransa Aydın civarında ve Foça'da kazılar yapması için Mösyö Sartiyo'yu görevlendirmiştir.²⁶⁰

Maarif Nezareti'nden Mösyö Dösarzak ise Basra Tello'da iki yılı aşkın süre içerisinde çalışmalar gerçekleştirmiştir.²⁶¹ Fakat bu çalışmalar her seferinde olduğu gibi casusluk faaliyetlerine de yön vermiştir. Misal olarak Tedmür'de âsâr-ı atîka araştırmaları için gelen Fransa tebaasından Mösyö Arton aşiretler arasında gezerek bilgiler toplamıştır. Zor Sancağı'ndan gelen şifreli telgrafa göre Arton huzursuzluk yaratmaktadır.²⁶²

Tabii ki sadece casusluk faaliyetleri yürütülmemiş müze casusluğu da yapılmıştır. Ele geçirilen eserler Fransa'nın ünlü Louvre Müzesi'ne kazandırılmıştır. Bu bağlamda Konsolos Mösyö Boromil'in faaliyetleri göze çarpmaktadır. Arşiv belgesine göre Fransızlar Boromil yardımı ile birçok tarihî eseri yurtdışına çıkartmıştır.²⁶³

²⁵⁶ Yılmaz, age, s. 153.

²⁵⁷ BOA DH. KMS. Dosya No: 14, Gömlek No: 1, H 01.03.1332.

²⁵⁸ BOA. HR. İD. Dosya No: 1445, Gömlek No: 41, M 15.09.1896.

²⁵⁹ BOA Y. A. HUS. Dosya No: 355, Gömelk No: 83, H 14.02.1314.

²⁶⁰ BOA İ. MMS. Dosya No: 183, Gömlek No: 20, H 21.06.1332.

²⁶¹ BOA ŞD. Dosya No: 214, Gömlek No: 78, H 07.10.1314.

²⁶² BOA DH. ŞFR. Dosya No: 176, Gömlek No: 106, R 17.05.1311.

²⁶³ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 171, Gömlek No: 71, R 29.11.1310.

III.4. Çarlık Rusya'nın Faaliyetleri

Rus Arkeoloji Enstitüsü, başkent İstanbul'da 1894 senesinde kuruldu. Söz konusu kuruluş Rusya'nın yabancı bir ülkede açtığı ilk kuruluş olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde de yabancıların açtığı ilk arkeoloji cemiyeti olması bakımından önemlidir. Rusya'nın bu kuruluşu açmaktaki amacı sadece bilimsel çalışmalar yapmak değildi. Kendisini Bizans'ın varisi olarak gören Rusya ileriki yıllarda Osmanlı topraklarında hak iddiasında bulunacaktı. Bunun yanı sıra başta İstanbul olmak üzere önemli stratejik bölgeler daha yakından tanınacaktı.²⁶⁴ Nitekim İstanbul Rus Elçisi Nelidov 1887 yılında V. İ. Lamanskiy'e yolladığı mektupta açılması planlanan söz konusu cemiyetin politik hedefleri olan bir kurum olması gerektiğini savunuyor ve Osmanlı Devleti'ndeki Rus ideallerini güçlendirmesini umuyordu.²⁶⁵ Cemiyetin tüzüğü 23 Mayıs 1897 tarihinde Çarlık Rusya Hükümet'i tarafından onaylandı. Söz konusu tüzüğe göre cemiyet; Bizans İmparatorluğu sahasında bulunan Ön Asya ve Yunan eserlerinin araştırmalarını yapmak, yazılı kaynaklar üzerinde araştırmalar yapmak ve Rus arkeoloji biliminin gelişmesini sağlamak amaçlanmaktaydı. Bizans tebaasının örf ve âdetlerinin, yazılı ve sözlü kaynaklarının, hukuk sistemlerinin üzerinde çalışılacaktı. Çarlık Rusya'nın Maarif Vekâleti'ne bağlı olan söz konusu cemiyetin onursal başkanı ise müşarun ileyh İstanbul Rus elçisi idi. Cemiyetin harcamaları ise Çarlık Rusya'nın devlet hazinesinden karşılanacaktı.²⁶⁶ Çalışmalar esnasında birçok eser Rusya'ya kaçırıldı bunlar arasında Sarımsaklı İncili de vardı. Cemiyet tarafından yapılan kazılar arasında ise Makedonya Pateli, Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Abobapliska, Kariye Camii ve İmrahor Bey Camii inceleme ve bakım çalışmaları, Kasımiye Camii inceleme çalışmaları, Kara Samsun arkeolojik kazıları ve Vinçi kazısı yer almaktadır.²⁶⁷

Osmanlı Devleti arşiv belgelerinde sıkça karşılaştığımız Rus arkeologlar büyük bir dikkat ile takip edilmiştir. Nitekim Van'dan çekilen bir telgrafta Rus Âsâr-ı Atîka Cemiyeti adına çalışan Mösyö Aleksandır ve arkadaşlarının âsâr-ı atîka araştırmalarından sonra Karçıkan yoluyla Bitlis'e hareket ettikleri bildirilmiş ve takip

²⁶⁴ Fatih Ünal, *Ruslar Bizansın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 25-26.

²⁶⁵ Ünal, age, s. 27 içinde M.A. Robinson, "Zapiska Akademika F. İ. Uspenskogo o Ego Besede s İmperatorom Nikolaem II", *Vizantiyskiy Vremennik*, 55 (80), Vipusk 2, Moskova 1998, s. 184.

²⁶⁶ Ünal, age, s. 27 içinde A. İ. Sobolevskiy, "Ob Uçrejdenie Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole", *Vizantiyskiy Vremennik*, Tom I, Vipusk 2, Sanktpeterburg, 1894, s. 456-460.

²⁶⁷ Ünal, age

edilmeleri istenmiştir.²⁶⁸ Yanlarında Kazak zabitanı bulunmakta olan Aleksandır ve Moskova Belediye Başkanı yardımcısı ile onun kardeşi olan Tebodor'un âsâr-ı atîka taharrisinde bulundukları araştırmalar sonucunda anlaşılmış olup yine Van'dan gelen telgraf ile takiplerine devam edilmiştir.²⁶⁹ Bu esnada eski yazıtları kopya etmek amacıyla izin isteyen Aleksandır'ın²⁷⁰ casusluk faaliyeti yaptığına dair bir kanıt bulunamamıştır. Fakat birlikte hareket ettikleri insanların Aleksandır'ın arkeolog unvanını kullandığını düşünmekteyiz. Nitekim bu ziyaretin asıl amacı meydana gelen son olaylar ve Ermeniler hakkında bilgi almaktır.²⁷¹ Aleksandır dışında yine cemiyet için çalışan diğer bir arkeolog Yavaziç, âsâr-ı atîka araştırmaları için Bayezid yoluyla Van'a geldi. Yavaziç de Osmanlı Devleti hafiyelerinin takibindeydi.²⁷²

Sivas'tan bildirildiğine göre Rusya'nın Rile konsolosu ve arkadaşları ise Hüseyinabad Sungurlu civarındaki bazı âsâr-ı atîkayı inceledikten sonra Yozgat'a geçtiler.²⁷³

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün ünlü müdürü Upsenski'nin ise yine Osmanlı Devleti tarafından her adımı izlenmekteydi. Cemiyet Marmara Denizi'nin doğu sahillerini araştırmak istiyordu. Bizans'ın kalıntıları peşine düşen cemiyet Osmanlı Devleti'nden araştırmalar için izin aldı.²⁷⁴

Fakat tahrik edici hareketlerde bulunan konsoloslar arkeolojiye gölge düşürmeye devam ediyordu. Nitekim Van konsolosu Van ve Bayezid yoluyla Başkale'ye geldi. Burada Devlet-i Aliyye'ye karşı Ermenileri kışkırtmaktaydı. Osmanlı Devleti tarafından durum anlaşıldı ve hafiyeler görevlendirildi.²⁷⁵

Bir diğer cemiyet üyesi Tomilof ise Erzurum'dan Bitlis'e oradan da Halep'te âsâr-ı atîka taharrisi yapmak için yola koyuldu.²⁷⁶

Aydın ve Konya'ya gidecek olan Dr. Kalinka Hoberdein ile Dr. Potez'e yardım edilmesi istenmiştir.²⁷⁷

²⁶⁸ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 202, Gömlek No: 14, R 04.10.1312.

²⁶⁹ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 202, Gömlek No: 17, R 05.10.1312.

²⁷⁰ BOA DH. TMIK. M. Dosya No: 29, Gömlek No: 58, H 15.10.1314.

²⁷¹ BOA HR. TH. Dosya No: 186, Gömlek No: 1, M 22.12.1896.

²⁷² BOA DH. ŞFR. Dosya No: 201, Gömlek No: 179, R 30.09.1312.

²⁷³ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 267, Gömlek No: 20, R 30.07.1317.

²⁷⁴ BOA HR. TH. Dosya No: 175, Gömlek No: 62, M 01.06.1896. BOA BEO. Dosya No: 787, Gömlek No: 58965, H 19.12.1313.

²⁷⁵ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 119, Gömlek No: 58, R 22.08.1299.

²⁷⁶ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 317, Gömlek No: 3, R 24.08.1319.

²⁷⁷ BOA İ. HR. Dosya No: 352, Gömlek No: 21, H 29.01.1314.

Moskova Elsin-i Şarkiye Mektebi'nden Prof. Goroleviski'nin Amasya dâhilinde eski eserler hakkında araştırmalar yapacağı ve takip edildiği bildirilmiştir.²⁷⁸

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışmalarının çoğunu stratejik bölgelerde yapması dikkati çekmektedir. Bu yerlerden birisi ise Van'dır.²⁷⁹ Söz konusu enstitünün çalışanları her seyahatlerinde Osmanlı Devleti hafiyeleri tarafından izlenmiştir. Aralarında konsolosların da bulunduğu ve bu kişilerin casusluk yaptığı bilinmektedir. Bu bağlamda Rize'nin Rusya viskonsolosu Mayoski ile Alman âsâr-ı atîka araştırmacısı Belk'in Tokat yoluyla avdet ettikleri Sivas'tan çekilen telgraf ile bildirilmiş olup takip edilmeleri istenmiştir.²⁸⁰

Konsoloslar aracılığı ile de âsâr-ı atîka araştırmaları yapılmıştır. Ankara'dan bildirildiğine göre Rize konsolosunun âsâr-ı atîka incelemesi için Yozgat ve Kayseri havzasındaki hareketlerinin incelenmesi istenmiştir.²⁸¹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise Rus işgaline uğrayan Trabzon'da ve doğu illerimizden Erzurum, Van, Bitlis'te Ruslar tarafından eser kaçakçılığı yapıldığı anlaşılmıştır.²⁸²

III.5. Amerika Birleşik Devletleri'nin Faaliyetleri

Amerika Birleşik Devletleri'nin arkeolojik çalışmaları İngiltere ve Almanya gibi petrol yataklarını keşfetme amacı taşımaktaydı. Bu bağlamda öne çıkan Rockefeller'ın petrol şirketi Standart Oil idi. Rockefeller, Amerikan arkeologlara para vererek özellikle Mezopotamya'da araştırmalar yapılmasına ön ayak oluyordu. Bu husus İngiliz casuslar tarafından anlaşıldı ve konu ile ilgili rapor hazırlandı. Söz konusu raporda Amerikalı arkeologların aslında Standart Oil için petrol aradıkları, bölge ile ilgili bilgiler elde ederek casusluk yaptıkları bildirilmektedir.²⁸³

Casusluk faaliyeti dışında bu bölümün konusu olan müze casusluğu da yapılmıştır. Nitekim bunlardan en ünlüsü Amerika tebaasından olan Heinrich Schliemann'dır. Heinrich Schliemann'ın Osmanlı arşiv belgelerinde kaçakçılık yaptığı ve ülkeden

²⁷⁸ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 420, Gömlek No: 10, R 09.05.1329.

²⁷⁹ BOA Y. PRK. UM. Dosya No:36, Gömlek No: 45, H 29.06.1314.

²⁸⁰ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 271, Gömlek No: 13, R 17.09.1317.

²⁸¹ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 269, Gömlek No:111, R 01.09.1317.

²⁸² BOA MF. MKT. Dosya No: 1234, Gömlek No: 69, H 06.09.1336.

²⁸³ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Lord Curzon'dan Viskont Grey'e (1919), Sayfa No: 501, Belge No: 347, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 188-189.

men edildiği aktarılmaktadır. Fakat Schliemann bir yolunu bulup yine kazılara devam etmiştir. Bu süreçten önce kendisinin eserleri Alman müzelerine götürmesi için izin alması dikkat çekmektedir.²⁸⁴ Amerikan tebaasından Alman Schliemann dönemin müze müdürü Dethier ile de anlaşarak Troia’da gün yüzüne çıkarttığı eserleri Almanya’ya götürmüştür.

Amerika Birleşik Devletleri’nden James Edgar Banks Bismaya kazılarını gerçekleştirmiştir. Bismaya kazılarından önce Banks ve ekibi Amerika Birleşik Devletleri başkanı tarafından yemeğe davet edilmiştir. Söz konusu Babil temalı yemekte de görüldüğü üzere Amerika Birleşik Devletleri arkeolojiye ve Amerikan arkeologlara özel önem vermiştir. Standart Oil’in sahibi Rockefeller ise Banks’ın kazılarına altı bin dolarlık bir fon oluşturmuştur. Amerikan Başkan’ı ise altı bin dolar daha vermeyi taahhüt etmiştir.²⁸⁵

III.6. Avusturya-Macaristan’ın Faaliyetleri

Efes antik kenti ilk önce İngilizler tarafından kazıldı. Ardından Otto Bendorf önderliğinde Avusturyalılar kazılara başladı.²⁸⁶ Kazılar esnasında gün yüzüne çıkan eserleri Avusturya’ya götürmek için birçok yöntem uygulandı. İlk önce siyasî ortamın uygunluğu gözetildi. Kazıdan çıkartılan en değerli eserler için izinler alındı. On yıl süren kazıların sonucunda Efes’ten Selçuk’a oradan da trenle İzmir’e ve sonunda Avusturya Deniz Şirketi Lloyd gemileri ile Trieste’ye sandıklar dolusu eski eser taşındı. 1896 yılında başlayan sevkiyat aralıklarla devam etti. Viyana’daki müzeler Efes’ten gelen eserlerle doldu.²⁸⁷

Her yıl ruhsatları yenilenen Avusturyalıların Ayasuluğ’dan çıkarttıkları eserlerden bazıları Osmanlı Devleti eliyle Avusturya imparatoruna hediye edildi.²⁸⁸

Efes dışında Selanik, Kosova, Manastır ve İşkodra vilayetlerinde de araştırmalar yapıldı. Fakat bu izinler hafiye memurlarının izlemesi ile veriliyordu. Osmanlı

²⁸⁴ BOA MF. MKT. Dosya No: 63, Gömlek No: 116, H 27.07.1296.

²⁸⁵ Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, (Çeviri: Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s. 3-4.

²⁸⁶ Yılmaz, age, s.111.

²⁸⁷ Yılmaz, age, “*Funde aus Ephesos und Samothraki*”, *Kunsthistorisches Museum Katalog Der Antikensammlung II, Viyana, 1978, s.36.*

²⁸⁸ BOA Y. A. HUS. Dosya No: 379, Gömlek No: 53, H 14.07.1315.

Devleti artık dikkatli ve durumun farkındaydı.²⁸⁹ Bu takibe Avusturya tebaasından Mr. Josef Loben'de katıldı.²⁹⁰

Osmanlı belgelerinde geçtiği şekliyle Dr. Kaltika ve Herber adlı muallimler Anadolu'nun bazı vilayetlerinde âsâr-ı atîka üzerinde çalışmalar yapmak için geldi.²⁹¹ İstanbul, Edirne, Hüdavendigâr vesâir vilayetlerde âsâr-ı atîka araştırması yapmalarına müsaade edildi.²⁹² Bu vilayetlerin yanı sıra Aydın ve Konya'da da araştırmalar yapıldı.²⁹³

Anadolu dışında Kudüs ve çevresinde de araştırmalar gerçekleştiren Avusturya tebaasından arkeologlar bulunmaktadır. Osmanlı belgelerinin ışığında Dr. Broto isimli bir muallim Kudüs ve Basra'da araştırma yapmak için izin almış olup yanlarına zabtiye verilmesi istenmiştir.²⁹⁴

Bu devletlerin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtalyanlar da Anadolu'da birçok çalışmaya imza atmışlardır. Osmanlı belgelerinde bildirildiğine göre İtalya'nın ilk çalışmaları 1916 yılında konsoloslar ile başlamıştır. Nitekim Teke'den bildirildiğine göre Antalya konsolosu Marki Kransati nezdinde bulunan âsâr-ı atîka mütehassıslarından bir İtalyan ile beraber buldukları eski eserleri Osmanlı Hükümeti'nin haberi olmadan kaçırmaya çalıştıkları anlaşılmıştır.²⁹⁵ İtalya Devleti tarafından yapılan çalışmalar yüzey araştırmaları ve küçük kazılar ile sabit olup bulunan eserler İtalya'ya götürülmüştür. Savaş yıllarından sonra da özellikle Milli Mücadele döneminde bilimsel olmayan kazılar gerçekleştirilerek gün ışığına çıkartılan eserler İtalya'ya kaçırılmaya çalışılmıştır. İtalya'nın Mussolini döneminde dahi bu husus öne çıkmış Türkiye Cumhuriyeti ile yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte konu ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda önce Anadolu'daki hedef bölgeler belirlenmiş daha sonra buralarda kazılar başlatılarak bölge İtalyan

²⁸⁹ BOA BEO. Dosya No: 813, Gömlek No: 60931, H 10.02.1314.

²⁹⁰ BOA BEO. Dosya No: 815, Gömlek No: 61072, H 12.02.1314.

²⁹¹ BOA BEO. Dosya No: 764, Gömlek No: 57294, H 29.10.1313.

²⁹² BOA İ. HR. Dosya No: 350, Gömlek No: 57, H 26.10.1313.

²⁹³ BOA BEO. Dosya No: 810, Gömlek No: 60713, H 04.02.1314.

²⁹⁴ BOA İ. HR. Dosya No: 357, Gömlek No: 11, H 25.07.1315.

²⁹⁵ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 626, Gömlek No: 60, R 17.04.1335.

halkına tanıtılmıştır. Bu bölgelerin Antalya ve Güneybatı Anadolu olması manidardır.²⁹⁶

²⁹⁶ Mehmet Çelebi, “İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXXIII, Sayı 2, 2018, s. 357.

SONUÇ

Arkeolojinin günümüzde bir bilimdalı olarak faaliyet göstermesinin başlangıcı diyebileceğimiz XIX. yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıfladığı, Batı'nın üstünlüğünün her alanda kabul edildiği ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmak amacıyla birçok faaliyetin gerçekleştirildiği bir dönem olarak tarihimizde yerini almıştır. Bununla birlikte söz konusu yüzyılda Avrupa'nın desteklediği kukla Osmanlı sultanlarının tahta çıkıp ülkeyi yöneteceği bir dönemin hayalleriyle Düvel-i Muazzama, zengin Osmanlı topraklarında kuracakları kolonilerin kalıcılığını güçlendirmek amacıyla arkeolojiyi kullanarak etnolojik, jeolojik ve ziraat üzerine çalışmalar yaptı.

Bu çalışmada da görüldüğü üzere arkeolojiyi bir paravan olarak kullanan arkeologlar Osmanlı Devleti'ne düzenledikleri her seyahatte casusluk faaliyetleri yürütmüş, yerli aşiretler ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Yaptıkları çalışmaları ise tebaası oldukları devletin Dışişleri Bakanlığı'na yollamışlardır. Kazı çalışmaları ile çevre alanlarda casusluk faaliyetlerine devam etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise edindikleri bilgiler doğrultusunda çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu isimler arasında Gertrude Bell, David George Hogarth, Charles Leonard Woolley, Thomas Edward Lawrence ve Max von Oppenheim yer almaktadır. Bununla da kalmayarak kazılar sadece casusluk paravanı olarak kullanılmamış ele geçirilen eserler yurtdışına kaçırılmıştır. Aynı zamanda müze casusluğu da yapılmış, arkeologların bağlı oldukları devletlerin ulusal müzeleri Osmanlı Devleti topraklarından koparılan eserlerle dolup taşmıştır.

Arkeoloji bunlarla da kalmayarak Osmanlı Devleti topraklarından kopan ulus devletlerin kimliğini oluşturmada yardımcı olarak kullanıldı. Emperyalizmin bir kolu haline geldiği görülen arkeoloji, Milli Mücadele döneminde de dâhil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önem verilen bir husus oldu. Eski Eser Kanunu casusluğa mahal vermeyecek şekilde düzenlendi, arkeologlar denetim altında tutuldu ve Türk arkeologların yetiştirilmesine önem verildi.

Sonuç olarak Türk arkeologların milli bilinç ile yetiştirilmesine önem verilmelidir. Bununla birlikte Kültür Bakanlığı'na bağlı olan kazı izni ve yüzey araştırması izinleri kolaylıkla yabancılara verilmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti'ni sınırları içerisinde

yürütülen kazılara özel önem verilmeli ve casusluk faaliyetlerine karşı koruyucu önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Newcastle University Gertrude Bell Archive (<http://gertrudebell.ncl.ac.uk/>)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA):

A. DVN. MKL. Dosya No: 25, Gömlek No: 45, Hicrî 29.12.1301

AMD Dosya No: 73, Gömlek No:72 Hicrî 29.12.1273

A MKT. MHM. Dosya No: 471, Gömlek No: 11 Hicrî 05.11.1290

A.MKT. NZD. Dosya No: 223, Gömlek No:73 Hicrî 04.10.1273

BEO Dosya No: 535, Gömlek No: 40052, Hicrî 17.06.1312

BEO Dosya No: 764, Gömlek No. 57294, Hicrî 29.10.1313

BEO Dosya No: 783, Gömlek No: 58705, Hicrî 07.12.1313

BEO Dosya No: 787, Gömlek No: 58965, Hicrî 19.12.1313

BEO Dosya No: 810, Gömlek No: 60713, Hicrî 04.02.1314

BEO Dosya No: 813, Gömlek No: 60931, Hicrî 10.02.1314

BEO Dosya No: 815, Gömlek No: 61072, Hicrî 12.02.1314

BEO Dosya No: 1015, Gömlek No: 76099, Hicrî 03.04.1315

BEO Dosya No: 1052, Gömlek No: 78856, Hicrî 18.07.1315

BEO Dosya No: 1552, Gömlek No: 116372 Hicrî 25.05.1318

BEO Dosya No: 3183, Gömlek No: 238656, Hicrî 01.10.1325

BEO Dosya No: 3643, Gömlek No: 27151, Hicrî 14.09.1327

BEO Dosya No: 3818, Gömlek No: 286327, Hicrî 29.01.1328

BEO Dosya No: 3737, Gömlek No: 280238, Hicrî 10.04.1328

BEO. Dosya No: 3819, Gömlek No: 286414, Hicrî 03.11.1328

BEO. Dosya No: 4069, Gömlek No: 305123, Hicrî 21.08.1330

BEO Dosya No: 4324, Gömlek No: 324242 Hicrî 12.01.1333

BEO Dosya No: 4325, Gömlek No: 324318, Hicrî 18.01.1333

BEO Dosya No: 4328, Gömlek No: 324534, Hicrî 06.02.1333

DH. EUM.MTK. Dosya No: 13, Gömlek No: 12, Hicrî 22.02.1332

DH. EUM. SSM. Dosya No: 33, Gömlek No: 23, Miladî 14.11.1918

DH. ŞFR. Dosya No: 119, Gömlek No: 58, Rumî 22.08.1299

DH. ŞFR.Dosya No: 161, Gömlek No: 17, Rumî 14.06.1309

DH. ŞFR. Dosya No: 165, Gömlek No: 103, Rumî 13.02.1310

DH. ŞFR. Dosya No: 171, Gömlek No: 71, Rumî 29.11.1310

DH. ŞFR. Dosya No: 176, Gömlek No: 106, Rumî 17.05.1311

DH. ŞFR. Dosya No: 201, Gömlek No: 179, Rumî 30.09.1312

DH. ŞFR. Dosya No: 202, Gömlek No: 14, Rumî 04.10.1312

DH. ŞFR. Dosya No: 202, Gömlek No: 17, Rumî 05.10.1312

DH. ŞFR. Dosya No: 222, Gömlek No: 20, Rumî 04.01.1314

DH. ŞFR. Dosya No: 267, Gömlek No: 20, Rumî 30.07.1317

DH. ŞFR. Dosya No: 269, Gömlek No: 111, Rumî 01.09.1317

DH. ŞFR. Dosya No: 271, Gömlek No: 13, Rumî 17.09.1317

DH. ŞFR. Dosya No: 317, Gömlek No: 3, Rumî 24.08.1319

DH. ŞFR. Dosya No: 361, Gömlek No: 135, Rumî 19.01.1322

DH. ŞFR. Dosya No: 375, Gömlek No: 61, Rumî 21.11.1322

DH. ŞFR. Dosya No: 376, Gömlek No: 9, Rumî 03.12.1322

DH. ŞFR. Dosya No: 415, Gömlek No: 85, Rumî 08.04.1325

DH. ŞFR. Dosya No: 420, Gömlek No: 10, Rumî 09.05.1329

DH. ŞFR. Dosya No: 626, Gömlek No: 60, Rumî 17.04.1335.

DH. TMIK. M. Dosya No: 25, Gömlek No: 29, Hicrî 17.07.1314

DH. TMIK. M. Dosya No: 29, Gömlek No: 58, Hicrî 15.10.1314

DH. İD. Dosya No: 28, Gömlek No: 11, Hicrî 19.03.1329

DH. İD. Dosya No: 28, Gömlek No: 25, Hicrî 29.06.1329

DH. İD. Dosya No: 28, Gömlek No: 34, Hicrî 24.08.1329

DH. İD. Dosya No: 129, Gömlek No:12, Hicrî 17.04.1332

DH. İD Dosya No: 129, Gömlek No: 1, Hicrî 23.09.1332

DH. İD. Dosya No: 129, Gömlek No: 2, Miladî 16.08.1913

DH. HMŞ. Dosya No: 9, Gömlek No: 12 Hicrî 28.01.1332

DH. MKT. Dosya No: 1417, Gömlek No: 90, Hicrî 11.08.1304

DH. MKT. Dosya No: 2067, Gömlek No: 16, Hicrî 03.11.1311

DH. MKT. Dosya No: 237, Gömlek No: 61, Hicrî 13.11.1311

DH. MKT. Dosya No: 2228, Gömlek No: 33, Hicrî 24.03.1317

DH. MKT. Dosya No: 1006, Gömlek No: 7, Hicrî 28.06.1323

DH. MKT. Dosya No: 1224, Gömlek No: 11, Hicrî 04.12.1325

DH. MKT. Dosya No: 2826, Gömlek No: 24, Hicrî 09.05.1327

DH. MKT. Dosya No: 2840, Gömlek No: 60, Hicrî 23.05.1327

DH. MKT. Dosya No: 2850, Gömlek: 69, Hicrî 01.06.1327

DH. MKT. Dosya No: 2880, Gömlek No: 84, Hicrî 02.07.1327

DH. MKT. Dosya No: 753, Gömlek No: 50, Miladî 20.08.1903

DH. KMS. Dosya No: 9, Gömlek No: 3, Hicrî 19.01. 1332

DH. KMS. Dosya No: 14, Gömlek No: 1, Hicrî 01.03.1332

DH. KMS. Dosya No: 26, Gömlek No: 21, Hicrî 07.09.1332

DH. KMS. Dosya No: 6, Gömlek No: 25, Miladî 24.02.1914

HR. MKT. Dosya No: 238, Gömlek No: 33, Hicrî 04.10.1274

HR. MKT. Dosya No: 238, Gömlek No: 35, Hicrî 04.10.1274

HR. TH. Dosya No: 175, Gömlek No: 62, Miladî 01.06.1896

HR. TH. Dosya No: 186, Gömlek No:1, Miladî 22.12.1896

HR. TH. Dosya No: 269, Gömlek No: 15, Miladî 27.05.1902

HR. TH. Dosya No: 282, Gömlek No: 19, Miladî 20.04.1903

HR. TH. Dosya No: 344, Gömlek No: 102, Miladî 27.03.1907

HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 14, Miladî 30.04.1873

HR. İD. Dosya No: 1445 Gömlek No: 45, Miladî 26.09.1893

HR. İD. Dosya No: 1445, Gömlek No: 41, Miladî 15.09.1896

HR. İD. Dosya No: 1445 Gömlek No: 46, Miladî 23.01.1911

HR. İD. Dosya No: 1445 Gömlek No: 47, Miladî 04.01.1911

HR. SYS. Dosya No: 2218, Gömlek No: 8, Miladî 08.09.1915

İ. DH Dosya No: 835, Gömlek No: 67168, Hicrî 09.10.1298

İ. DH. Dosya No: 1038, Gömlek No: 81689 Hicrî 17.10.1304

İ. DH. Dosya No: 1254, Gömlek No: 98444, Hicrî 18.05.1309

İ. DH. Dosya No: 1274, Gömlek No: 100197, Hicrî 17.10.1309

İ. DUİT Dosya No: 116, Gömlek No: 54, Hicrî 25.07.1334

İ. DUİT Dosya No: 116, Gömlek No: 53 Hicrî 11.01.1333

İ. MMS. Dosya No: 37, Gömlek No: 1541, Hicrî 07.03.1286

İ. MMS. Dosya No: 53, Gömlek No: 2348 Hicrî 22.07.1292

İ. MMS. Dosya No: 62, Gömlek No: 2929, Hicrî 18.06.1296

İ. MMS. Dosya No: 183, Gömlek No: 20, Hicrî 21.06.1332

İ. HR. Dosya No: 350, Gömlek No: 57, Hicrî 26.10.1313

İ. HR. Dosya No: 351, Gömlek No: 44, Hicrî 18.12.1313

İ. HR. Dosya No: 352, Gömlek No: 21, Hicrî 29.01.1314

İ. HR. Dosya No: 357, Gömlek No: 11, Hicrî 25.07.1315

İ. HUS. Dosya No: 57, Gömlek No:4, Hicrî 01.05.1315

İ. MF. Dosya No: 16 Gömlek No: 51. Hicrî 28.10 1328

İ. MF. Dosya No: 20, Gömlek No: 8, Hicrî 18.08.1330

MF. MKT. Dosya No: 17, Gömlek No: 8, Hicrî 01.01.1291

MF. MKT. Dosya No: 17, Gömlek No: 100, Hicrî 23.01.1291

MF. MKT. Dosya No: 19, Gömlek No: 138, Hicrî 15.07.1291

MF. MKT. Dosya No: 33, Gömlek No: 132, Hicrî 30.12.1292

MF. MKT. Dosya No: 55, Gömlek No: 11, Hicrî 04.04.1295

MF. MKT. Dosya No: 55, Gömlek No: 97, Hicrî 17.04.1295

MF. MKT. Dosya No: 57, Gömlek No: 61, Hicrî 17.06.1295

MF. MKT. Dosya No: 57, Gömlek No: 157, Hicrî 23.08.1295

MF. MKT. Dosya No: 58, Gömlek No: 51, Hicrî 20.10.1295

MF. MKT. Dosya No: 63, Gömlek No: 116, Hicrî 27.07.1296

MF. MKT. Dosya No: 64, Gömlek No: 37, Hicrî 14.08.1296

MF. MKT. Dosya No: 75, Gömlek No: 142, Hicrî 17.06.1299

MF. MKT. Dosya No: 78, G mlek No: 15, Hicr  14.01.1300

MF. MKT. Dosya No: 80, G mlek No: 11, Hicr  24.05.1300

MF. MKT. Dosya No: 165, G mlek No: 1, Hicr  05.09.1310

MF. MKT. Dosya No: 338, G mlek No:53, Hicr  06.05.1314

MF. MKT. Dosya No: 323, G mlek No: 32, Hicr  24.01.1314

MF. MKT. Dosya No: 326, G mlek No: 54, Hicr  08.02.1314

MF. MKT. Dosya No: 397, G mlek No: 1, Hicr  05.01.1316

MF. MKT. Dosya No: 509, G mlek No: 17, Hicr  18.02.1318

MF. MKT. Dosya No. 517, G mlek No: 7, Hicr  24.03.1318

MF. MKT. Dosya No: 1160, G mlek No: 89, Hicr  14.09.1328

MF. MKT. Dosya No: 1168, G mlek No: 13, Hicr  14.03.1329

MF. MKT. Dosya No: 1197, G mlek No: 18, Hicr  23.05.1332

MF. MKT. Dosya No: 1234, G mlek No: 69, Hicr  06.09.1336

MF. MT. Dosya No: 1228, G mlek No: 124, Hicr  10.11.1335

MV. Dosya No: 23, G mlek No: 34, Hicr  27.11.1304

MV. Dosya No: 94, G mlek No: 103, Hicr  20.04.1315

MV. Dosya No. 187, G mlek No: 69, Hicr  26.05.1332

 D. Dosya No: 214, G mlek No: 78, Hicr  07.10.1314

 D. Dosya No: 217, G mlek No: 25, Hicr  06.09.1319

 D. Dosya No: 219, G mlek No: 38, Hicr  12.02.1322

Y.A.RES. Dosya No: 132, G mlek No: 82, Hicr  19.07.1323

Y. PRK. E A. Dosya No: 4, G mlek No: 17, Hicr  27.05.1301

Y. PRK. E A. Dosya No: 12, G mlek No: 30, Hicr  13.03.1308

Y. PRK. TNF. Dosya No: 7, G mlek No: 19, Hicr  10.10.1319

Y. PRK. T F. Dosya No: 4, G mlek No: 71, Hicr  16.12.1313

Y. PRK. UM. Dosya No: 36, G mlek No: 45, Hicr  29.06.1314

Y.A. HUS. Dosya No: 286, Gömlek No: 20, Hicrî 03.06.1311

Y. A. HUS. Dosya No: 355, Gömlek No: 83, Hicrî 14.02.1314

Y. A. HUS. Dosya No: 379, Gömlek No: 53, Hicrî 14.07.1315

Y. A. HUS. Dosya No: 501, Gömlek No: 103, Miladî 08.04.1906

PAAA, RZ, 201, R 14556

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, (2017). İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 148.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I Balkanlarda Yunan Mezalimi. (1995). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 22.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme. (2014). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu:134.

Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919). (1993).Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu:11.

Osmanlı Belgelerinde Suriye. (2013). İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Filistin. (2009). İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 102.

Telif Eserler

Kitaplar

Ahmet İzzet Paşa. (2019). *İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri Feryadım I. Cilt*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Akyürek, Hüseyin Aziz. (2019). *İstihbarat savaşları Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri*, (Çev: Ali Benli). İstanbul: Kronik Kitap.

Armaoğlu, Fahir. (2020). *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Kronik Yayın.

Avcı, Orhan. (1997). *Türk Ordu Teşkilatı rak Cephesi (1914-1918)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Doktora Tezi.

Bahrani, Zainab, Çelik, Zeynep, Eldem, Edhem. (2011). *Scramble For The past A Story of Archaeology in The Ottoman Empire 1753-1914*, İstanbul: SALT.

Bell, Gertrude Lowthian. (1911). *Amurath to Amurath*, London: William Heinmann Publishing.

Bell, Gertrude Lowthian. (1907). *The Desert and the Sown*, London: William Heinemann Publishing.

Bell, Gertrude Lowthian. (2008). *The Desert and the Sown: Travels in Palestine and yria*, Mincola & New York: Darer Publications Inc.

Bell, Gertrude Lowthian, Ramsay, William M. (1907). *The Thousand And One Churches*, London: Hodder and Stoughton.

Bell, Gertrude L. (2004). *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, (Çev: Vedii İlmen). İstanbul: Yaba Yayınları.

Blackwell, Basil. (1954). *The Home Letters of T. E. Lawrence and His Brothers*, Oxford: Macmillan Company.

Breuilly, John. (2019). *Avusturya, Prusya ve Almanya'nın Oluşumu 1806-1871*, (Çev: Ali Selman). İstanbul: İletişim Yayınları.

Budak, H. Ömer. (2018). *Olaylar ve Anlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, Ankara: Anadolu Okul Yayınları.

Boren, Ayşe. (2019). *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourgeois, Willy. (1967). *Lawrence*, ( ev: Nusret Kuruo lu). İstanbul: Rek T r Kitap.

Cezar, Mustafa. (1971). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey I. Cilt*, İstanbul: Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları.

Crawford, Harriet. (2010). *Sümer ve Sümerler*, ( ev: Nihal Uzan), Ankara: Arkadaş Yayınları.

Cooper, Lisa. (2016). *In Search of Kings and Conquerors Gertrude Bell and the Archaeology of the Middle East*, London: I. B. Tauris Co. Ltd.

Darvill, Timothy. (2008). *Oxford Concide Dictionary of Archaeology*, Oxford: Oxford University Press.

Din , Serdar. (2011). *Alman Belgelerinde Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

During, Bleda S. (2016). *Küçük Asya'nın Tarihöncesi Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*,( ev: Azer Keskin). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Erickson, Edward J. (2003). *Size  lmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*,( ev: Tanju Akad).İstanbul: Kitap Yayınevi.

Falkenheim, Erich von. (2002). *General Falkenheim'in Hatıratı*, ( ev: Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat). Yayına Hazırlayan: Faruk Yılmaz, Ankara: Berikan Yayınları.

Fagan, Brian. (2021). *Arkeolojinin Kısa Tarihi*, ( ev: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Alfa Yayınları 2. Baskı.

Grothe, Hugo. (1902). *Die Bagdadbahn und das Schwäbische Bauernelement in Transkaukasien und Pal stine: Gedanken zur Kolonisation Mesopotamiens*, München: J. F. Lehmann.

Grothe, Hugo. (1915). *Die Turken und Ihre Gegner*, Frankfurt: Expedition von Gendschels Telegraph.

Gossman, Lionel. (2014). *The Passion of Max von Oppenheim Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Cambridge: Open Book Publisher.

Göl, Hacer. (2020). *Max von Oppenheim'in Tell Halaf Tutkusu Osmanlı Arkeolojisi ve Alman Weltpolitik'i*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Hart, Basil Liddell. (2019). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, (Çev: Kerim Bağrıaçık). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Huot, J.L., Thalman, J.P., Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*, (Çev: Ali Bektaş Girgin). Ankara: İmge Kitapevi.

Hogarth, David George. (1922). *Arabia*, Oxford: Clarendon Press.

Hopkirk, Peter. (1995). *İstanbul'un Doğusu'nda Bitmeyen Oyun*, (Çev: Mehmet Harmancı). İstanbul: Gençlik Yayınları.

Howell, Georgina. (2018). *Çölün Kızı Gertrude Bell'in Olağanüstü Yaşamı*, (Çev: Cengiz Yücel). 2. Baskı, İstanbul: Tarih & Kuram Yayınları.

Jackh Ernest. (2018) *Yükselen Hilal Bir Milletten Yeniden Doğuşu Türkiye'nin Dünü, Bugünü, Yarını*, (Çev: Perihan Kuturman). İstanbul: Temel Yayınları.

Karaca, Taha Niyazi. (2020). *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*, 4. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap.

Karataş, Kenan. (2018). *Gertrude Bell İsyanı*, İstanbul: Ren Kitap.

Karal, Enver Ziya. (2007). *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907) VIII. Cilt*, 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2020). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Koldewey, Robert. (1918) *Ausgrabungen Der Deutschen Orient- Gesellschaft in Babylon II das Ishtar-Tor*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchlandlung.

Koloğlu, Orhan. (2018). *Prusya'dan Enverland'a ve Günümüze Türk- Alman Tarihi*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Koloğlu, Orhan. (2018). *Lawrence Efsanesi*, 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Köse, İsmail. (2021). *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, 4. Baskı, İstanbul: Kronik Yayınları.

Koroğlu, Kemallettin. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Lawrence, Thomas Edward. (2015). *Bilgelğin Yedi Sütunu*, (Çev: Bilal Çölgeçen). Ankara: Nemesis Kitaplığı.

Layard, Austen Henry. (1852). *A Popular Account of Discoveries at Nineveh*, New York: Harper& Brothers.

Layard, Austen Henry. (1903). *Autobiography and Letters*, Vol. I, London: John Murray.

Layard, Austen Henry. (1903). *Autobiography and Letters*, Vol. II, London: John Murray.

Lepsius, Johannes. (1903). *Jahrbuch der Deutschen Orient Mission*, Berlin: Deutschen Orient Mission.

Maner, Brent. (2018). *Germany's Ancient Past Archaeology and Historical Interpretation Since 1700*, Chicago & London: The University of Chicago Press.

McKale, Donald. (1987). *Curt Prüfer: German Diplomat from the Kaiser to Hitler*, Ohio & London: The Kent State University Press.

McMeekin, Sean. (2012). *Berlin-Bağdat Demiryolu*, (Çev: Azize F. Çakır). İstanbul: Kitap Matbaacılık.

McMeekin, Sean. (2019). *Osmanlı'da Son Fasil Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*, (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Münir Süreyya Bey. (2001). *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 53, Ankara.

Niedermayer, Oskar von. (1920). *Die Binnenbecken des Iranischen Hochlandes*, München: Dr. C. Wolf & Sohn.

Nikolay, Col. W. Walter. (YTY). *Birinci Dünya Harbinde Alman Gizli Servisi*, (Çev: Emrullah Tekin), İstanbul: Kamer Yayınları.

Oppenheim, Max Freiherrn von. (1908). *Der Tell Halaf und Die Verschleierte Göttin*, Leipzig: Der Alte Orient 10. Jahrgang, Heft 1, J.E. Hinrichs.

Oppenheim, Max Freiherr von. (1933). *Tell Halaf A New Culture in Oldest Mesopotamia*, (Translated By: Gerald Wheeler). London & New York: G.P. Putnam's Sons.

Oppenheim, Max Freiherr von, Lucas, Hans. (1905). *Griechische und Lateinische Inschriften Aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien*, Leipzig: Sonderabdruck Aus Der Byzantinischen Zeitschrift XIV. Jahrgang, B. G. Teubler.

Oppenheim, Max Freiherr von. (1902). *Rabeh*, Berlin: Dietrich Reimer.

Oppenheim, Max Freiherr von. (1899). *Vom Mittelmeer Zum Persischen Golf*, Band I, Berlin: Otto Elsner.

Oppenheim, Max Freiherr von. (1900). *Vom Mittelmeer Zum Persischen Golf*, Band II, Berlin: Otto Elsner.

Orbay, Rauf. (2020). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, İstanbul: Truva Yayınları.

Ortaylı, İlber. (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Öke, Mim Kemal, Karaman, M. Lütfullah, Turam, Emir, Baydur, Mithat, Koloğlu, Orhan. (2013). *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, 2.Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Öke, Mim Kemal. (2021). *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Özbozdağlı, Özer. (2020). *Ortadoğu'nun Yağmalanan Hafızası Almanların Ortadoğu'da Arkeolojik Faaliyetleri (1890-1914)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Özdoğan, Mehmet. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, Mehmet. (2012). *50 Soruda Arkeoloji*, İstanbul: Bilim ve Gerçek Kitaplığı.

Pomiankowski, Joseph. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, (Çev: Kemal Turan). İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Rathmann, Lothar. (2001). *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi Berlin-Bağdat*, 3. Baskı, (Çev: Ragıp Zarakolu). İstanbul: Belge Yayınları.

Rassam, Hormuzd. (1897). *Asshur and the Land on Nimrod*, New York: Eaton & Mains.

Rohrbach, Paul. (1911). *Die Bagdadbahn*, Berlin: Wiegandl&Grieben.

Ross, Ludwig. (2010). *Kleinasien und Deutschland: Reisebriefe und Aufsätze mit Bezugnahme auf die MöglichKeit Deutscher Riederlassungen in Kleinasien*, Nabu Press.

Ross, Ludwig. (1863). *Erinnerungen und Mitteilungen Aus Griechenland*, Berlin: Rudolf Gaertner.

Said Halim Paşa. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, (Çev: Fatih Yücel), İstanbul: Kronik Kitap.

Sanders, Liman von. (2018). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev: Eşref Bengi Özbilen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarı, Soner. (2020). *İngiliz Casus Lawrence ve 27 Madde*, Ankara: Kozmostar Yayıncılık.

Sazcı, Göksel. (2007). *Troia Hazinesi*, İstanbul: Mas Matbaacılık.

Sekmen, Vildan. (1990). *Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazılarının Tarihçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi, Yüksek Lisans Tezi.

Sevin, Veli. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Shaw, Wendy M.K. (2020). *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, 3. Baskı, (Çev: Esin Soğancılar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Soy, Bayram. (2004). *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

Taşkesen, Nurettin. (2018). *Osmanlı Coğrafyasında İstihbarat Teşkilatları Teşkilat-ı Mahsusa, Nili & Bilü & Haganah, Intelligence*, İstanbul: Mihrabad Yayınları.

Uçarol Rifat. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitapevi.

Ulubelen, Erol. (1982). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Ünal, Fatih. (2015). *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

Westrate, Bruce. (1992). *The Arab Bureau British Policy in the Middle East 1916-1920*, Pennsylvania: The Pennsylvania state University Press.

Woolley, Sir Leonard. (1962). *As I Seem to Remember*, London: George Allen and Unwid LTD.

Yalman, Ahmet Emin.(2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (Çev: Birgen Keşoğlu).İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yehudah, Ben, Kemper Fullerton, Edgar J. Banks, J. S. Wardlaw-Milne, George L. Robinson, John H. Finley, Theodore Waters. (1918). *Jerusalem Its Redemption and Future The Great Drama of Deliverance Describedby Eyewitnesses*, The Christlan Herald.

Yılmaz, Yaşar. (YTY). *Anadolu'nun Gözyaşları Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz*, 4. Baskı, İstanbul: Anadolu Kültürel Girişimcilik.

Yüce, Samet. (2018). *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, 2. Baskı, İstanbul: Nizamiye Akademi.

(1904). *Sechster Jahresbericht der Deutschen Orient-Gesellschaft*, Berlin: H. S. Hermann.

(1920). *Review of the Civil Administration of Mesopotamia*, London: His Majesty's Stationery Office.

Makaleler

An Oriental Adventure Max von Oppenheim and His Discovery of Tell Halaf, 2014, Bundeskunsthalle.

Aktepe, Münir. (1969). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Henry Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *BTTD*, Cilt IV, Sayı 22.

Chevaalier, Nicole. (2012). "Early Excavations (pre 1914)" Edited By: D.T. Potts, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Volume I, Wiley Blackwell Publishing, United Kingdom.

Çabuk, Mustafa. (2019). "İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920)", *Beligi* Sayı 17 Kış, s. 1130-1147.

Çelebi, Mevlüt. (2007). "Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri" *Adalya*, No: X, s. 1-16.

Çolak, Fatih.(2015). "Almanya'nın Konya Konsolosu J. H. Loeytved'in 1907 Yılında Konya Tarımıyla İlgili Yazmış Olduğu Rapor", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu Anısına (1961-2004)*, Cilt 1, Sayı 1.

Dikkaya, Fahri. (2008). "Arkeoloji: Toprağın Altındaki İktidarı Bulmak", *Bilim ve İktidar*, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 79-87.

Erhan, Çağrı, Sarialioğlu, İrşat. (2009). "Osmanlı Modernleşmesinde Anglosakson Etkisi (1839-1852)" *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt 16, Sayı 63, s. 87-104.

Farschid, Olaf, Manfred, Kropp, Stephan, Dahne. (2006). "The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean", *Orient Institut*,Beirut.

Kalelioğlu, Oğuz. (2018). “Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 41, Mayıs, s. 105-123.

Karaca, Ali. (2004). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Bilinci”, *CIEPOOsmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV Sempozyum Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 381-391.

Karbi Bilge. (2018). “ Hugo Grothe’nin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler”,*Osmanlı Bilimi Araştırmaları*,Cilt XIX, Savaş ve Bilim Özel Sayısı, s. 110-123.

Kon, Kadir. (2011). “Almanya’nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53, s. 211-252.

Mumcu, Ahmet. (1969). “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 3, Ankara.

Ortaylı, İlber. (1985). “Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1599-1600.

Özdoğan, Mehmet. (2002). “‘Ideology and Archaeology in Turkey’”, *Archaeology Under FireNationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Editör: Lynn Meskell, Londra, s.111-123.

Özkan, Süleyman. (2004). “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, s. 65-86.

Özşavlı, Halil. (2016). “Almanların Irak’tan Götürdükleri Tarihî Eserlere İlişkin Bazı İngiliz Arşiv Belgeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi, Kütü’l-Amâre Zaferi I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara s. 229-238.

Polat, Ü. Gülsüm. (2010). “Türk Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu’nun Kuruluşu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 76, s.97-131

Reyhan, Cenk. (2005). “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, *Belleten*, Cilt LXIX, Sayı 254, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 1-46.

Schwanitz, Wolfgang G. (2004). “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg Zwei Denkschriften zur Revolutionierung İslamischer Gebiete 1914 und 1940”, *Sozial Geschichte*, 19 (3), s. 28-59.

Temiztürk, Halil. (2019). “Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar”, *Dinbilimsel Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, s. 395-423.

Yılmaz, Sait. (2017). “Ortadoğu’da İngiliz İstihbaratı; 1914-1918”, www.academia.edu, s.1-20.

EKLER

EK 1

İstanbul Samatya'dan mermer lahit parçası, 5. Yüzyıl, Bode museum, Müzeye 1899'da girmiştir.¹

¹ Yılmaz, age, s.77.

EK2

Priene'den mermer ve bronz heykeller, Altes Museum.²

² Yılmaz, age, s. 71.

İstanbul'da mermer imparator büstü, M.S 4. Yüzyıl, Bode Museum, müseye 1909'da girdi.³

³ Yılmaz, age, s.79.

EK 4

Efes'ten mermer dövüşen gladyatörler yontusu, M.S 3. Yüzyıl, Neus Museum.⁴

⁴ Yılmaz, age, s.81

EK 5

Troia'dan insan yüzü betimlemeli pişmiş toprak kaplar, M.Ö 2600-1700, Neus Museum.⁵

⁵ Yılmaz, age, s.82.

Pergamon'dan mermer at yontusu, M.Ö 2. Yüzyıl, Pergamon Museum.⁶

⁶ Yılmaz, age, s. 87.

EK 7

Efes Kütüphanesi'nin cephesinde yer alan esin perisi heykeli, Ephesos Museum.⁷

EK 8

Efes'ten mermer tanrıça büsürü, M.Ö. 460, Ephesos Museum, 1895 yılında müzeye girdi.⁸

⁷ Yılmaz, age, s.121.

⁸ Yılmaz, age, s.122.

Efes'ten bronz Herakles'in Erboğa Dövüşü Yontusu, M.Ö. 2. Yüzyıl, Ephesos Museum, müzeye 1896'da girdi.⁹

⁹ Yılmaz, age, s.122.

Efes'ten Sphinxes yontusu, M.S. 2. Yüzyıl, Ephesos Museum, 1896'da müzeye girdi.¹⁰

¹⁰ Yılmaz, age, s.127.

İzmir'den mermer Jüpiter heykeli, M.S. 2. Yüzyıl ortası, Musee du Louvre.¹¹

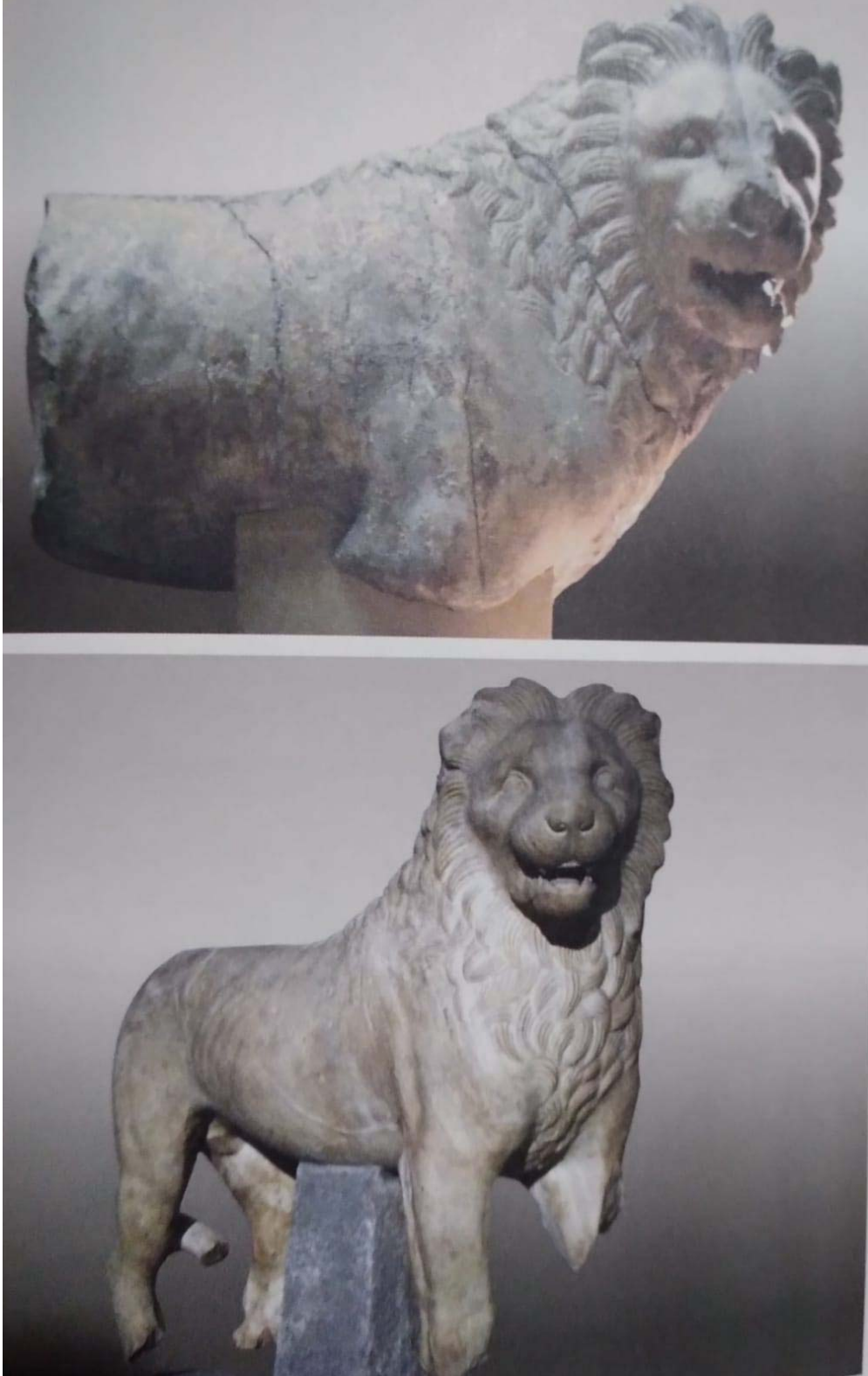
¹¹ Yılmaz, age, s.157.

Anadolu'dan bronz tanrı heykelcikleri, M.Ö. 16-13. Yüzyıl, British Museum.¹²

¹² Yılmaz, age, s.206.

EK 13

Bodrum Kalesi'nin duvarlarından götürölmüş iki mermer aslan yontusu, British Museum.¹³

¹³ Yılmaz, age, s.213.

EK 14

Kültepe Karum'dan kil tabletler, M.Ö. 1850-1700, Walters Art Museum, müzeye 1913'te girdi.¹⁴

EK 15

Gümüş Hitit Tudhalias kabı, M.Ö. 1400-1300, Museum of Fine Arts.¹⁵

¹⁴ Yılmaz, age, s.276.

¹⁵ Yılmaz, age, s.280.

Antakya'dan Hygieia heykeli, M.S. 2. Yüzyıl, Worcester Art Museum¹⁶

¹⁶Yılmaz,age, s.321.

15300 p. 29. Dezember 1899 000304
 p.m. Masfina, den 19. Dezember 1899.
 No. 81.
 Ihr Durchlaucht möcht ich nicht ver-
 lassen, bei der Hofmusik in Masfina
 zum ersten Male mit Alhago bekannten Personen
 Gelegenheit war, einen kurzen Bericht über den
 Ablauf meines Reisegeschäfts einzurichten.
 Der Durchlaucht in meinem
 geschriebenen Bericht No. 80 vom 25. Oktober
 wird schon vorgetragen. Programm
 entsprechend sehr ich mich von Alhago nach dem
 Empfang begaben. Auf dem Weg nach dem
 Schloss, mit einem sehr interessanten
 Domänen des Sultan. Der Empfang übernahm
 ich im Hofe der Herrin und wurde sehr
 freundlich
 Seine Durchlaucht
 der Herr Reichskanzler
 Stiefen zu Ehrenlohe-Tschillingen
 Dr. 29. 11. 99
 413
 311
 Dr. 29. 11. 99

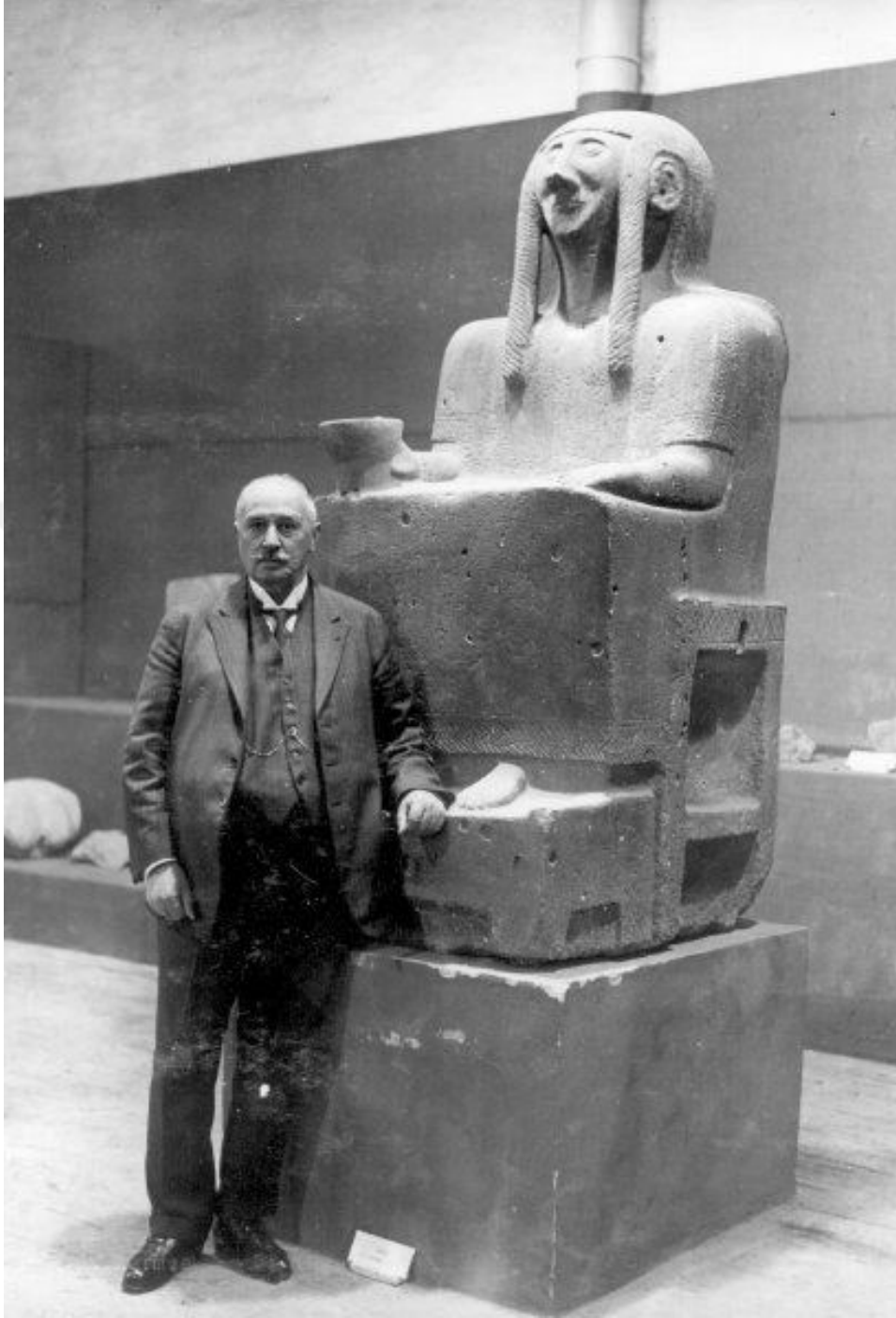

Heinrich Schliemann'ın eşi Troia'dan çıkarılan eserlerle.

EK 19

Max von Oppenheim Adana'da, 1899.

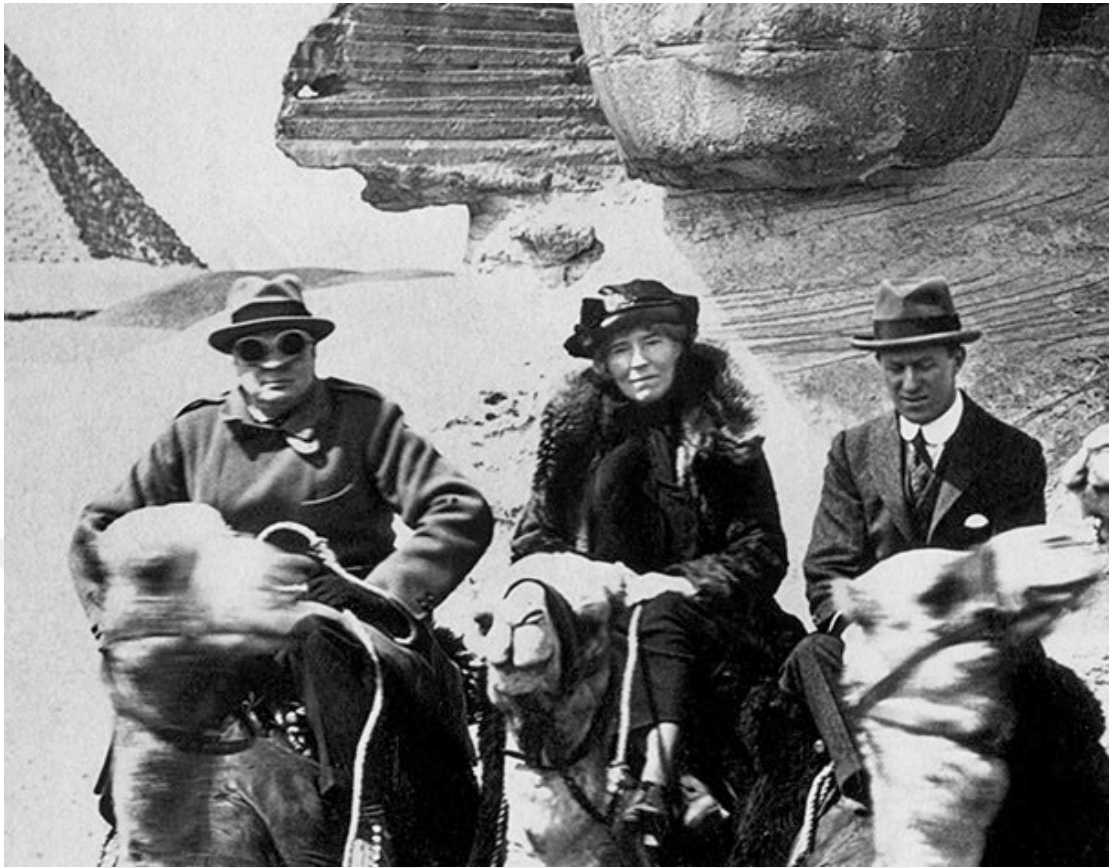

Max von Oppenheim, Tell Halaf'tan Berlin'e taşıdığı eserler ile.

Baron Max von Oppenheim yerel kıyafetler içerisinde.

EK 22

Winston Churchill- Gertrude Bell- Thomas Edward Lawrence.

Gertrude Bell ile Thomas Edward Lawrence.

Thomas E. Lawrence yerel kıyafetler içerisinde.

Yüzbaşı Thomas E. Lawrence ile David G. Hogarth.

Thomas E. Lawrence ile Charles L. Woolley Karkamış kazılarında.

HARİTA 1

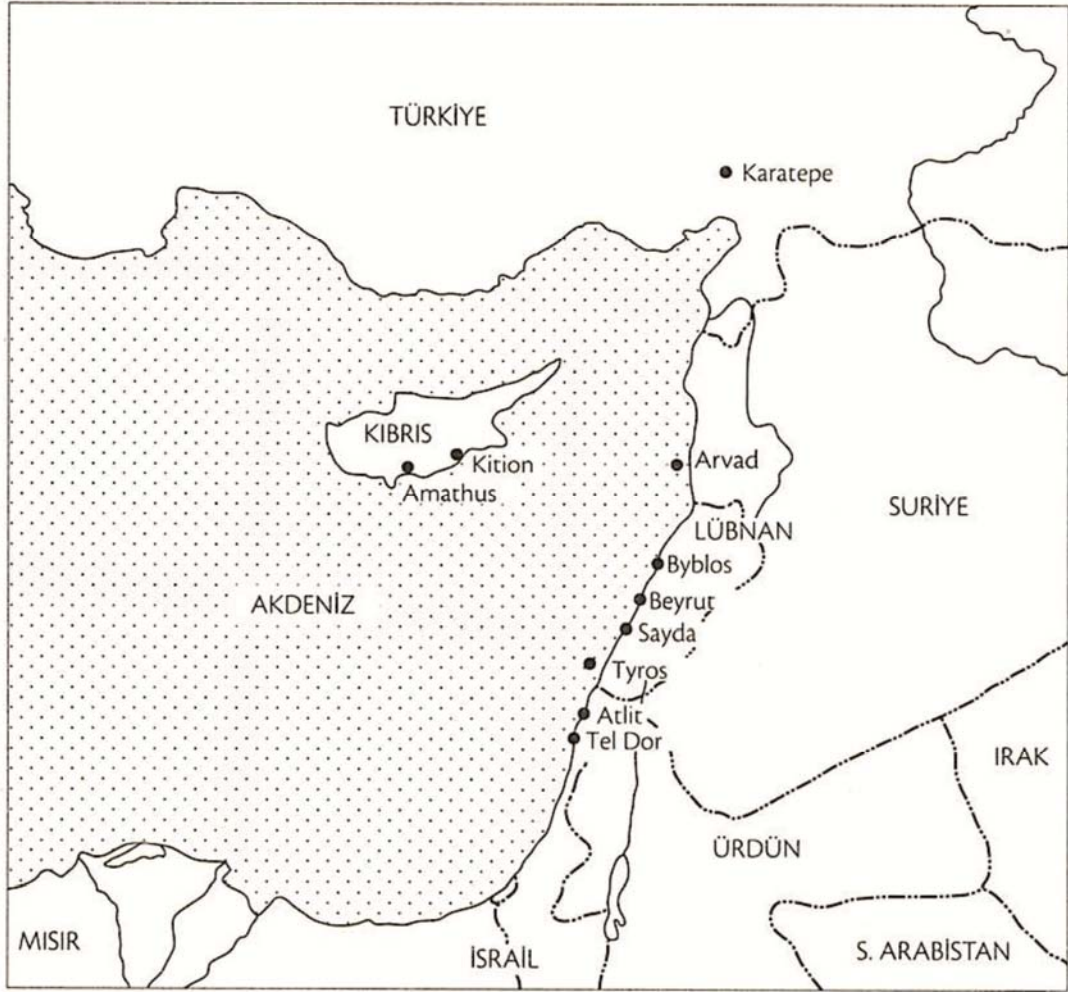
Ege'deki tunç çağı kentleri, MÖ ikinci binyıl.

HARİTA 2

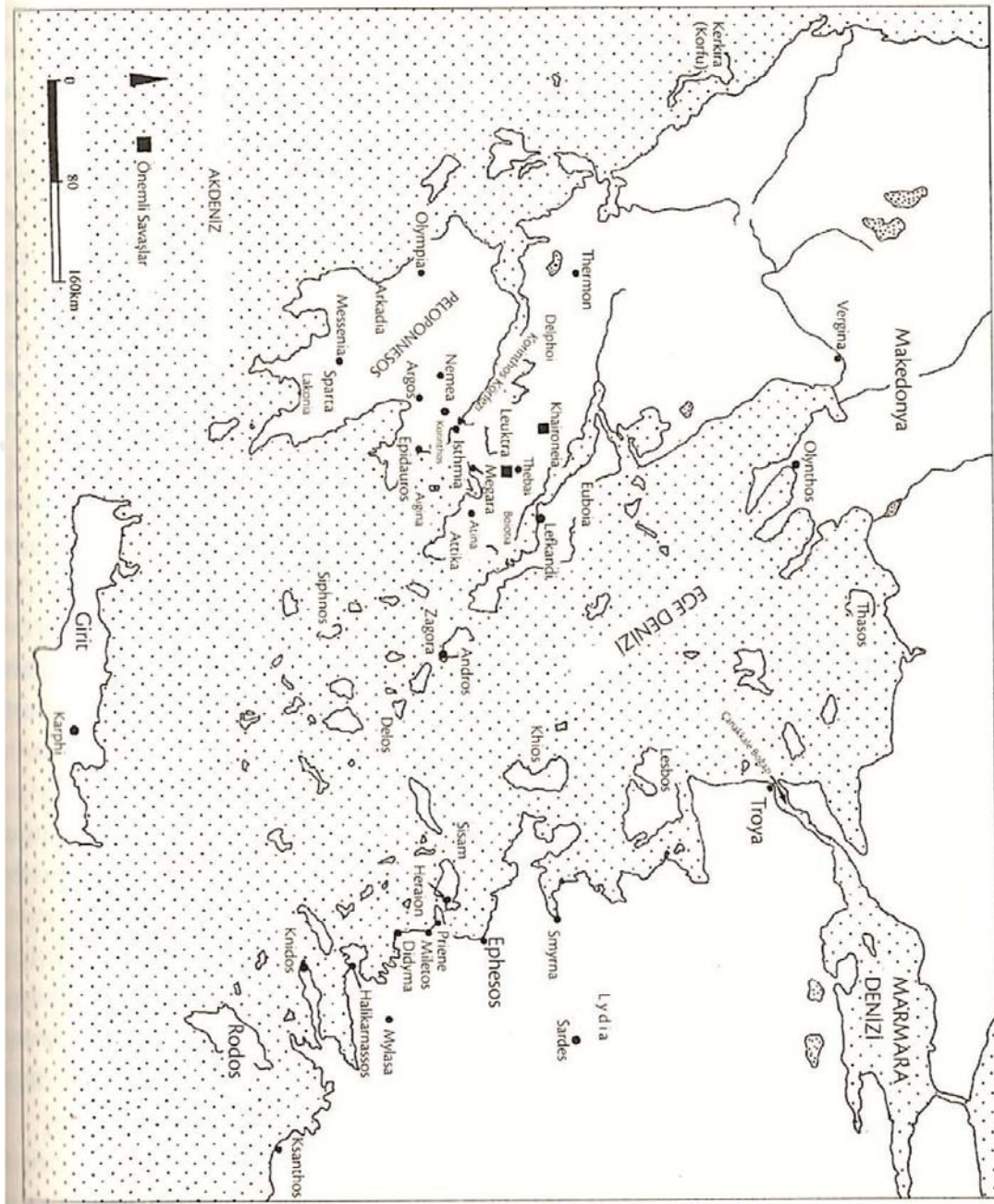
Genç tunç çağında Anadolu ve Doğu Akdeniz.

HARİTA 3

Doğu Akdeniz’de Fenikeli ve alakalı kentler.

HARİTA 4

Yunanistan ve Ege havzası.

DİZİN

- A. Henry Layard, 29
Abdülhamit, 14, 18, 48, 49, 50, 78
Adana, 17, 50, 54, 98
Afganistan, 15
Afrika, 14, 17, 31, 36, 47
Afrodisias, 53
Ahimer, 53
Ain Tell, 38
Alban Kont Gleichen, 35
Albert Dumont, 25
Alexandre Vallauray, 26
Ankara, 3, 5, 13, 14, 15, 18, 20, 23, 27, 31, 38, 46, 55, 57, 58, 62, 63, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82
Antakya, 38, 95
Arşidük Franz Ferdinand, 30
Assos, 53
Asur, 53, 54
Atina, 36, 41
Aya İrini Kilisesi, 23, 25
Aydın, 53, 59, 62, 64
Aziziye, 38
Baalbek, 38, 45, 50, 56
Bâb, 8, 37
Bab el Hadid, 38
Babil, 18, 38, 49, 53, 55, 57, 63
Bağdat, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 50, 52, 55, 56, 58, 59, 77, 78
Basra, 16, 18, 21, 34, 40, 54, 58, 59, 64
Basra Körfezi, 16, 18
Bergama, 36, 53, 56, 57, 58
Berlin, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 41, 42, 43, 46, 49, 50, 51, 56, 57, 58, 59, 77, 78, 79, 80, 99
Beyrut, 37, 39, 41, 44, 50
Bilecik, 15
Binbirkilise, 37, 39
Bismarck, 14
Bismaya, 53, 63
Bismil, 16
Bitlis, 38, 58, 61, 62
Boğazköy, 53
Bozcaada, 36
Bursa, 27, 36
Buseirah, 37
Cezayir, 13
Curt Prüfer, 29, 77
Çinili Köşk, 24, 25, 26
Çukurova, 18
David G. Hogarth, 10, 29, 34, 40, 41, 43, 104
Dicle, 16, 18, 39
Didim, 53
Diyarbakır, 16, 19, 37, 38, 50, 51, 52
Dr. Griffiths, 38
Dr. Piper, 38
Dürzi Şeyhi Yahya, 36
Edgar J. Banks, 18, 80
Efes, 36, 53, 55, 63, 64, 86, 88, 89, 90
El Bab, 38
Elhadra, 53
Emir Faysal, 20, 34
Ergani, 19
Ernst Hasse, 17
Ernst Herzfeld, 29
Eskişehir, 15, 18
Fara, 53
Fethi Ahmet Paşa, 25
Fırat, 16, 18
Filistin, 19, 26, 52, 73, 78
Finike, 26
Friedrich List, 17
Gertrude Bell, 12, 29, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 49, 66, 67, 75, 76, 80, 101, 102, 108
Gilbert Clayton, 34
Gordion, 53
Gorikos, 53
Gracy, 38
Ha'il, 39
Habur, 16
Hakkari, 16
Halep, 20, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 50, 51, 54, 55, 62
Halikarnas, 36
Halikarnassos, 53
Hama, 38, 50
Hasan Dağı, 37
Hayfa, 19, 36, 41, 44
Hazro Çayı, 16
Heinrich Schliemann, 25, 63, 97
Hieropolis, 37, 53
Hikmet Bey, 38
Hindistan, 15, 17, 31, 34, 40, 48, 51
Hit, 37
Hormuzd Rassam, 29, 54
Hugo Grothe, 18, 19, 58, 81
Irak, 6, 15, 16, 21, 46, 51, 53, 55, 82
İbn-i Tulun, 37
İran, 15, 28
İskenderun, 17, 54
İsmail Bey, 38
İstanbul, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 48, 50, 51, 53, 57, 58, 60, 63, 64, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85
İzmir, 36, 37, 63, 91
J. S. Wardlaw-Milne, 16, 80
Kahire, 19, 37, 40, 45, 46, 47, 48, 49, 50
Karacadağ, 37
Karadağ, 13, 37

Karkamış, 37, 39, 41, 43, 44, 105
Kastamonu, 26
Kayseri, 18, 24, 38, 62
Kerbela, 37, 38
Khorsabad, 53
Kıbrıs, 13, 34, 36, 41
Kırklareli, 33
Kilikya, 37
Konya, 15, 18, 24, 37, 50, 62, 64, 81
Kos, 36
Kostaki Homsî, 38
Koyuncuk, 53
Kudüs, 19, 24, 36, 53, 54, 55, 64
Kültepe, 18, 53, 94
Kyme, 53
Labissa, 53
Lagarde, 18
Lagina, 26
Larissa, 53
Layard, 36, 53, 54, 77, 80
Leonard Woolley, 10, 29, 41, 42, 43, 66
Lord Salisbury, 14
Lothar Rathmann, 17
Ludwig Ross, 17
Lübnan, 26, 36, 38, 46, 53, 74
Maarif Nazırı Münif Paşa, 24
Makri Bey, 28
Makridi Bey, 26
Mardin, 16, 50, 51
Mark Sykes, 34
Max von Oppenheim, 10, 19, 20, 26, 29, 37, 47, 48, 49, 50, 51, 66, 75, 80, 81, 82, 98, 99, 100
McMahon, 34, 46
Mezopotamya, 6, 15, 17, 18, 20, 37, 47, 56, 62, 74, 76
Mısır, 6, 13, 34, 41, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 52
Milet, 53, 56
Mirina, 53
Moritz, 37
Mösyö Bokim, 28
Mösyö Goold, 25
Mösyö Lamiçenski, 28
Mr. Head, 37
Mşatta, 53
Mudha es Salh, 37
Muğla, 26
Musul, 16, 18, 20, 23, 28, 37, 38, 51, 52, 54, 58, 73
Mülazım-ı Sani Mustafaoğlu Hüseyin, 26
Müze-i Hümayun, 24, 25, 27, 28
Nablus, 24, 53
Necd Çölü, 39
Necef, 39
Niffer, 53
Nimrud, 53
Nisa, 53
Osman Hamdi Bey, 24, 25, 26, 27, 75
Paul Rohrbach, 18, 20
Priene, 53, 56, 84
Rakka, 38, 51
Ramsay, 37, 74
Robert Koldewey, 29, 57
Rudolf Berliner, 29
Sakçagözü, 53, 54
Salkhad, 36
Samarra, 16, 53
Sard, 36, 53
Sarona, 19
Sayda, 26, 28, 44
Somali, 34
Sur, 28
Suriye, 13, 18, 20, 26, 28, 34, 36, 37, 39, 40, 46, 51, 53, 55, 56, 58, 73, 74
Süleyman el Bistanî, 37
Şam, 24, 39, 44, 47, 48, 50
Şammar Şeyhi Humeyni İbn-i Farhan, 36
Şargat, 16
Şarkat, 16, 59
Şemamuk, 16
Şerif Hüseyin, 35, 51
Şeyh Mabruk, 38
Tarakçızade Ali Efendi, 27
Tell Ahmar, 37
Tell Aviv, 36
Tell Cezir, 53
Tell el'Abr'a, 38
Tell Halaf, 20, 26, 47, 48, 50, 51, 75, 77, 80, 99
Tell Mütesellim, 53
Tello, 53, 59
Thomas E. Lawrence, 10, 29, 34, 37, 41, 43, 44, 49, 103, 104, 105
Toprakkale, 53, 79
Trakya, 33, 79
Tralles, 53
Trisa, 53
Troia, 53, 63, 79, 87, 97
Troya, 25, 36
Tunus, 13
Tur Abdin, 39
Ukadir, 39
Upsenski, 33, 61
Urfa, 37, 44, 50
Ürdün, 46, 53
Van, 38, 53, 58, 61, 62, 79
Vilayet-i Sitte, 33
Walter Andrae, 29, 38
Wilhelm, 14, 47, 48, 50, 56, 75
Yafa, 19, 36, 37
Yortan, 53
Yüzbaşı Salamon, 28
Zakho, 37
Zincirli, 53, 58